Diyarbekir Kürt Kulübünün Yayıncılık Mücadelesi

Irak'ta Bir Kürt Topluluğu: Feyliler

Kürt Tarihi

Sayı: 10 • Aralık 2013-Ocak 2014 • Fiyat:10 ₺

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

TÜRKİYE KURULURKEN KÜRTLER

DOSYA:
ŞARK ISLAHAT PLANI

Kürdlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı

Kürdistan'da Üç Tarzı Siyaset

Cumhuriyet ve Kürt Matbuatı

Zilanlı Mela Muhammed'in Muhaceratı

Alîşêr'in Şiirlerinde Dersim ve Kürdistan

ISSN 2147-2491

ADRES: Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
TEL: (212) 522 02 02 FAKS: (212) 513 54 00

ABONELİK İLETİŞİM BİLGİLERİ

kurttarihi@yahoo.com

TEL: 0532 173 25 09

BAYİİ LİSTESİ İÇİN

www.kurttarihi.org

editörden

Kürt tarihinin yakın geçmişine, Kürt meselesinin 'kurucu' zamanlarına odaklanan bir sayıyla karşınızdayız. Çok değil, 1. Dünya Savaşı'nın başlangıcından Cumhuriyetin çatısının çatıldığı ilk yıllara kadar geçen on sene Kürtlerin yakın tarihinin en dramatik anlarına sahne oldu. Bu on sene içerisinde Kürtlerin yaşadığı havalinin bir kısmı Ruslarca işgal edildi; Ermeniler Kürtlerle paylaştıkları vatanlarından kazındı; Kürtlerle meskun Osmanlı arazisinin bir kısmı savaşın galiplerince işgal edildi; Osmanlı/Türk ve Kürt eliti Kürtlerin özerkliğinde anlaştı; nihayet, Kürtler değilse de Kürtlük Kürdistan'dan kazınmak istendi.

10. sayıda bu on seneye dair çok kıymetli metinler var. Yakında yayımlanan *Türkiye Kurulurken Kürtler* kitabı vesilesiyle Sinan Hakan'la yaptığımız söyleşi söz konusu on yılın ilk birkaç yılına ışık tutuyor. Sinan Hakan söyleşisi *Türkiye Kurulurken Kürtler* için bir rehber niteliğinde. Bu mühim kitaba dair Vecdi Demir'de hakkaniyetli bir değerlendirme yazısı kaleme aldı. Mehmet Bayrak'ın bulup daha önce yayımladığı Şark Islahat Planı ise Kürt meselesi tarihinin önemi halen çok teslim edilmemiş bir metni olma vasfını taşıması hasebiyle bir kez daha yayımlanmayı hak ediyor. Bütün bir Cumhuriyet dönemi Kürt meselesi siyasetinin rehber metni olmuş bu planı Mehmet Bayrak'ın aydınlatıcı bir takdim yazısıyla birlikte yayımlıyoruz. Cuma Çiçek de kavramsal kalitesi yüksek bir metinde Şark Islahat Planıyla beraber İsmet İnönü'nün meşhur Şark Raporunu inceledi. Şark Islahat Raporunun akislerinden sayılabilecek bir uygulamayı, Kürtler ve Kürdistan'a dair 'metinlerin' yasaklanmasını ise Ercan Çağlayan ilgili belgeler üzerinden resmediyor.

10. sayının epey orijinal yazılarından birisi *Feyli Kürtler* üzerine. Özkan Gökcan Zagroslarda meskun bu Şii Kürt topluluk hakkında ansiklopedik vasıfta ve epey bilgilendirici bir metin kaleme aldı. Sedat Ulugana kendine has üslubu ve konu seçimiyle Kürt tarihinin kıyıda kalmış isimlerine, meselelerine ışık tutmaya devam ediyor. Ulugana bu sayıda da oldukça renkli bir ismi, Zilan havalisinden Mela Muhammed'i ve Mela'nın Zilan havalisinin Ruslarca işgal edilmesinin ardından güneye göçünü kendi mesnevisi üzerinden inceliyor. Sabahattin Kayhan da Koçgiri'nin ve Dersim'in büyük siması Alişer'in siyasi ve kültürel muhayyilesini kendi şiirleri vasıtasıyla resmediyor. Serhat Bozkurt da *hardcore* bir tarihçilik örneği olan çalışmasında Mir Bedirhan'ın torunu Süreyya Bedirhan'ın Osmanlı Arşivindeki sicilini inceledi. *Hardcore* tarihçilik demişken Nilay Özok-Gündoğan'ın hazırladığı Arşiv Tozu'nu bilhassa anmak isterim. Gündoğan, önceki birkaç sayıda olduğu gibi bu sayıda da sıradan Kürt kadın ve erkeklerinin Osmanlı arşivlerine yansıyan hallerine, hikayelerine bakmayı sürdürüyor.

11. sayıda buluşmak üzere...

MESUT YEĞEN

KÜRT TARİHİ

YAYIN KURULU

Hayrullah Acar (Artuklu Üniversitesi), **Berat Açıl** (İstanbul Şehir Üniversitesi), **Abdurrahman Adak** (Artuklu Üniversitesi) **Aziz Adıgüzel, Ahmet Alış** (Boğaziçi Üniversitesi), **Ahmet Hamdi Akkaya** (Universiteit Gent), **Alişan Akpınar, Ahmet Serdar Aktürk** (Georgia Southern University), **Kaya Akyıldız** (Binghampton University), **Rohat Alakom, Seda Altuğ** (Boğaziçi Üniversitesi), **Ruşen Arslan, Aziz Aşan** (Artuklu Universitesi), **Sabri Ateş** (Southern Methodist University), **Bilgin Ayata** (Freie Universitat Berlin), **Delal Aydın** (Binghampton University), **Yavuz Aykan** (EHESS), **Yılmaz Bağlar, Dardjene Bajalan** (Oxford University), **Mehmet Bayrak, Nazan Bedirhanoğlu** (AÜSBF), **İsmail Beşikçi, Naif Bezwan** (King's College), **Bülent Bilmez** (İstanbul Bilgi Üniversitesi), **Hamit Bozarslan** (EHESS), **Serhat Bozkurt, Martin van Bruinessen** (Universiteit Utrecht), **Celîlê Celîl** (Viyana Kürdoloji Enstitüsü), **Ercan Çağlayan** (Muş Alparslan Üniversitesi), **Süleyman Çevik, Cuma Çiçek, Rahman Dağ** (University of Exeter), **Şerif Derince, Namık K. Dinç, Tarık Ziya Ekinci, Dara Elhüseyni, Özlem Galip** (University of Oxford), **Ayhan Geverî, Azat Zana Gündoğan** (Binghampton University), **Nilay Özok-Gündoğan** (Denison University), **Veysel Güneş, Sinan Hakan, Murat Issı** (Panteion University), **Fehim Işık, Sever Işık, Joost Jongerden** (Wageningen University), **Ahmet Kardam, Hans-Lukas Kieser** (Universitat Zurich), **Janet Klein** (University of Akron), **Naci Kutlay, Robert Olson** (University of Kentucky), **Ergin Öpengin** (Bamberg Üniversites), **Kawa Nemir, Abdurrahim Özmen** (Dicle Üniversitesi), **Hakan Özoğlu** (University of Central Florida), **Hişyar Özsoy** (University of Michigan), **Cafer Sarıkaya** (Boğaziçi Üniversitesi), **Mesut Serfiraz, Kamal Soleimani** (Columbia University), **Serap Ruken Şengül** (University of Texas), **Sami Tan, Jordi Tejel** (The Graduate Institute, Geneva), **Selim Temo** (Artuklu Üniversitesi), **Uğur Ümit Üngör** (Universiteit Utrecht), **Abbas Vali** (Boğaziçi Üniversitesi), **Nicole Watts** (San Francisco State University), **Kadri Yıldırım** (Artuklu Üniversitesi), **Clemence Scalbert-Yücel** (University of Exeter), **Müfit Yüksel, Welat Zeydanlıoğlu** (Kürt Çalışmaları Ağı)

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Mesut Yeğen

SAHİBİ
Davut Özalp

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aysel Kazıcı Özalp

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Şemal Medya

İLETİŞİM
Kuloğlu Mah. Sadri Alışık Sk. İdris Bey İşhanı,
No: 16 Kat:4 D:50 Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0532 173 25 09
e-mail: kurttarihi@yahoo.com / web: www.kurttarihi.org

BASKI
Doğan Ofset
Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.
Sanayi Mah. 1650. Sok. No: 2
Esenyurt-İstanbul/TÜRKİYE
Tel: +90 (212) 622 19 77

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ISSN:
2147-2491

DAĞITIM
Yaysat A.Ş. Tel: 0 (212) 622 22 22

SAYI: 10 **TARİH**: Aralık 2013-Ocak 2014

ABONELİK
Yıllık Abonelik Bedeli Yurtiçi 60 TL., Yurtdışı 50 EURO
Davut Özalp adına, Türkiye İş Bankası, Mecidiyeköy Şubesi,
Hesap No: 1089-0775654
IBAN: TR05 0006 4000 0011 0890 7756 54.

içindekiler

Kürt Tarihinde İki Ay 4
Hazırlayan: Rahman DAĞ

Haberler 6
Hazırlayan: Dara ELHÜSEYNİ

IRAK'TA BİR KÜRT TOPLULUĞU **Feyliler** 8
Özkan GÖKCAN

Zilanlı Mela Muhammed'in Muhaceratı 14
Sedat ULUGANA

Kürtler, Osmanlı'nın Tarih Sahnesinden Kalkacağını Tahmin Edemediler 20
Söyleşi: Mesut YEĞEN

DOSYA: **ŞARK ISLAHAT PLANI** 24

KÜRDLERE VURULAN KELEPÇE **Şark Islahat Planı** 26
Mehmet BAYRAK

Güvenlik, Türkleştirme ve Kalkınma 36
Cuma ÇİÇEK

Cumhuriyet ve Kürt Matbuatı 44
Ercan ÇAĞLAYAN

Diyarbekir Kürt Kulübünün Yayıncılık Mücadelesi 1919 46
Sinan HAKAN

Ahmed Süreyya Bedirhan'ın Sicili 52
Serhat BOZKURT

Alîşêr'in Şiirlerinde Dersim ve Kürdistan 54
Sabahattin KAYHAN

Kürdistan'ın "Sıradan" İsyancıları: Esme, Ali ve Resul 59
Nilay ÖZOK-GÜNDOĞAN

"Türkiye Kurulurken Kürtler" 62
Vecdi DEMİR

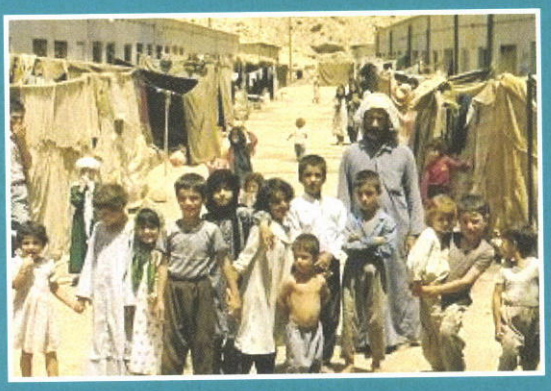

8

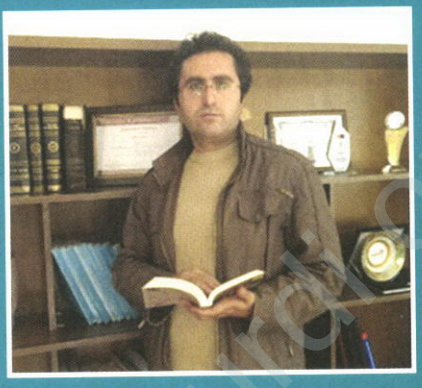

20

24 45

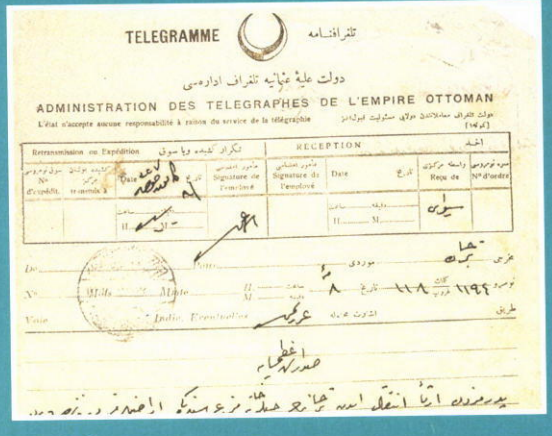

62

www.arsivakurdi.org

Hazırlayan: RAHMAN DAĞ

1 Aralık 1918:

Şeyh Mahmut, Süleymaniye bölgesinin hükümdarı olarak ilan edildi

Skyes-Picot Anlaşması'nda kararlaştırıldığı gibi, 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İngiltere, Basra ve Bağdat bölgesini, Fransızlar ise Suriye bölgesini ele geçirmeye başladı. Günümüz Irak sınırları içerisinde Kürtlere nasıl bir statü vereceğinden emin olmayan İngiltere Kürt aşiretleri ile iletişime geçerek nasıl bir yönetim istediklerini yokladı. Kürt bölgesinin de içinde oldugu Irak Devleti kurulana kadar birçok Kürt aşireti İngilizlerin kontrolü altında kaldı. Aralarında sadece Şeyh Mahmut'a geçici de olsa Süleymaniye bölgesinin hükümdarı unvanı verildi. Buna karşın Şeyh Mahmut İngiltere'nin hâkimiyetini kabul etti.

Aşiretler arası mücadelelerin had safhaya çıktığı bu yıllarda, Şeyh Mahmut İngiltere'den aldığı tüm maddi yardımları ve otoriteyi kendi hâkimiyetini güçlendirmek için kullandı. Bu esnada, Kürt aşiretleri arasında, bağımsızlıktan yana olanlar olduğu gibi Bağdat merkezli Arap Devleti'nin hâkimiyetindense, doğrudan Londra'dan yönetilmek isteyen gruplar da ve hâkimiyetinin elinden alınacağını anlayan Şeyh Mahmut Iran bölgesinden ve diğer aşiretlerden yardım alarak tüm İngiliz görevlileri hapsedip kendini bütün Kürdistan'ın hâkimi ilan etti. Kısa bir sureliğine yakalanıp sürgüne gönderilen Şeyh Mahmut, Türkiye'nin olası müdahale ihtimalinden dolayı, Eylül 1922'de yeniden Süleymaniye hükümdarlığına getirildi.

16 Aralık 1925

Musul Irak'a bağlandı.

17 Aralık 1918

Kürt Teali Cemiyeti kuruldu.

27 Aralık 1939

Erzincan Depremi oldu, deprem sonucunda 40 bin kişi hayatını kaybetti.

28 Aralık 1991

Haftalık Kürtçe gazete *Rojname* Türkiye'de yayın hayatına başladı.

www.erisyekurdi.org

1 Ocak 1936

Dersim'in adı Tunceli olarak değiştirildi.

2 Ocak 1920

Misak-ı Milli sınırları belirlendi.

5 Ocak 1908

Kürd Teavun ve Terakki gazetesi İstanbul'da yayın hayatına başladı.

7 Ocak 1940

Kürdistan dergisi Mahabad'da yayın hayatına başladı.

13 Ocak 1910

Şêx Riza Telabanî vefat etti.

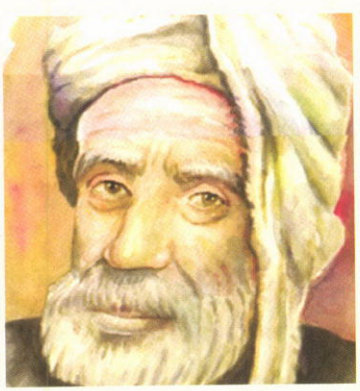

17 Ocak 1922

Koçgiri Katliamı başladı.

22 Ocak 1946

Mahabad Kürt Cumhuriyeti ilan edildi.

29 Ocak 1939

İlk Kürtçe yayın yapan radyo Bağdat'ta yayına başladı.

30 Ocak 1950

Musa Anter ve Şerafettin Elçi tarafından *Şark Mecmuası* dergisi çıkarıldı.

31 Ocak 1919

Kürdistan dergisi İstanbul'da yayın hayatına başladı.

21 Ocak 1926:

Irak Başbakanı Abd ul-Muhsin Al-Saadun'nun mecliste Kürtlerle ilgili konuşması

Irak başbakanı Abd ul-Muhsin Al-Saadun'un, 21 Ocak 1926'da mecliste Kürtlerle alakalı olarak şu konuşmayı yaptı: "Tüm Iraklı unsurlara hakları verilmediği surece bu devlet yaşayamaz... Türkiye'nin [Osmanlı] kaderi bize bir ders olmalı ve Osmanlı hükümeti tarafından uygulanan önceki politikaları geriye döndürmemeliyiz. Kürtlere haklarını vermeliyiz. Yöneticileri kendilerinden olmalı, dilleri kendi resmi dilleri olmalı ve çocukları kendi dillerini okullarda öğrenmeli. Müslüman olsun veya olmasın tüm unsurlara tarafsız ve adaletli davranmak ve onlara haklarını vermek üzerimize düşen görevlerdir."

www.osmakurd.org

KÜRT TARİHİ KONUŞMALARI - 1

TARİHÇİ DR. ESMAİL SHAMS:

Binlerce kaynak Kürt Tarihi araştırmacılarını bekliyor

Kürt Tarihi dergisinin "Kürt Tarihi Konuşmaları" kapsamında, Haziran 2013'e kadar her ay düzenli olarak gerçekleştireceği konuşmaların ilki 16 Kasım 2013'te İsmail Beşikci Vakfı salonunda gerçekleştirildi. İlk oturumun konuğu olan Büyük İslam Ansiklopedisi Merkezi Kürt Çalışmaları Birimi Direktörü, Esmail Shams "İran Arşivlerinde Kürtler ve Kürdistan" konulu sunum yaptı.

Moderatörlüğünü Metin Yüksel'in yaptığı sunumda, Büyük İslam Ansiklopedisi Merkezi'nde bulunan Kürt Çalışmaları Birimi'nin açılma sürecine değinen Shams, kütüphanenin açılması için 2 bin kitabın olması zorunluluğundan dolayı kendi kütüphanesini merkeze bağışladığını, böylece Kürtler ve Kürdistan Biriminin kurulabildiğini belirtti. Shams, bugün itibariyle arşivde; kitap, dergi, tarihi belge, seyahatname, ansiklopedi, doktora ve master çalışmaları gibi binlerce metin ve belgenin mevcut olduğunu söyledi.

Birimin kitap kısmındaki kaynakların büyük çoğunluğunun Farsça yazılmış genel tarih, coğrafya, dini kitapların yanı sıra mezhep, seyahatname, şiirler ve anı kitaplarından oluştuğunu aktaran Shams, bu kitapların hepsinin Kürtler hakkında bilgiler içerdiğini belirti. Özellikle de anı kitaplarının Şêx Ubeydullah gibi ünlü Kürt önderleri hakkında önemli bilgiler içerdiğini söyleyen Shams, 120 yıl öncesinin dergileri ve 160 yıl öncesinin gazetelerinin sayısının da azımsanmayacak kadar çok olduğunu ve araştırmacılar için önemli bir çalışma alanı olduğunu ifade etti.

Diğer bir arşiv grubu da Kürdistandaki aşiret ve Osmanlı-İran arasındaki savaşları konu edinen tarihi belgeler olduğunu aktaran Shams, bu belgeler arasında Simko, Bedirxaniler ve özellikle de Abdurrezzakk Bedirhan'ın kurduğu okul ve Şêx Ubeydullah'ın oğlunu konu edinen belgelerin ellerinde mevcut olduğunu da söyledi. Konuşmasına ansiklopediler başlığı ile devam eden Shams, ansiklopedileri incelediklerinde, *İslam Ansiklopedisi*'nin Kürtler maddesinin olmasına rağmen Farsçası'nda Kürtler maddesinin çıkarıldığının altını çizdi. Ayrıca; Şah Rıza dönemine ait meclis görüşmelerine ait belgelerde sık sık Simko gibi liderlerin anlatıldığı belgelerin kendi birimlerinde bulunduğunu ekledi.

Konuşmasının sonunda; İslam öncesi döneme ilişkin çok az bilginin olduğunu, ellerinde bulunan kaynakların büyük çoğunluğunun ise İslam sonrası döneme ait olduğunu belirten Shams Kürt Tarihi çalışan araştırmacılara da seslenerek raflarda bulunan kaynakların araştırmacılarını beklediğini belirtti.

KÜRT TARİHİ KONUŞMALARI ARALIK-OCAK PROGRAMI

28 ARALIK 2013
Bülent Bilmez (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
"Tarih Yazımında Dersim 1937-38"

25 OCAK 2014
Alişan Akpınar
"Aşiret Mektepleri"

SUNUMLARIN YAPILACAĞI YER:
İSMAİL BEŞİKÇİ VAKFI: Kuloğlu Mah. İstiklal Cd. Ayhan Işık Sok. No: 21/1 Beyoğlu /İstanbul

www.arsivakurd.org

ANKARA

TÜRK TARİH KURUMU'NDAN

"Tarihte Türkler ve Kürtler Uluslararası Sempozyumu"

9-10 Ocak tarihleri arasında Ankara'da Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu'nda Kürtler ve Kürt tarihi açısından önemli bir sempozyum düzenlenecek. Kuruluşundan itibaren Türkiye'de Kürt kimliğinin inkârı ve reddi konusunda en önemli kurumlardan biri olan Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği konferansın ismi "Tarihte Türkler ve Kürtler Uluslararası Sempozyumu." Daha önce Kürt tarihi üzerine tek bir çalışma bile yapmamış olan kurumun web sayfasında sempozyum ile ilgili yapılan açıklama ise şöyle:

"Hiç şüphesiz ki Türkler kadim bir medeniyete, adaletli bir idareye ve hoşgörüye dayanan engin bir tarihe ve kültüre sahip olmuşlardır.

Muhtelif coğrafyalarda muhtelif millet, halk ve topluluklarla kader birliği edilerek oluşturulan bu engin tarih ve kültür Beylik'ten İmparatorluk'a ve nihayet Cumhuriyet'e intikal etmiştir.

Söz konusu kader birliğine örneklerden birisi, tarihi süreç içerisinde yer alan, Türk ve Kürt ilişkileridir. Ancak bu ilişki bugüne değin yeterince tarafsız, önyargısız ve akademik olarak değerlendirilememiş ve tartışılan konular arasında yer almıştır.

Bu nedenle, Türk Tarih Kurumu, tarihi ve akademik sorumluluğu gereği, "Tarihte Türkler ve Kürtler" başlığı altında uluslararası bir sempozyum düzenlemeyi gerekli görmüştür.

Yurt içi ve yurt dışından iştirak edecek akademisyenlerin katılımıyla, siyasi kaygılardan uzak ve arşiv belgelerine dayalı, özgün tebliğlerin sunulacağı bu sempozyumun akademik anlamda tarih çalışmalarına katkıda bulunması beklenmektedir."

"Günümüz siyasi konularını içeren tebliğlerin değerlendirmeye alınmayacağının da" belirtildiği sempozyumun programı ve katılımcıları Aralık ayı içinde ilan edilecek.

İSTANBUL

20-22 ARALIK

"Türkiye'nin İnsan Hakları Gündemi"

20-22 Aralık 2013 tarihlerinde İstanbul'da "Türkiye'nin İnsan Hakları Gündemi" isimli bir konferans düzenleniyor. İnsan hakları alanında çalışan genç akademisyenlerin oluşturduğu "İnsan Hakları Araştırmaları Ağı" tarafından düzenlenecek olan konferans, her yıl aynı isimle düzenlenecek olan konferanslar serisinin ilki olmayı amaçlıyor. Hukuk, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, tarih gibi farklı alanlardan akademisyenlerin, bağımsız araştırmacıların ve sivil toplum kuruluşu çalışanlarının katılacağı konferans Türkiye'de 2012-2013 döneminin insan hakları sorunlarının bir bilançosunu çıkartıp kaydını tutmayı ve bu sorunlara dair nitelikli akademik bilgi üretebilmeyi hedefliyor. Konferansta yapılacak sunumlar arasında, "Roboski ve Reyhanlı", "Devlet Şiddeti", "Gezi Parkı", "Devletin Ayrımcı Uygulamaları ve Nefret Suçları", "Türkiye'de Kadın Olmak", "Vicdani Ret", "Cezaevleri", "Türkiye'de "Göçmen ve Mülteciler", "Kentsel Dönüşüm", "Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci" gibi konu başlıkları yer alıyor.

www.arsivakurdi.org

IRAK'TA BİR KÜRT TOPLULUĞU

FEYLİLER

www.rizgakurdi.org

Feyliler antik çağlardan bu yana, İran-Irak sınırını oluşturan Zagros Sıra Dağları'nın eteklerinde yaşayan ve Şii İslam inancına sahip olan bir Kürt topluluğudur. En eski yerleşim yerlerinin İran'ın Kirmanşah Eyaleti olduğu bilinen Feyli Kürtler, yüzyıllardan bu yana Zagrosların bir parçası olan Kabir Dağı'nın eteklerindeki İran ve Irak kasabalarında yaşamaktadırlar. 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı hakimiyetindeki Irak'ın büyük şehirlerine göç etmeye başlayan Feyliler'in bu göçü geleneksel kırsal yaşamılarının, ekonomik, siyasal ve sosyal yapılarının değişmesine doğrudan etki etmiştir.

ÖZKAN GÖKCAN

Ortadoğu coğrafyasının başlıca aktörlerinden biri olan Kürtler dinsel ve mezhepsel inanç bakımından çoğulcu bir yapıya sahiptir. Her ne kadar Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Sünni İslam inancına tabi olsa da Şiilikten Hıristiyanlığa, Alevilikten Ezidiliğe, Ehl-i Haktan Yahudiliğe birçok dinsel ve mezhepsel inanç Ortadoğu'nun diğer halkları arasında olduğu gibi Kürtler arasında da kendine yer bulmuştur. Kürtler arasındaki söz konusu bu inanç çeşitliliğini yansıtan topluluklardan biri de Feylilerdir. Feyliler, modern Irak tarihinde adları en az duyulan ama etnik ve mezhepsel kimlikleri nedeniyle en çok mağduriyet yaşayan topluluklarından biridir.

Feyliler antik çağlardan bu yana, İran-Irak sınırını oluşturan Zagros Sıra Dağları'nın eteklerinde yaşayan ve Şii İslam inancına sahip olan bir Kürt topluluğudur. En eski yerleşim yerlerinin İran'ın Kirmanşah Eyaleti olduğu bilinen Feyli Kürtler, yüzyıllardan bu yana Zagrosların bir parçası olan Kabir Dağı'nın eteklerindeki İran ve Irak kasabalarında yaşamaktadırlar.[1] 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı hakimiyetindeki Irak'ın büyük şehirlerine göç etmeye başlayan Feyliler, başta Bağdat olmak üzere Diyala, Wasit, Basra ve Kerkük'e yerleşmişlerdir. Bu göç geleneksel kırsal yaşamı sürdüren Feylilerin ekonomik, siyasal ve sosyal yapılarının değişmesine doğrudan etki etmiştir.

Feyli isminin ne anlama geldiğine ilişkin literatürde farklı açıklamalar bulunmaktadır. Suriyeli İslam tarihçisi Yakut el-Hamavi, 13. yüzyılda yazdığı *Mucemü'l-Büldân* (Coğrafi Sözlük) adlı eserinde Feyli isminin kökeninin fil olduğunu ifade etmiştir.[2] El-Hamavi'ye göre İran'ı Irak'tan ayıran dağlarda yaşayan insanlar "fil gibi iri" olmalarından dolayı zaman içinde Feyli olarak adlandırılmışlardır. Diğer bir açıklamaya göre ise Feyli, bölgeye hakim olan eski bir Lur hükümdarının adıdır. Tarihçi Mehrdad R. Izady'e göre ise Feyli ismi, milattan önce 3. yüzyıldan milattan sonra 13. yüzyıla kadar "Pahla" olarak adlandırılan ve bugün İran Horosan'ı olarak bilinen bölgede bulunan bir yerleşim yerinden gelmektedir.[3]

www.arsivakurdi.org

Irak topraklarında yaşayan Feyli Kürtlerin nüfusu hakkında birbirleriyle oldukça çelişen bilgiler olmakla birlikte Irak'taki Kürt nüfusunun yüzde 10'unun Feylilerden oluştuğu tahmin edilmektedir.[4] Bu da Irak'ta yaklaşık 550-600 bin Feyli Kürdün yaşadığı anlamına gelmektedir. Daha önce de değinildiği gibi Feyliler, Kürtlerin büyük bir çoğunluğundan farklı olarak Şii İslam inancına tabidir. Feylillerin ne zamandan beri Şii oldukları tam bilinmemekle birlikte, 16. yüzyılda Şiiliğin İran'da yaygın bir kabul görmesiyle gerçekleşmiş olma ihtimali yüksektir. Tarihçi McDowall'a göre Şii Kürtler bu tarihten önce yüksek ihtimalle Ehl-i Hak inancına mensuptu. Ona göre Şiiliğin İran'da yaygınlaşarak devlet dini haline gelmesinin ardından sosyal konumlarını iyileştirmek isteyen Kürtler din değiştirerek Ehl-i Hak inancından vazgeçmiştir.[5]

Feyli Kürtleri üzerine en tartışmalı konulardan biri de konuştukları Feyli Kürtçesi ile ilgilidir. Kurmanci'den oldukça farklı olan ve Feylice olarak da adlandırılan Feyli Kürtçesi, kimi kaynaklarda Soranice'ye kimi kaynaklarda ise Goranice'ye ait bir şive olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Soranice ile ortak özelliklere sahip olan Feyli Kürtçesi'nin Arapça ve Farsça'dan oldukça etkilenmiş ve bu nedenle kendine özgü bir yapı kazanmış bir Güney Kürtçesi olduğunu söylemek mümkündür.[6]

MODERN IRAK TARİHİ'NDE FEYLİLER

Feyli Kürtlerin modern Irak tarihinin konusu haline gelmesi, vatandaşlık hakkı ile ilgili yaşadıkları sorunlarla başlamış ve bu sorunlar farklı şekiller alarak 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. Feyliler için vatandaşlık hakkı ile ilgili ilk sıkıntı, Osmanlı hakimiyeti sırasında uygulanan zorunlu askerlik hizmetinden dolayı Osmanlı vatandaşlığını geri çevirmeleriyle ortaya çıkmıştır. 1924 yılında İngiliz manda yönetimi tarafından yürürlüğe konulan ve Irak nüfusunu etnik ve dinsel olarak üç kategoriye ayıran Vatandaşlık Kanunu'nda ise Feyliler, Şii ve Kürt olmaları nedeniyle en alt kategoride sınıflandırılmıştır.[7] 1932 yılında Irak'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ise sorun İran'ın da doğrudan dahil olduğu yeni bir boyut kazanmıştır. İran ve Irak arasında 1937 yılında imzalanan sınır anlaşması sonrası Feyli Kürtlere bu iki ülke vatandaşlıklarından birini tercih etme hakkı tanınmıştır. Feyliler Irak'ta yaşamalarına rağmen tercih haklarını İran vatandaşlığından yana kullanmıştır. Bu tercihte İran vatandaşlık kanununun askerlik hizmeti konusunda daha esnek

1970'li ve 1980'li yıllar boyunca Baas yönetimi ile Irak'taki Kürt ulusal hareketi arasında yaşanan çatışmalar, Saddam Hüseyin'in Feyli Kürtlere yönelik uygulayacağı ayrımcı politikalara gerekçe oluşturmuştur.

olmasının, Irak yönetiminin Sünni Arapların kontrolüne geçmeye başlamış olmasının ve İran tarafında yaşayan akrabalarla olan güçlü bağın önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.[8]

1937 yılında yapılan İran-Irak sınır anlaşması, Feyli Kürtlerin tarihi yaşam alanını ikiye ayırdığı gibi özgürlüklerini de sınırlandırmıştır. Sınırın İran tarafında yaşayan akrabaları ile bağları kopan Feyliler, resmi olarak vatandaşı olmadıkları Irak'ta yaşamanın zorlukları ile karşılaşmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Feyliler, 1940'ların başından itibaren İran vatandaşlığını terk edip Irak yönetimine vatandaşlık için başvurmaya başlamışlardır. Ancak Irak vatandaşlık kanununun kısıtlayıcı ve karmaşık içeriği Iraklı Feyli Kürtleri bu dönemde oldukça zor durumda bırakmıştır. Söz konusu kanunda yerli Arap veya ataları Osmanlı vatandaşı olmayanların belirli koşullar altında sonradan vatandaşlık kazanabileceğine ilişkin bir düzenleme olması, Feylilerin vatandaşlık taleplerinin önüne set çekmiştir.[9] Ayrıca Irak yönetimi söz konusu düzenlemeyi kullanarak 1960'lara kadar binlerce Feyli Kürdü, Şii ve İran kökenli oldukları gerekçesiyle İran'a göçe zorlamıştır.

1968 yılında Baas Partisi'nin Irak yönetimine darbe ile el koyması, Feyli Kürtler için daha sancılı bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca Baas yönetimi ile Irak'taki Kürt ulusal hareketi arasında yaşanan çatışmalar, Saddam Hüseyin'in Feyli Kürtlere yönelik uygulayacağı ayrımcı politikalara gerekçe oluşturmuştur. Bu süreçte Feyliler hem Kürt hareketine destek vermelerinden hem de Şii olmalarından kaynaklı defalarca Saddam Hüseyin'in hışmına uğramışlardır. Öyle ki 1980 yılında Devrimci Komuta Konseyi tarafından alınan 666 sayılı kararla yaklaşık 200 bin Feyli Kürdün vatandaşlığı iptal edilmiştir. 1969-1988 döneminde yaklaşık 150 bin Feyli Kürt, Saddam Hüseyin tarafından İran'a sürülmüştür.[10] Ayrıca aynı dönemde 16-40 yaşları arasında yaklaşık 5 bin Feyli erkeği İran ordusunda askere alınmalarının engellenmesi ve Feyli ailelerin dağılması için Baas yönetimi tarafından tutsak edilmiş ve öldürülmüştür.[11]

Baas yönetimi tarafından İran'a sürülen Feyli Kürtler ekonomik ve sosyal anlamda bü-

www.arsivakurd.org

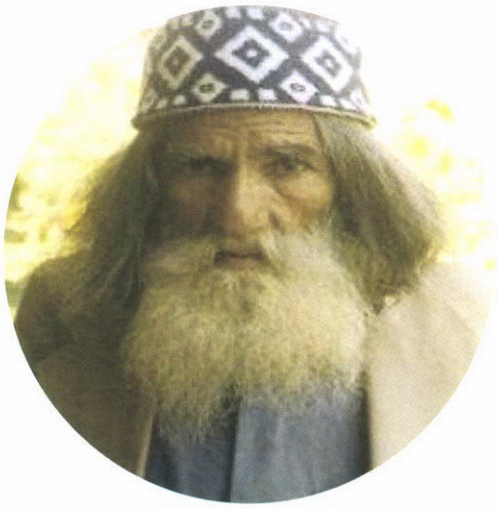

İran'dan gelen Feyli muhacirlerin 1980-1990 yılları arasında kaldığı mülteci kampı.

yük bir yıkımla karşı karşıya kalmıştır. İran'a sürülen Feyli ailelerin birçoğu iyi eğitim almış ve ekonomik durumu iyi ailelerden oluşmaktaydı. Sürgünden önce Bağdat ve Diyala gibi büyük şehirlerde yaşayan bu aileler ticaretle uğraşıyordu ve bu işi Yahudilerden öğrenmişlerdi. 1948'de İsrail'in kurulmasından sonra yaygınlaşan antisemitizm dalgası ile Irak'tan göç etmek zorunda kalan Yahudilerin işlerini Feyliler devralmıştı. Bu sayede kısa zamanda önemli bir ekonomik güç elde eden Feyliler, İran'a sürgün edilmeleriyle beraber tüm ekonomik olanaklarını kaybetmiştir. İran'da kamplarda yaşamak zorunda kalan Feylilerin çalışmaları, eğitim almaları ve seyahat etmeleri yasaklanmıştır.[12]

1990'lar boyunca Baas yönetiminin ayrımcı ve baskıcı politikalarına maruz kalmaya devam eden Feyliler için 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgal etmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. İşgalin ardından oluşturulan yeni yönetim, Feyli Kürtlere yapılan insan hakları ihlallerini kabul etmiştir. Ayrıca 2006 yılında yürürlüğe giren yeni Irak Vatandaşlık Kanunu ile 1980 yılında Devrimci Komuta Konseyi tarafından alınan ve 200 bin Feyli Kürdün vatandaşlığını iptal eden 666 sayılı karar hükümsüz kılınmıştır.[13] Kasım 2010'da sonuçlanan davada ise Irak Ağır Ceza Mahkemesi Feyli Kürtlere karşı işlediği suçlar nedeniyle Saddam Hüseyin'in sağ kolu ve dışişleri bakanı Tarık Aziz'i 10 yıl hapis cezasına çarptırmıştır.[14] Ancak atılan tüm olumlu adımlara rağmen Iraklı Feyli Kürtlerin hala çok ciddi ayrımcılık ve sorunlarla karşı karşıya olduğunu söylemek mümkündür. 2003'ten bu yana sadece 25 bin Feyli Kürdün vatandaşlık durumları eski haline getirilebilmiş ve İran'a sürülen Feyli Kürtlerin büyük bir kısmı Irak'a geri dönmemiştir.[15] Irak'a geri dönen ve vatandaşlıklarını geri kazanan Feyli Kürtlere ise Irak vatandaşlarına verilen standart kimliklerden farklı renkte kimlik verilmiştir.[16] Bu durum Feylilerin barınma, iş ve güvenlik gibi konularda zaten var olan sıkıntılarının daha da artmasında neden olmuştur.

IRAK VE KÜRT SİYASETİ'NDE FEYLİLER

Feylilerin Irak ve Kürt siyasetinde aktif olarak rol almaya başlamaları 20. yüzyılın ortalarına denk gelmiştir. Apolitik olan ilk jenerasyonun ak-

www.arsivakurdi.org

sine büyük şehirlerde yaşayan ikinci jenerasyon Feyli Kürtler 1940'lardan itibaren kendilerini özellikle sol eğilimli partilerin ve örgütlenmelerin içinde ifade etmeye başlamıştır. Feyli Kürtlerin örgütlendiği partilerin başında Irak Komünist Partisi gelmiştir. Sadece sol eğilimli olması değil diğer Irak partileri gibi Arap milliyetçisi ve Sünni mezhepçi olmaması da Feylilerin Komünist Parti içinde örgütlenmelerinde etkili olmuştur.[17] 1950'lilerin sonlarına doğru ise Feyliler Kürt hareketi -özellikle de KDP- içinde aktif siyaset yapmaya başlamıştır. Öyle ki bir Feyli olan Habib Muhammed Kerim el-Faili, 1964-1975 yılları arası KDP Genel Sekreterliği görevini yürütmüştür.

1970'ler ve 1980'ler boyunca Irak'taki Kürt ulusal hareketi içinde aktif rol alan Feyli Kürtler, bugün de KDP ve KYB içinde siyaset yapmaya devam etmektedir. Feyliler Kürt partilerinin yanı sıra Şii kimliğini ön plana çıkaran partiler içinde de siyasi faaliyet göstermektedir. Bu nedenle Feyli Kürtler arasında ortak bir siyasi tutum olduğunu söylemek zordur. Son yıllarda gerçekleşen yerel ve genel seçimlerde Feylilerin büyük çoğunluğunun kurulan Şii ittifakları desteklemeyi tercih ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin 2009 yerel seçimlerine Feyli Kürt Birliği Hareketi, bir Şii ittifağı olan Hukuk Devleti İttifakı çatısı altında girmiş ve bu ittifak seçimlerden galip çıkmıştır.

SONUÇ

Feyliler başta da söylediğimiz gibi modern Irak'ın en çok mağduriyet yaşayan topluluklarından biri olarak tarihe yazılmıştır. Feylilerin 20. yüzyıl boyunca yaşadığı bu mağduriyetin temelde üç nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Saddam Hüseyin'in Sünnileştirme ve Araplaştırma politikasının Feyliler üzerinde başarılı olamaması, Feylilerin Kürt ve Şii kimliklerini korumasıdır. İkincisi Feylilerin 20. yüzyılın ortalarından itibaren elde ettiği ekonomik güçten algılanan tehdittir. Üçüncüsü ise Feylilerin Kürt ulusal hareketi ve muhalif sol partiler içinde oynadığı Baas karşıtı aktif siyasi rollerdir. Bu nedenlerden ötürü katliamlara ve sürgünlere maruz kalan Feylilerin kaderi 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ile değişmiştir. İşgalin ardından Baas yönetiminin son bulmasıyla Feyliler adına pozitif kabul edilebilecek adımlar atılmıştır. Ancak Feyliler hala ciddi sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedir. Bugün binlerce Feyli Kürdün hala vatandaşlık hakkından yararlanamadığı ve filli olarak devletsiz oldduğu bilinmektedir.[18] İşsizlik ve barınma problemleri devam etmekte, Feyli mahallelerinde bombalı saldırılar gerçekleşmektedir. 2011 yılında Bağdat'ta gerçekleştirilen ve Irak başbakanı Nuri el-Maliki'nin katıldığı Feyli Konferansı söz konusu sorunların çözümü konusunda umut ışığı doğursa da daha atılcak çok fazla adımın olduğunu söylemek mümkündür. ●

> Baas yönetimi tarafından İran'a sürülen Feyli Kürtler ekonomik ve sosyal anlamda büyük bir yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca İran'a sürülen Feyli ailelerin birçoğu iyi eğitim almış ve ekonomik durumu iyi ailelerden oluşmaktaydı.

DİPNOTLAR

1 Michael M. Gunter, *The A to Z of the Kurds*, Maryland: Scarecrow Press, s. 51.
2 "Pahli (Feyli)", http://www.kurdishacademy.org/?q=node/46, (erişim tarihi: 08.10.2013).
3 Mehrdad R. Izady, *Kürtler: Bir El Kitabı*, İstanbul: Doz Yayınları, 2011, s. 181.
4 Munir Morad, "The Situation of Kurds in Iraq and Turkey", Philp G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl (der.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, New York: Routledge Publishing, s. 101.
5 David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004, s. 34.
6 "Southern Dialects Group", http://www.kurdishacademy.org/?q=node/44, (erişim tarihi: 07.10.2013); "Feyli of Kurdish, Southern (sdh)", http://multitree.org/codes/sdh-fey, (erişim tarihi: 06.10.2013).
7 Elizabeth Campbell, "The Faili Kurds of Iraq: Thirty Years Without Nationality", http://www.refugeesinternational.org/blog/faili-kurds-iraq-thirty-years-without-nationality, (erişim tarihi: 06.10.2013
8 Morad, a.g.e., s. 101.
9 Morad, a.g.e., s. 101.
10 McDowall, a.g.e., s. 34.
11 Morad, a.g.e., s. 102.
12 Campbell, a.g.e.
13 Australian Government Department of Immigration and Border Protection, *Country Guidance Note: Iran*, Departmental Publications, 13.06.2013.
14 "Tariq Aziz Given Additional 10-Year Jail Term for Persecution Shia Kurds", 29.10.2010, http://www.theguardian.com/world/2010/nov/29/tariq-aziz-iraq-sentence-kurds, (erişim tarihi: 03.10.2013).
15 Australian Government Department of Immigration and Citizenship, "Country Guidance Note: Iran", http://www.immi.gov.au/media/publications/pdf/cgn-iran.pdf, (erişim tarihi: 09.10.2013).
16 Vivian Tan, " Feili Kurds in Iran Seek Way Out of Identity Impasse", 28.05.2008, http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=search&docid=483d60872&query=IRAQ%20war, (erişim tarihi: 01.10.2013).
17 Morad, a.g.e., s. 103.
18 The UN Refugee Agency, *UNHCR Global Appeal 2007: Iraq*, UNHCR Publications, 2007.

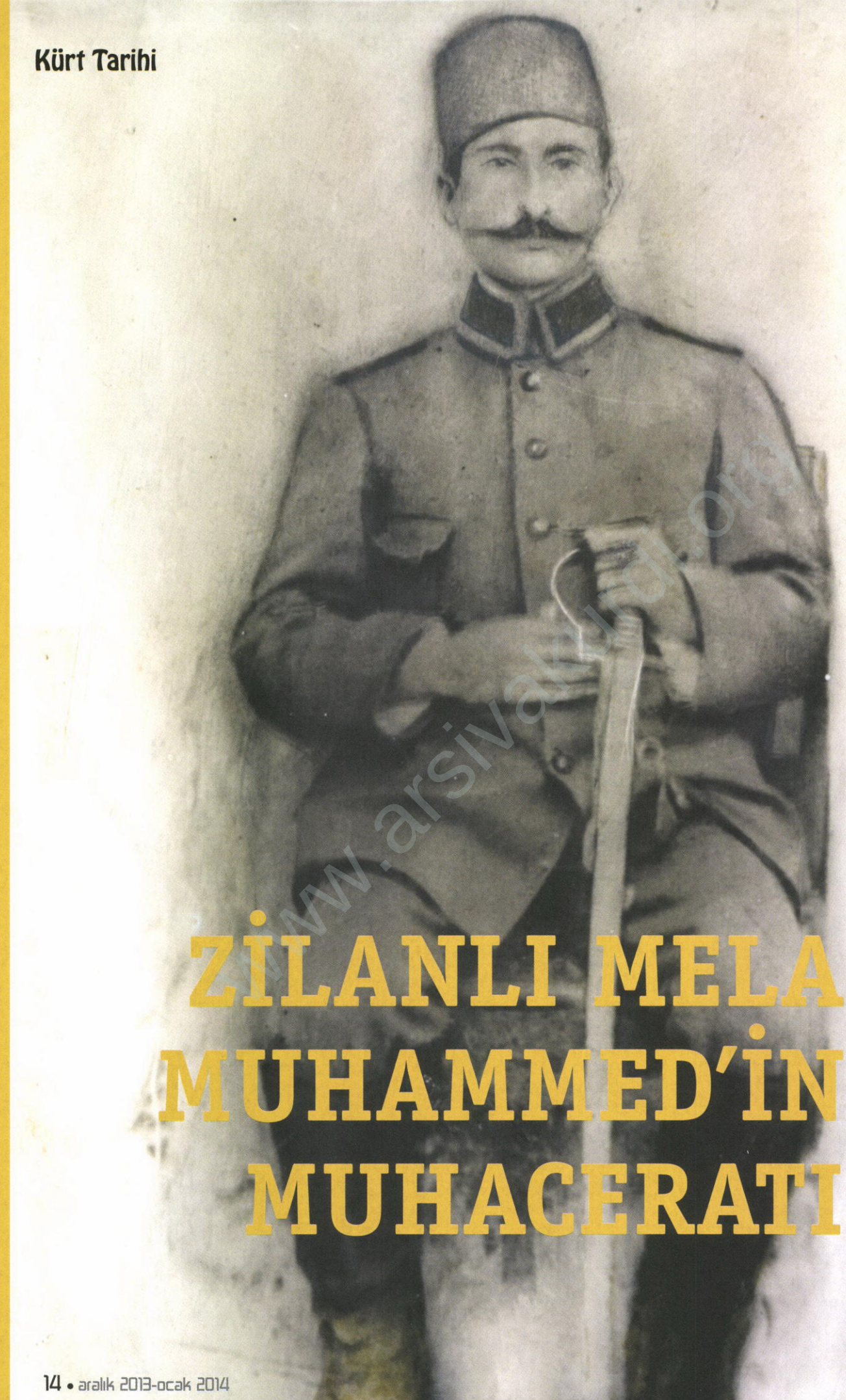

ZİLANLI MELA MUHAMMED'İN MUHACERATI

www.arsivakurd.org

Çok genç yaşta Hamidiye alaylarına katılan Mela Muhammed, birçok askeri sefere katılır. 1. Dünya Savaşı başladığında Ruslar Erzurum, Van, Muş ve Ağrı bölgelerini işgal edince binlerce Kürt, Bitlis üzerinden güney bölgelerine göç etmek zorunda kalır. Kuzeydeki Aşiret Alayları, Malazgirt dolaylarında Rus güçlerini durdurmayı başarsalar da işgale mani olamazlar. Bitlis'teki kanlı çarpışmalarda dağılan aşiret alaylarına mensup "Hamidiye Süvarileri" de sivil halk gibi ailelerini yanlarına alarak bölgeden uzaklaşırlar.

SEDAT ULUGANA

Mela Muhammed, Zilan bölgesinde adaleti ile bilinen, Bonizî Köyü'nden Mela Musa'nın oğludur. Mela Musa, Zili aşiret konfederasyonunun alt bir bileşeni olan Hecîdêrî Aşireti'ne mensuptur. Kendisinin tanınması daha çok, yörede ağa olan Mikaîlîlî Evdî Bey'in bir Ermeni köylüye yapmış olduğu haksızlığa karşı çıkmasıyla gerçekleşir.

İddiaya göre, Mikaîlîli Evdî Bey, yöredeki bir Ermeni'nin mülküne el koyar. İkili, yöredeki birçok imamın ve seydanın huzuruna çıkar. Bütün imamlar Evdî Bey'den yana tavır alır. Ermeni köylü sonuca razı olmayınca, Evdî Bey en son çare olarak Mela Musa'ya başvurur. Bu defa ikili, Mela Musa'nın huzuruna çıkar. Evdî Bey, başta Ermeni köylü ile birlikte melanın huzurunda diz üstü oturmayı bir türlü içine sindirmese de "Şeriat kuralları" gereği Ermeni köylü ile birlikte oturmayı kabul eder. Kısa bir "yargılama" sonucu, Mela Musa, Ermeni köylünün haklı olduğuna karar verir. Evdî Bey de bu kararı benimser.

Yöre halkı Mela Musa'ya bu kararından dolayı, eskisinden daha fazla saygı duymaya başlar. Kendisine dair birçok anlatı, yöre halkı arasında hala canlılığını korumaktadır. 1800lerin ortalarında Gulîzer adlı bir akrabasıyla evlenen Mela Musa'nın 1885'te Muhemmed adlı oğlu dünyaya gelir. Muhammed de diğer Zilanlı çocuklar gibi medreseye gider. Medrese eğitiminden sonra, değişik köylerde imamların yanında "Feqî" olarak kalır.

1891 yılında Osmanlı yönetimi Zeki Paşa'yı, kendisine bağlı Dördüncü Kolordu mıntıkasında mevcut olan aşiretler arasında "askeri alaylar" teşkil etmesi için görevlendirir. Bu süreç içerisinde, Zilan bölgesindeki Bekiran, Hemoyan, Hecîdêrîlî, Îski, Mikaîlî, Kalkî adlı Kürt kabilelerinden "Ademan" adı altında bir süvari alayı oluşturulur. Teşkil edilen bu alaylara 1989'da "Hamidiye Alayları" ismi verilir. Alaylara katılan Kürt kabilelerine şu ayrıcalıklar tanınır: "Süvari, çıkaran her hane koyun, ziraat ve devletin bütün genel vergilerinden muaftır. Süvari çıkaran aşirete devletin boş olan hazine arazileri verilecektir."

Bilindiği üzere 1908'de jön Türkler, İstanbul'da bir darbe yaparak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önünü açar. Aynı yıl "Meşrutiyet" ilan edilir. Jön Türkler, Sultan Abdülhamit'in teşkil ettiği bir sürü kuruma ve uygulamaya son verdikleri gibi, sultan ile aynı ismi taşıyan alayların etkinliklerine de son verirler fakat bölgede nüfusun büyük bir oranını oluşturan Ermenilere karşı "müttefik bir güç ihtiyacı" nedeniyle bu alayları tam olarak dağıtmazlar. Nitekim alaylar, "Aşiret Alayları" adı altında Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar varlıklarını koruyacaklardı.

Çok genç yaşta Hamidiye alaylarına katılan Mela Muhammed, birçok askeri sefere katılır. Birinci Dünya Savaşı başladığında, Rusya Erzurum, Van, Muş ve Ağrı bölgelerini işgal edince binlerce Kürt, Bitlis üzerinden güney bölgelerine göç etmek zorunda kalır. Kuzeydeki Aşiret

www.arsivakademi.org

Alayları, Malazgirt dolaylarında Rus güçlerini durdurmayı başarsalar da işgale mani olamazlar. Bitlis'teki kanlı çarpışmalarda dağılan aşiret alaylarına mensup "Hamidiye Süvarileri" de sivil halk gibi ailelerini yanlarına alarak bölgeden uzaklaşırlar.

Mela Muhammed'in muhaceratı da böylece başlar. Göç serüvenini aruz vezni ile mesnevi şeklinde kaleme Mela Muhammed'in ardından kalan Kürtçe elyazması varaklar, o günlerin izini taşıyorlar. Tarafımdan transkribe edilen elyazması varaklar, Mela Muhammed'in klasik Kürt Edebiyatı'na dair bilgisini gözler önüne seriyor.

Hamidiye Alaylarından başlayan Mela Muhammed, Sultan Abdülhamit'ten övgü ile bahsediyor. Alaydaki zabitlerin kendilerinden oluştuğunu belirttikten sonra, alaylarda yer alan herkesin bir rütbesinin olduğunu söyler:

Alayî hebûn ji me eşîran
Zabit ji me bûn bi ritbe nîşan

Ebdulhemîd padişah û sultan
Em kirin 'esakirê xwe ew can

Milazim û Çavîş *û bi zanyar*
Bîl-cumle hebûn ji me Bînûçar[1]

Mela Muhammed, Sultan Abdülhamit'e övgüler yağdırdıktan sonra, Sultan Mehmet Reşat'tan bahseder. "Kâfirlere" savaş açan Sultan Mehmet Reşat'ın Kürtlere makam ve mevki verdiğini ise şu beyitlerle dile getirir:

Navê ku li wî Muhemmed Reşad
Wî ritbe dida ji bona Ekrad

Î'lana *seferê ewî beyan kir*
Herba xwe bi kafiran 'eyan kir[2]

Rus ordusuyla altı ay savaştıklarını söyleyen Mela Muhammed, bu savaşta yenilip, kaçtıklarını belirtir. Ruslara yenilen alaylar, sivil halkla birlikte Adilcevaz-Bitlis istikametinden güneye çekilirler. Mela, bu arada Hamidiye Alayları'nın

Kuzey Saha Komutanı olan Mirliva Hüseyin Paşa'yı övmekten de geri duramaz:

Min Serhed ez Wilayetê Wan
Paşayek hebû emirê Kurdan

Serê alayê bû ew paşa
Navê ewî bû Huseyîn Paşa[3]

Mela Muhammed'in bu yolculuğu çok çetin geçer. Anlattığına göre mevsim sonbaharın ortalarıdır. Bitlis üzerinden Muş dağlarına yönelen muhacirler, bu dağlarda açlık ve soğuk ile cebelleşirler. Akcan köyü civarında Rus ordusu ile karşılaşan Muhacirler, panikleyerek Kulp tarafına doğru kaçmaya başlar. Mela Muhammed'in aktardığına göre hiçbir yerde yerli halk, muhacirlere iyi davranmaz. Bir köyde, ihtiyar bir köylüye misafir olan Mela Mu-

www.arsivakurdi.org

Hamidiye Süvari Alayları'ndan, Karapapaklar.
Fotoğraf: H. Lynch. 1897.

MELANIN ANLATIMINA GÖRE, MUHACİRLER TRENLERE BİNDİRİLEREK ANTEP'TEN UZAKLAŞTIRILIR. Muhacirlerin sonraki konağı Halfeti yakınlarındaki Rumkale civarı olur. Mevsim yazdır. Mela burada da sıcaklıktan yakınır. Muhacirlerin çoğu dönüş yolunda yaşamını yitirirler. Bir süre Siverek'te kalan Muhacirler, orada Rusların Van bölgesinden geri çekildiğini duyunca, Zilan'a dönmeye kara verirler. Metinlere göre, bu muhaceretin tarihi 1917 ya da 1918 yıllarıdır. Mela, muhaceretinin sonlarında bir de Türkçe bir gazel yazar. Burada melanın çok dilli bir edip olduğunu söyleyebiliriz.

hammed, bir gecelik yer için ihtiyara iki koyun verir:

Du şev li wê me kirî qerarek
Kalê ji me stand du pez bi carek[4]

Bazı köylerde de muhtarlar, yerli halkın muhacirlere yardım etmesini engellerler. Bu muhtarlardan biri de Hiseynê Yûsif'tır:

Mixtarê li gund Hiseynê Yûsif
Ji bo nanekî wî dikir tas'if[5]

Bu arada yardım aldığı kişileri de unutmaz Mela Muhammed. Kendisine yardım edenlerden biri de Hezo (Kozluk) civarında bir köyde oturan Mîr Xetîp adlı bir Kürt beyidir. Muhacirlerin bir diğer konaklama yeri Mardin dolayları olur. Mardin şehrinin aşağılarında, kayalar arasında barınak yapıp kalan muhacirler, daha sonra Omerîyan Aşireti'nin yerleşik olduğu köylere giderler. Anlaşıldığı kadarıyla Omerîler, muhacirlere iyi davranırlar. Ancak olumsuzluklar, Mela Muhammed'in yakasını bir türlü bırakmaz. Burada iki kardeşi kendisiyle birlikte gitmez, sonra da kaybolurlar. Kardeş acısı melanın kalemine bütün sıcaklığıyla yansır:

Emma birayêd di min e'yanî
Mabûn nehatin ew nihanî

Ew manê di nî(a)v 'eşîrê Kurdan
Navê wan digotin Omeryan

Çerxa *felekê neda min destûr*
Ez jî ji biran ewê kirim dûr[6]

Mardin'den Antep'e geçen Mela Muhammed ve diğer muhacirler burada da çeşitli sıkıntılar yaşarlar. Örneğin Antep'te mezarlıklarda yatıp kalkarlar. Üstelik Mela Muhammed'in yük yüklediği eşeği, mola vermek için durdukları bir köyde çalınır. Mela Muhammed'in eşeğinin çalınması üzerine yazdığı beyitler, kendisinden yüzyıllar önce bir yolculuğa çıkan Şeyhî'nin "Har-name" adlı eserinde geçen bazı beyitlere

www.arsivakurd.org

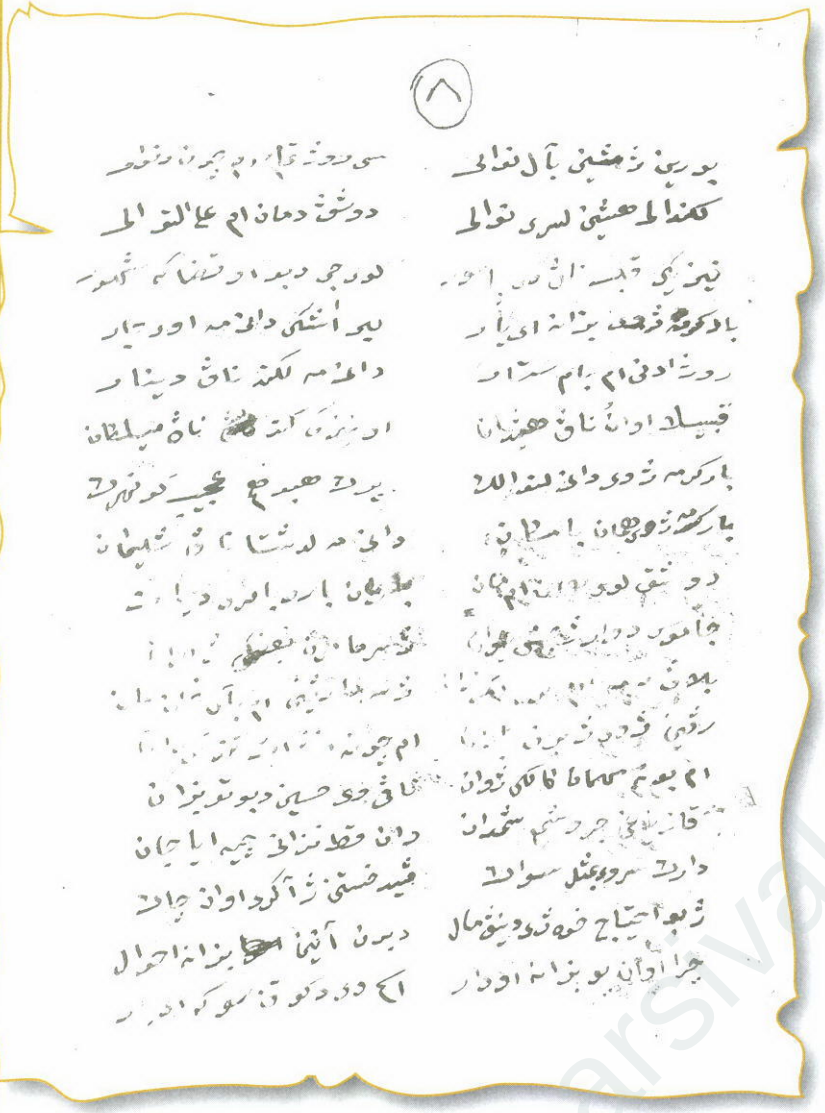

Mela Muhammed'in Divanı.

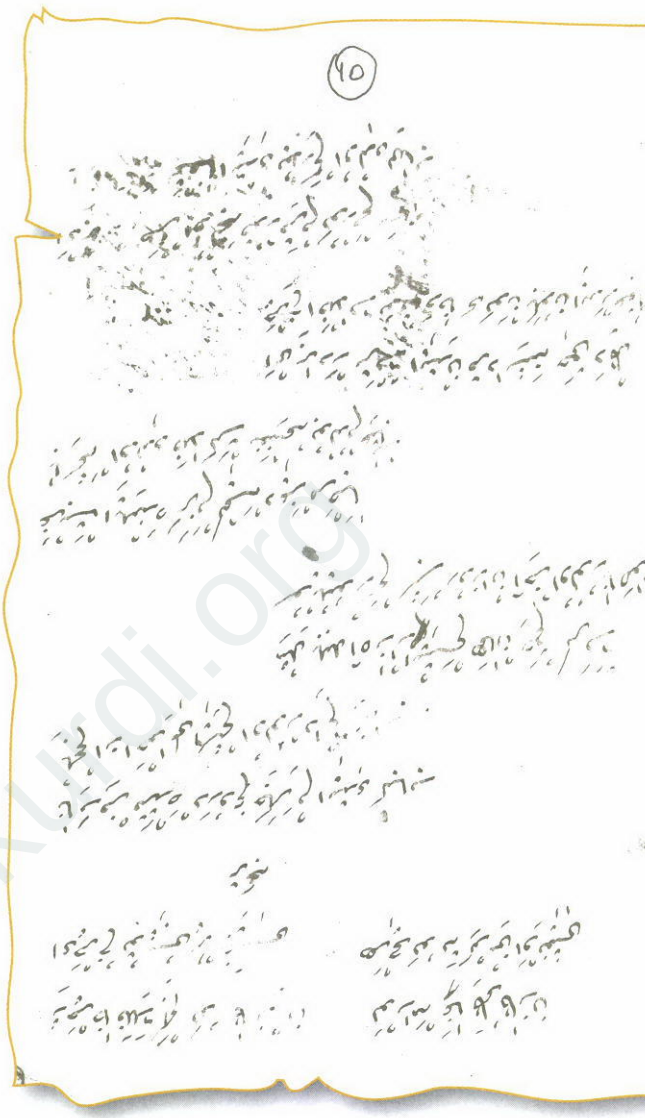

Türkçe varak.

benzer. Aradaki fark, melanın beyitlerinin Kürtçe olmasıdır. Antep'te yetkililerin kendilerine hiçbir şekilde yardımcı olmamasına beyitlerde kızan Mela Muhammed, karınlarını doyurmak için kapı kapı dolaşan muhacirlere Türkçe küfreden ahaliyi de yerer. Melaya göre muhacirlerin Kürt olması da kendileri için bir dezavantajdır bu zorlu günlerde:

Bi şev gûnd û miheleyên di şehran
Zarînî dikirn ji bona yek nan

Wan jî ku digotin bi Tirkî:
"Yoqdur aya, ey xebîs Kurdî

Melanın anlatımına göre, muhacirler trenlere bindirilerek Antep'ten uzaklaştırılır. Muhacirlerin sonraki konağı Halfeti yakınlarındaki Rumkale civarı olur. Mevsim yazdır. Mela burada da sıcaklıktan yakınır. Muhacirlerin çoğu dönüş yolunda yaşamını yitirirler. Bir süre Siverek'te kalan Muhacirler, orada Rusların Van bölgesinden geri çekildiğini duyunca, Zilan'a dönmeye kara verirler. Metinlere göre, bu muhaceretin tarihi 1917 ya da 1918 yıllarıdır. Mela, muhaceretinin sonlarında bir de Türkçe bir gazel yazar. Burada melanın çok dilli bir edip olduğunu söyleyebiliriz. Bu Türkçe gazelde de melanın kaybolan kardeşlerine duyduğu özlem vardır:

www.arsivakurdi.org

1. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Zilan'daki köyüne dönen mela, köylülerin defli zurnalı merasimiyle karşılanır. Mutasavvıf olan mela, zurna sesinin "haram" olduğunu belirterek köylülere karşı çıkar. Mela köye döndüğünde 25 yaşındadır. Yıllar birbirini kovalar. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, kardeşi İbrahim melanın köyü olan Bonizî'ye muhtar olur. Ağrı İsyanı'nın başlamasıyla birlikte, çevre köylerdeki erkekler isyana katılırlar. Mela bu yıllarda imamlık yapmaktadır. Ağrı İsyanı'nın bastırılmasıyla birlikte, direnişçiler Zilan bölgesine sığınırlar. Burada da barınamayan direnişçiler daha sonra İran'a kaçarlar.

Nar-i firqatde derûnem cigerim êttî *kebab*
Bilmem ez ehvalimi îşim *olur daîm (h)xirab*

Mîslî bülbül *ahzar itsem heman haqqim gerek*
Süyluyorsam şeb *û rozan axir olur na sevab*

Gurbet elinde gezsem kimse dêmez merheba
Başim oldî felaket nefsime buldum 'etab

Ey birader terk êttin *qardaşini heqqin degil*
Çerxa *felek yok wefasî gun be gun* êder *'etab*

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Zilan'daki köyüne dönen mela, köylülerin defli zurnalı merasimiyle karşılaşır. Mutasavvıf olan mela, zurna sesinin "haram" olduğunu belirterek köylülere karşı çıkar. Mela köye döndüğünde 25 yaşındadır. Yıllar birbirini kovalar. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, kardeşi İbrahim melanın köyü olan Bonizî'ye muhtar olur. Ağrı İsyanı'nın başlamasıyla birlikte, çevre köylerdeki erkekler isyana katılırlar. Mela bu yıllarda imamlık yapmaktadır. Ağrı İsyanı'nın bastırılmasıyla birlikte, direnişçiler Zilan bölgesine sığınırlar. Burada da barınamayan direnişçiler daha sonra İran'a kaçarlar. 1930 yılının Temmuz ayında, Albay Derviş Bey komutasındaki 15. Seyyar Jandarma Alayı Zilan bölgesine girer. Yarı resmi rakamlara göre on beş bin sivil kısa bir süre zarfında muhtelif vadilere toplatılarak katledilir. Melanın köyü olan Bonizî, Birhan ve Mılk adlı köylerin sakinleri, Mılk Köyü'nde bir vadide toplatılarak katledilir. Muhtar olan kardeşi İbrahim ve akrabaları da bu katledilenler arasındadır. Mela cefa ve acı dolu bir ömrün sonunda 1938 yılında köyünde vefat eder.

Ağır süreçlerden geçen Kürt dilini geliştirme olanağı bulmasa da, Kürt dilini "koruma" misyonunu yerine getiren ve Klasik Kürt Edebiyatı'nı günümüze kadar geleneksel bir şekilde ulaştırabilen Kürt medreselerinin yetiştirdiği ediplerden biri de Mela Muhammed'dir. Ailesinin anlattıklarına göre melaya ait daha birçok eser, muhtelif zamanlarda akrabalar tarafından yöre imamlarına verilir.

Kürt edebiyatı ve tarihi yazımının gün geçtikçe önem kazandığı bu günlerde, Nakşibendîliğin Halidi öğretisine tabi olan Kürt medrese geleneğinin belki de son temsilcilerinden olan Mela Muhammed'e ait muhacereti konu edinen bu Kürtçe elyazması önemli bir kaynak niteliğindedir. ●

www.arsivekurdi.org

DİPNOTLAR

1 Alaylar vardı biz aşiretlerden/Zabitler bizdendi rütbeli ve sahib-i nişan/Abdülhamit padişah ve Sultan/Bizi kendisine asker yaptı o can/Bilgili mülazım ve çavuşlar/Bilcümle vardı bizden binuçar

2 Onun ismi ki Muammed Reşad/Rütbe verirdi Kürtler için/Sefer ilanını o beyan etti/Savaşını kâfirlere ayan etti.

3 Ben Serhatlı, vilayetim Van/Bir paşa vardı Kürtlerin emiri/Alayın başıydı o paşa/İsmiydi Hüseyin paşa.

4 Orada kalmak için iki gece olarak karar kıldık/İhtiyar da bunun bizden bir defasında iki koyun aldı.

5 Köyün muhtarı Huseynê Yusif/Bir ekmek için ediyordu ta'asif.

6 Ama kardeşlerim ki aşikâr/Kaldılar gelmediler onlar saklandılar/Onlar Kürt aşiretlerinin arasında kaldılar/Onlara(aşiretlere) Omeriyan diyordular/Feleğin çarkı bana izin vermedi/Beni onlardan ırak (uzak) eyledi.

7 Akşamları şehirlerin mahallelerinde ve köylerde/Bir ekmek için feryat ediyordu onlar/Onlarda Türkçe diyorlardı/"yoktur size ey pis Kürtler".

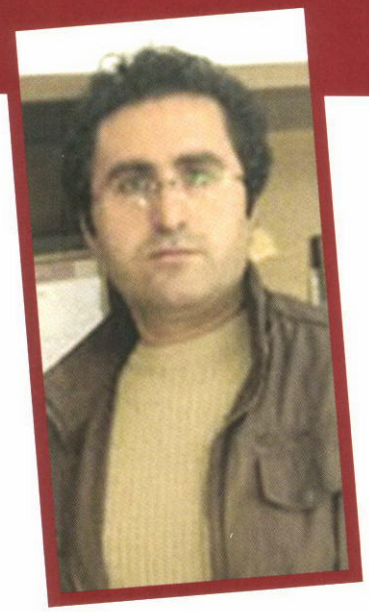

Tarihçi Sinan Hakan ile Türkiye Cumhuriyeti kurulurken meydana gelen siyasal, politik gelişmeler karşısında Kürt-Türk, Kürt-Ermeni ilişkileri, tarih yazımının yetersizlikleri, Misak-ı Milli ve Kürt entellektüellerini konuştuk.

SİNAN HAKAN:

KÜRTLER, OSMANLI'NIN TARİH SAHNESİNDEN KALKACAĞINI TAHMİN EDEMEDİLER

SÖYLEŞİ: **MESUT YEĞEN**

Belgelerle başlayalım. *Türkiye Kurulurken Kürtleri* Başbakanlık Osmanlı Arşivlerini, daha ziyade de Dahiliye Nezareti'ne ait belgeleri çalışarak yazdınız. Söz konusu belgeleri Kürtler ve Kürdistan açısından inceleyen ilk sistematik çalışma sizinki değil mi? Literatürde benzer başka çalışma var mı? İncelediğiniz belgelerin Kürtler ve Kürdistan açısından çalışılmamış oluşunu nasıl açıklayabiliriz?

Osmanlı arşivlerinde pek çok farklı konu başlığı altında yer alan belgelere ulaşmak mümkün. Daha çok Dahiliye evraklarını çalışmak bilinçli bir seçim değildi benim için. İşlediğim konu her şeyden evvel Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi hüviyetinde olduğundan, araştırmayı derinleştirdikçe meseleyle alakalı en önemli belgeler Dahiliye Nezareti belgeleri olarak karşıma çıktı. Dönem itibariyle telgrafın kullanılıyor olması, bir mesele

hakkında bir günde pek çok yazışmayı mümkün kılmış. Her bir yazışmayı incelediğinizde farklı bir pencereden olayı izlemenizi mümkün kılacak önemli yeni bir ayrıntıya ulaşabiliyorsunuz. Dolayısıyla Dahiliye Nezareti belgeleri en önemli birincil kaynak olarak karşınıza çıkıyor. Çalışmada Sadaret, Harbiye ve Hariciye Nezareti belgelerinden de faydalanmış olsam da çalışmanın ana gövdesi bu belgelere dayanıyor.

Bu çalışmayı yaparken dönemle alakalı Türkiye'de yayınlanmış kayda değer çalışmaların hemen hemen hepsini incelediğimi düşünüyorum. Çok kıymetli eserler var; fakat, bir tarih meraklısı ve okuyucu olarak gördüğüm en büyük sorun tarihyazımında bir sistematiğin olmayışıydı. Arşiv belgeleri gibi birincil kaynaklardan ne yazık ki çok istifade edilmemiş. Özellikle "Kürt mahallesinde" kaleme alınan çalışmalarda bu problem daha çok ön plana çıkıyor. Bilimsellikten ziyade duygusal bir yaklaşım ağır basıyor. Teknik olarak da konu anlatımlarında "kronolojik" ciddi hatalar yapılıyor ki, bu konu bütünlüğü ve okuyucunun meseleyi hakkıyla kavraması önünde bir engel olarak duruyor. Bu kitabım ilk sistematik çalışma mıdır? Bilemem, ama bu konuda önemli katkı sunduğunu düşünüyorum. Osmanlı Arşiv belgeleri Kürtler ve Kürdistan açısından halen yeterince değerlendirilmiş değil ne yazık ki. Sadece siyasal tarihe ilişkin değil, bölgenin sosyolojik ve kültürel tarihine ilişkin neredeyse milyonlarca belge bu güne kadar muhafaza edilmiş ve 2003'ten beri hiçbir sansüre maruz bırakılmadan araştırmacıların hizmetine sunulmuş vaziyette. Bundan yeterince istifade edilmiyor olmasının mantıklı bir açıklamasını bulamıyorum doğrusu...

Çalışmanız Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren 1. Dünya Savaşı sonrasında Kürtlerin, başka halklar gibi kendi yoluna gitmektense, Osmanlı Devleti'nin ve Milli Mücadele'nin yanında yer almış olmasının sebeplerine ışık tutuyor. Bu sebeplerin en önemlilerinden birisi Kürtlerin Van merkezli bir Büyük Ermenistan kurulması ihtimalinden duydukları korkuymuş gibi görünüyor. Büyük Ermenistan gerçekten de tasarlandı mı? Kürtlerin yaşadıkları toprakları Ermenilere kaptıracakları korkusu Milli Mücadele'nin yanında yer almalarının esas amillerinden biri oldu mu gerçekten?

O dönem Kürt toplumunun nasıl bir ruh hali içerisinde olduğunu bilmek çok önemli. Özellikle Kuzeyde 1915-1918 dönemi Kürtler açısından çok büyük bir kaos dönemidir. Tam bir var olma savaşı verilmiş. Kitapta bununla ilgili pek çok ayrıntı yer alıyor. Savaşın sonunda bütün enerjisini kaybetmiş Kuzey Kürtleri, Paris Barış Konferansında uluslararası desteğe sahip "Büyük Ermenistan" projesini ölümcül bir tehdit olarak algılıyorlar. Evet, böyle bir proje vardı ve Kürtler bu uluslararası projeye mukabil Osmanlı'dan ayrı bağımsız bir Kürdistan projesini hayata geçirebilecek ne bütüncül bir liderliğe, ne bu enerjiye, ne bunu sürükleyecek bir toplumsal yapıya ve ne de herhangi bir imkana sahiptiler. Kürtler özerk bir yapıyla var olacakları bir Osmanlı egemenliğini, Ermenistan egemenliğine doğal olarak tercih ettiler ve mücadeleleri kahir ekseriyetle bu yönde oldu.

İtilaf devletlerinin Ermeni kırımının hesabını Kürtlerden de soracağı korkusu da etkili oldu mu Kürtlerin Milli Mücadele'yi desteklemesinde?

Dönemin egemen güçleri, Ermeni kırımında Kürtleri bir taraf olarak görüyor. Batı kamuoyunda Kürtler bu konuda ne yazık ki kötü bir şöhrete sahiptirler. Öyle mi değil mi, tartışılır elbette ama dönem Avrupa ve Amerikası'nda kamuoyu algısı ağırlıkla bu yöndedir. Kuzey Kürdistan'da 1915 ve sonrasında gelişen olaylar o coğrafyadaki Ermeni ve Kürtleri "düşman" haline getirmiş, bir arada var olabilme iradesini ortadan kaldırmıştır. Öte yandan Kürt ve Ermeniler arasındaki sorun temelde toprak sorunudur. Kürtlerin Kuzey Kürdistan dediği coğrafyanın önemli bir bölümü Ermenilere göre Ermenistan'dır. Bahsettiğiniz "korkuyu" ben şu biçimde değerlendiriyorum: Kürtler Batıyı Kürt-Ermeni ilişkilerinde bir hakem değil bir taraf olarak görüyor ve barış görüşmeleri neticesinde Ermeniler lehinde adaletsiz bir karara varacaklarını düşünüyorlar. Bu düşünce, Kürtler açısından Osmanlı içinde var olma fikrini daha ehven kılıyor.

SİNAN HAKAN: Çok kıymetli eserler var; fakat, bir tarih meraklısı ve okuyucu olarak gördüğüm en büyük sorun tarihyazımında bir sistematiğin olmayışıydı. Arşiv belgeleri gibi birincil kaynaklardan ne yazık ki çok istifade edilmemiş. Özellikle "Kürt mahallesinde" kaleme alınan çalışmalarda bu problem daha çok ön plana çıkıyor. Bilimsellikten ziyade duygusal bir yaklaşım ağır basıyor. Teknik olarak da konu anlatımlarında "kronolojik" ciddi hatalar yapılıyor ki, bu konu bütünlüğü ve okuyucunun meseleyi hakkıyla kavraması önünde bir engel olarak duruyor.

www.arsivakurdi.org

Öte yandan dönemin Kürt elitinin bir kısmının Milli Mücadele içinde yer almadığını, Milli Mücadele içinde yer almayanlardan bir grubun Osmanlı Devleti içinde bir özerklikten, diğer bir grubun ise İngiltere himayesinde bağımsız bir Kürdistan'dan yana olduğu anlaşılıyor. İki soru sormak istiyorum. İlk olarak: Milli Mücadele'nin yanında, Osmanlı'ya bağlı bir özerk Kürdistan ve İngiltere mandasında bir Kürdistan isteyen Kürtler kimlerdi? Bu üç grup arasındaki farklılıkların sosyal bir karşılığı mevcut muydu? İkinci olarak da: Milli Mücadele'yi yürütenler, bu üç gruptan Milli Mücadele'nin yanında olanları Kürt siyasetine nasıl hakim kıldı?

Burada şunu netleştirmek lazım. Ortada bir algı problemi var bence. "Milli Mücadele" dediğimiz mesele Cumhuriyet sonrası Kemalist tarih bilincinin algılatmaya çalıştığı gibi Türk etnik temelli bir cumhuriyeti hedefleyen bir mücadele değildir. Aksine Misak-ı Milli olarak ortaya konan ilkeler çerçevesinde Osmanlı saltanatının ve hilafetinin devamını hedefleyen, Milletten kastın etnik bir referansı bulunmayan "Osmanlı Milletinin" olduğu bir var olma mücadelesidir. Bu süreçte Kürtler ve Türkler Osmanlı milletinin iki ana unsuru olarak da kabul edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Kürtlerin kahir ekseriyetinin "Milli Mücadele"de yer aldığını söyleyebiliriz. Yani Osmanlı içinde özerkliği savunan kesimleri de Milli Mücadeleye destek verenlerin yanında görmek gerekir. Zira Misak-ı Milli özerkliğe zaten cevaz vermektedir. Ama özerkliği açıkça zikredenler kimlerdir denirse, her ne kadar orada da homojen bir fikri yapı ön plana çıkmıyorsa da, elbette ki daha çok Kürdistan Teali Cemiyeti yönetimi denebilir. İngiliz mandası isteyenler ise Diyarbekir Kürt Kulübü yöneticileri olmuştur. Bu kesimler Osmanlı'dan ayrı müstakil bir Kürdistan'ın İngiliz desteğiyle sağlanabileceğine kanaat getirmişlerdir.

Kürdistan Teali Cemiyeti daha çok İstanbul'daki Kürt elitlerinin yer aldığı bir cemiyettir. Seyid Abdülkadir Nehri ve Bedirhaniler gibi çok önemli isimleri ihtiva etse de Kürdistan'la iletişimleri ve bölgedeki etkileri bana göre kabul edilenden daha azdır.

Diyarbekir Kürt Kulübü ise, Cemilpaşazade Ekrem Bey gibi genç, eğitimli ve özgürlükçü, kentli Kürt aydınlarının yer aldığı bir yapı olmuştur. Siirt, Bitlis gibi kentlerde de etkili olmuşsa da dönem Kürdistan'ı şartlarında kitlesel bir tabana sahip olduğunu söylemek zordur. Bu hareketi daha çok idealist bir gençlik hareketi olarak görmek kabildir. Geriye kalan çoğunluk ise Kürdistan'ın parçalı sosyolojik yapısının önderleri konumunda olan Aşiret reisleri, ekabir ve bölgedeki Kürt ulemasıdır. Kürt sosyolojisini çok iyi bilen Mustafa Kemal ve Osmanlı Hükümetleri yetkilileri, bu kesimleri Kürt toplumuna yön verme noktasında ustalıkla yönlendirmişlerdir. Kitapta buna ilişkin pek çok çarpıcı örneğe yer verdiğimi düşünüyorum. Ankara'da merkezileşen yeni yapı güçlendikçe bunlar arasında sisteme yakın isimler de zaman içinde güçlendiler, yeni siyasal aktörler olarak ortaya çıktılar.

Dönemin Kürt eliti özerk ya da bağımsız bir Kürdistan programına sahipken Mustafa Kemal Kürtlere ilişkin olarak, sonrasında gerekleri yerine getirmeyeceği, belli belirsiz bir kardeşlik hukukundan, yine belli belirsiz ve biraz zayıf bir özerklik programından söz etmektedir. Dönemin Kürt eliti, Mustafa Kemal'in Kürtler için önerdiklerinin ihtiva ettiği belirsizliği

SİNAN HAKAN KİMDİR?

Tarihçi-yazar. 1976 yılında Van'ın Gevaş ilçesinde doğdu. Sivil toplum örgütlerinde ve meslek kuruluşlarında görev aldı. Çeşitli gazete ve dergilerde Kürt tarihi, Kürt meselesi, Türkiye'nin demokratikleşme süreci ve ekonomi üzerine Kürtçe ve Türkçe makaleler yayınladı.
Hakan'ın yayımlanan kitapları şunlardır; *Müks Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867, Li Muksê Folklor û Jiyana Rojane ve Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920).*

fark etmedi mi? Mustafa Kemal'e gerçekten güvendiler mi yoksa ellerinden daha fazlası mı gelmedi.

Mesele Mustafa Kemal değil sadece. Osmanlı Hükümeti ile Mustafa Kemal hareketi Sivas Kongresi sonrasında ortak ilkeler etrafında bir araya geliyor; bu da Misak-ı Milli olarak karşımıza çıkıyor. Kürtler bir istinatgah, güvenli bir liman olarak gördükleri Osmanlı'nın tarih sahnesinden kalkacağını, etnik bir kırıma uğrayacaklarını tahmin edemediler. Bana göre dönemin Kürt toplum yapısı ve konjonktürü göz önüne alındığında Kürtlerin başka seçeneği yoktu. Mesele "güvenmek"ten ziyade mecburiyetti bence.

Kitabınızın sonunda yer verdiğiniz, 29 Şubat 1920'de Talat Paşa'ya yazdığı mektubunda Mustafa Kemal şunları diyor: "...bağımsızlığımız saklı kalmak şartıyla bir barış imzalandıktan sonra yalnız dâhili hasımlarımızla karşı karşıya bulunacağız ki, bugünkü genel ve yaygın kuvvet ve nüfuzumuzu iyi muhafaza ettiğimiz takdirde, bu zavallılara layık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülat tasavvur etmiyorum". Bu dahili hasımlar Kürtler miydi? Eğer Kürtlerse, Mustafa Kemal'in özerklik siyasetinin tümüyle günü kurtarmak üzere ortaya atılmış, pragmatik bir siyaset olduğu mu ortaya çıkıyor?

Mustafa Kemal'in Talat Paşaya hitaben sarf ettiği ifadelerde zikrettiği dahili hasımlar sözünden benim anladığım; "ittihatçı" bir zeminde tasavvurunu yaptığı Türk etnik temelli bir cumhuriyetin tüm "ötekileri"dir. Kürtler bu listenin elbette en başındadır. Bu açıdan bakıldığında evet Mustafa Kemal'in özerklik siyaseti dönemin tüm taraflarının Kürtlere genel yaklaşımına birebir uysa da, Kürtleri elde tutma gayretinin samimiyetsiz bir argümanından başka bir şey değildir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal'in Kürtlere özerklik sözleri zaten dönemin hakim ve makul fikridir. Yani bu sözleri Mustafa Kemal'in Kürtlere bir lütuf gösterisi olarak görmek hata olur. Zaten herkesçe kabul gören fikirleri beyan etmiştir. Ama Talat Paşaya hitaben sarf ettiği ifadeler, Kürt özerkliği fikrini özümsemediğini ve Kürtlerle ilgili gizli bir ajandasının olduğunu teyid etmektedir.

Kürdistan'ın Güney ve Kuzey olarak ikiye bölünmesi de 1. Dünya savaşı sonrasında gerçekleşti. Bu bölünme savaşın sonuçları göz önünde bulundurulduğunda mukadder miydi? Dönemin Türk ya da Kürt eliti bölünmeyi engelleyebilir miydi? Bölünme neden engellenemedi?

Kürdistan'da Kuzey-Güney bölünmesi Mütareke sonrasında Musul'un işgali neticesinde oluyor. Osmanlı devleti tek mermi atmadan Musul'u terk ediyor. Bu konuyu kitapta detaylıca anlatıyorum. Kürtler bu bölünmenin gerçekleşmemesi için ellerinden geleni yaptı aslında. İngilizler bu süreçte çok ciddi bir Kürt direnciyle karşılaştı. Tüm yokluk ve imkansızlıklara rağmen önemli çatışmalar yaşandı. Fakat, Güney Kürtleri bu savaşı verirken, Osmanlı Devleti bunların yardım taleplerine kulak tıkadı, sırt çevirdi. Osmanlı, Güney Kürtleri'ni kaderleriyle baş başa bırakmakla kalmadı, Şırnaklı Abdurrahman Ağa meselesinde olduğu gibi Kuzey Kürtleri'nin Güney'e yardımını da engelledi. Kürtlerin yeterli imkanı, hatta sadece yeterli cephaneleri olsa İngilizler Musul kent merkezi dışında bir varlık gösteremezlerdi. Bunu net olarak görmek mümkündür. Fakat uluslararası herhangi bir yardımdan hatta Osmanlı yardımından mahrum kalan Kürtler bu bölünmeyi engelleyemedi.

Kitabınızın başında Türkiye kurulurken Kürt meselesinin şekillenmesi bağlamında Türkiye'nin kuruluş sürecini üç dönemde incelemek gerektiğini öne sürüyorsunuz. İlk dönem Şark cephesinde Rus işgal hattının netleştiği 1916'yla 1920 arasını, ikinci dönem 1920-23 arasını ve üçüncü dönem de 1923-1926 arasını kapsıyor. İlk dönemi bu kitapla incelemiş oldunuz. Diğer iki dönemi de çalışıyor musunuz? İki kitap daha hazırlanıyor diyebilir miyiz?

Evet, sonraki süreci çalışıyorum şu anda. Her şeyden evvel o dönem Kürt ve Türkiye tarihini, nelerin yaşandığını, ideolojik bir bakış açısından azade tüm netliğiyle görmek, öğrenmek istiyorum. Henüz taslak ortaya çıkmış değil ama bu serinin devamı olacak şekilde iki kitap daha hazırlamayı hedefliyorum. ●

SİNAN HAKAN:

Özerkliği açıkça zikredenler kimlerdir denirse, her ne kadar orada da homojen bir fikri yapı ön plana çıkmıyorsa da, elbette ki daha çok Kürdistan Teali Cemiyeti yönetimi denebilir. İngiliz mandası isteyenler ise Diyarbekir Kürt Kulübü yöneticileri olmuştur. Bu kesimler Osmanlı'dan ayrı müstakil bir Kürdistan'ın İngiliz desteğiyle sağlanabileceğine kanaat getirmişlerdir.

www.arsivakurdi.org

Kürt Tarihi

D O S Y A :

www.arsivKurd.com

ŞARK ISLAHAT PLANI

WWW.KURDINAKURD.ORG

KÜRDLERE VURULAN KELEPÇE

ŞARK ISLAHAT PLANI

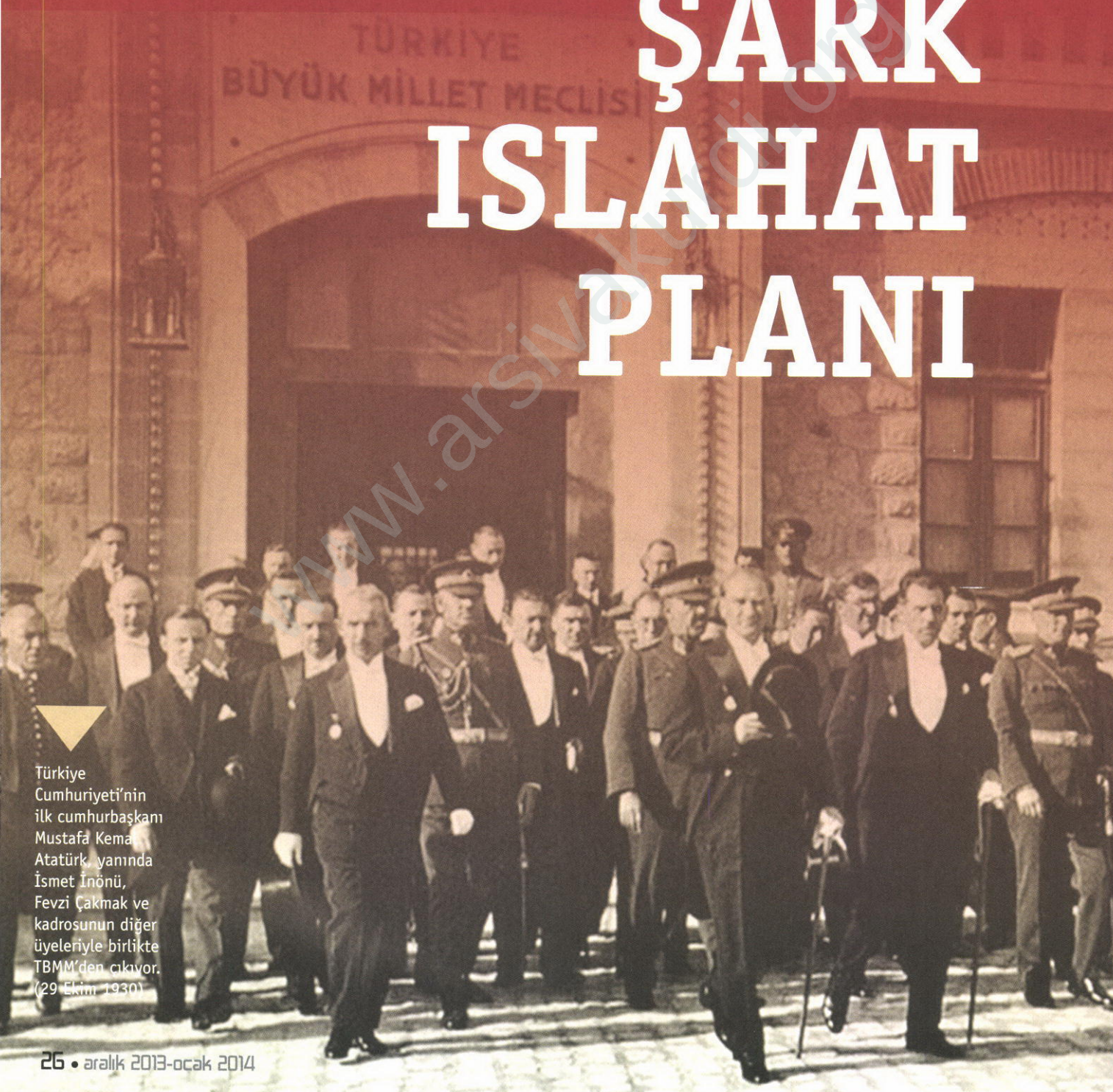

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, yanında İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve kadrosunun diğer üyeleriyle birlikte TBMM'den çıkıyor. (29 Ekim 1930)

www.arsivakademi.org

MEHMET BAYRAK

1923'e kadarki vaadlerin tam tersi bir yaklaşımla 1924'ten itibaren dile getirilen "Kürt sorununu süngüyle çözme" politikası Kürt aydınlanma hareketi içinde tam bir düşkınlığına ve infiale yol açmıştı. 1919-1920'lerde imzalanan Kongre Protokolleri, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa), Meclis konuşmaları, 1922'de Meclis'te görüşülen Kürt özerkliğine ilişkin kanun tasarısı, buna bağlı olarak bizzat "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla cephe komutanlıklarına gönderilen genelgeler, 1923'te yeni devletin eşitlikçi yapılanması konusunda gazetelerin başyazarlarına İzmit'te yapılan açıklamalar ve nihayet "Türk ve Kürt delegasyonu" adına Lozan'a katılan İsmet Paşa'nın iki halkın eşitliğine ilişkin söylemi unutulmuş görünüyordu.

Oysa, daha 6 Mart 1923'te Meclis'te bir konuşma yapan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, "Türk'le Kürt teşrik-i mesai ederek yaşamazlarsa, ikisi için akibet yoktur. Bu nedenle herhangi biri, diğerine ihanet ederse ikisi için de akibet yoktur" diyerek, tarafları uyarıyordu. O zaman bu sözler Meclis'te ayakta alkışlanıyordu.

Ancak, hemen bir yıl sonra "Türk'ün süngüsünün göründüğü yerde Kürtlük biter" sloganıyla "Kürt sorununu süngüyle çözme" edebiyatı başlamıştı ve Kürt aydınları haklı olarak bu politikayı, "kan ve demir siyaseti" olarak nitelendiriyor ve buna karşı çıkıyorlardı. Nitekim, bu politikalara bir tepki olarak, yine Kürt aydınlarınca "gerçekte bir ihtilalden çok, bir devrim" olarak nitelendirilen "1925 Büyük Kürt Ulusal Ayaklanması" gerçekleşiyor ve iki yıl önce Meclis'te ayakta alkışlanan yukardaki sözlerin sahibi de dahil onlarca Kürt aydını idam ediliyor, sayıları onbeşbine varan yurtsever Kürt de süngülenerek ya da kurşunlanarak katlediliyordu.

Katliamdan kurtulup ülke dışına çıkan Kürt aydınları, 20 Mayıs 1926'da dönemin başbakanı İsmet Paşa'ya gönderdikleri muhtırada yaşanan ve gelecekte yaşanabilecek acı gerçekleri şöyle dile getiriyorlardı: "Mevcut politikanın yürütülmesinde ve kalıcılaştırılmasında direnilirse, Kürtlük âleminden vazgeçmiş Türklüğün, yalnız bugün için değil yarın da güçlükler ve korkunç durumlar karşısında kalmayacağının güvencesini kim verebilir?

Bu anlayış ve sorumlulukla, acı gerçeğe İhtilalin son demlerine kadar direniyorduk ve kesinlikle kan dökülmesinden yana değildik. Ne yapalım ki, bıçak kemiğe dayandı, acı gerçek dolayısıyla Şubat-1925 İhtilalini yapmakla milletimizi savunmaya mecbur kaldık. İhtilalde yer alan kişilerin, nefis savunması ya da kişisel çıkarlar için değil; Türk ve Kürt milletinin karşılıklı haklarına saygılı olmak kutsal idealleri uğruna hareket ettiklerine lütfen inanınız. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yeni esasları belirlenen Teşkilat-ı Esasiye Kanunnamesi'nde (Anayasa) Türk ve Kürt milletlerinin ulusal sınırları içinde hür ve serbest yaşayacaklarına ve birbirlerinin haklarına karşılıklı saygılı olacaklarına dair açık bir madde yok mudur?

"İşte İhtilalciler onu, Türk milletinin liderlerinin Kürtlüğe reva gördüğü medeni ve milli hakları istemek ve savunmak amacındadırlar." (Bkz. M. Bayrak: *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yay. Ank. 1993, s. 494-495)

1920'lerde yurtlarını terketmek zorunda kalan Kürt aydınları; "Biz Kürtçüler, Kürtlüğün hayat ve bekasına suikast edilmemek şartıyla müthiş ve müfrit Cumhuriyet ve uygarlaşma taraflarıyız ve tam anlamıyla sapkınlık ve efsane kaynağı olan istibdatın ve zorbalığın aleyhtarıyız" dedikten sonra, adeta bugünlere ışık tutarcasına şu anlamlı uyarıyı yapıyorlardı:

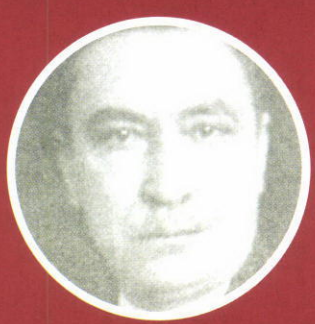

1884 BODRUM DOĞUMLU, TBMM'DE SEYHAN VE ADANA MENSUBU olarak bulunan Hilmi Uran, İçişleri Bakanlığı yaptığı 1940'lı yıllarda Mülkiye Başmüfettişi Hasip Koylan'ı Kürt sorununa ilişkin bir rapor hazırlamakla görevlendirmişti. Eserimizin omurgasını oluşturan dökümanlardan olan bu rapor ve yine de bu dönemlerde I. Umumi Müfettiş olarak görev yapan Avni Doğan'ın aynı konudaki çalışmaları yönetimin II. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasıda Kürt sorunuyla ilgili çeşitli gizli çalışmalar yaptığını gösteriyor. CHP Müfettişlik görevi de yapan Fransızca ve Rumca bilen Hilmi Uran, anılarını *Hatıralarım* adıyla yayınlamıştır.

www.arsivakurdi.org

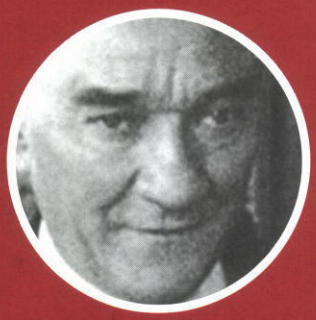

TÜRKLEŞTİRME RAPORUN'A M. KEMAL ŞU SÖZLER İLE KATILIR: "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olurlarsa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar güçlü olur."

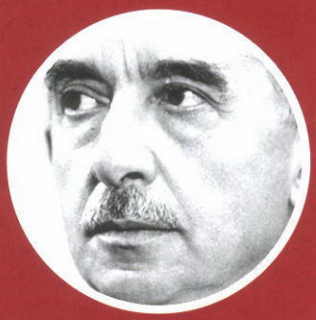

BİR YIL ÖNCE KÜRT AYDINLARININ KENDİSİNE İYİ NİYETLİ BİR MUHTIRA VERDİKLERİ BAŞVEKİL İSMET PAŞA: "Vazifemiz, bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır."

DÖNEMİN ADALET BAKANI MAHMUT ESAT BOZKURT: "Türk bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır. Türklere hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman hatta dağlar bu hakikatı böyle bilsinler."

"Eğer genç Türkiye Cumhuriyeti ve muhterem yöneticileri, Türk ve Kürtlerin birarada yaşamasını gerçekten istiyor ve Kürtlüğün kuvvet ve kudretinden yararlanmayı ve Kürtlükten çok Türklüğün varlığını sağlamlaştırmak ve en azından Kürt milletini kazanmayı hedefliyorsa, tek çözüm yolu ve ilaç; 20. Yüzyıl uygarlığının ulus ve özgürlük prensiplerine saygı ve uyma ile Kürtlerin yaşam hakkını kabullenmek ve bu suretle Avrupalılar'a, dost ve düşmana karşı olgunluğunu ve siyasi yeterliliğini göstermektir." (age, s. 498)

Tersi durumda ne olacağını da önceden söylemiş ve uyarmışlar:

"Aksi takdirde, mevcut politikanın ve durumun devam ettirilmesinde ısrar edilirse, Kürdistan veya Şarki Anadolu kıtası büyük bir kin ve kırgınlık yuvasına dönecektir..."

Evet, dönemin Kürt aydınlarının yaklaşımı ve uyarıları böyle. Ancak Kemalist yönetim, Fransızlar'ın ve "Kürt milisleri"nin yardımıyla İsyanı bastırdıktan sonra zafer sarhoşluğuna kapılarak İttihadçılardan miras aldığı "Kürt kimliğini zorla yok etme" politikalarını daha açık ve daha katı biçimde yürürlüğe soktu. Bu politikanın ana belgesi, 1925'te hazırlanıp yürütülmeye başlanan "Şark Islahat Planı"dır. Bu, apaçık olarak "Kürt kimliğini yoketme ve Kürdistan'ı sömürgeleştirme" planıdır. Dahası, Planın askeri yönetimler yoluyla yani "süngü" aracılığıyla hayata geçirilmesi öngörülmektedir. Başvurulacak diğer siyasal ve kültürel politika ise "zoraki asimilasyon"dur.

Bu amaçla, "Şark İlleri Asayiş Müşaviri" sıfatıyla Kürdistan'da görevlendirilen Hasan Reşit Tankut (sonradan atamalı profesör ve Güneş-Dil Teorisyeni) 1928 yılında Şark İlleri Umumi Müfettişi İbrahim Tali'ye bir "Türkleştirme Raporu" hazırlar. Aynı yıl içinde, Yahudi kökenli İttihadçı

www.arsivakurdi.org

BELGENİN ÖYKÜSÜ

40'ı aşkın yıllık yazarlık hayatımda, en çok belgelere ve görsel ürünlere önem verdim. Belgesiz, bulgusuz yazmamaya ve görsel ürünsüz kitap yayını yapmamaya hep özen gösterdim. Bu anlamda, şair Cemal Süreya'nın "Ta çocukluğumdan beri/ Kılıç kalkan gürz ve at/ Ne buldumsa okudum/ Sonunda anladım ki/ Bir kitapta resim şart" dizelerini ben de duyumsayarak, uyguladım.

Yazarlık hayatım aynı zamanda sahafları ve kitapçıları dolaşmakla geçti desem, abartmış olmam. Nitekim, 1980'li yılların başlarında, Ankara'da Sanat Kitabevi adıyla sahaf ve kitapçılık yapan ve halen Türkiye Sahaflar Birliği Başkanlığı yapan Ahmet Yüksel'i tembihlemiştim; gerek Kürdler ve diğer ezilen halklar, gerekse Aleviler ve diğer horlanan inançlar konusunda kaynak bulduğunda, beni haberdar etmesi için.

Ahmet, o günlerde beni arayarak, bir döküman bulduğunu bildirmiş ve görmemi istemişti. Gittiğimde, döküman klasörünü bulan ve zabıta memuru olduğunu öğrendiğim Ömer Türkoğlu'da oradaydı. O zamanki ekonomik sıkıntılarıma rağmen, özveride bulunarak dökümanı satın aldım.

İçinde, Şark Islahat Planı'na ilişkin belgelerin de bulunduğu bu döküman dehşetengiz bir şeydi.

Mois Kohen (Tekin Alp) tarafından da "Türkleştirme" adlı bir el kitabı hazırlanır ve Türk Ocakları'na dağıtılır.

Adı geçen kitabın daha önsözünde Türkçülerden Aka Gündüz'ün şu sözlerine yer verilmektedir: "Türkiye'de, Allah'ın hakiki kılıcı Halkçıların pençesinde ve Allah'ın kalemi Türkçülerin elinde... Bu kılıç ile bu kalem izdivaç ettiler (evlendiler). Bu izdivaçtan bir cemiyet (toplum) doğdu ki, adı Türk Milleti'dir." (age, s.525)

M. Kemal, bu Türkleştirme Raporu'nda gerçek kültür politikasını ilk kez yüksek sesle dile getiriyor: "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olurlarsa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar güçlü olur." (age, s.526)

Peki, daha bir yıl önce Kürt aydınlarının kendisine iyi niyetli bir muhtıra verdikleri Başvekil İsmet Paşa ne diyor: "Vazifemiz, bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır." (age, s.526)

1930'da, dönemin anlı-şanlı Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt şu demeci veriyordu: "Türk bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır. Türklere hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman hatta dağlar bu hakikatı böyle bilsinler." (Milliyet, 19 Eylül 1930)

İşte, temelleri "Şark Islahat Planı" ile atılan böylesi bir "Kürt politikası" ile başladı herşey ve bugünlere gelindi. Bu planın uygulamasını, "Devletin Kürtler'le Ölümcül Dansı" olarak görüyorum.

"Şark Islahat Planı"nı sorgularken; "Devletin/Kemalizmin/Resmi İdeoloji'nin Kürt Planı, Kürt Oyunu, Kürt Çıkmazı"; "Kürtlere Sıkılan Kurşun, Kürtlere Kurulan Tuzak, Kürtlere Vurulan Kelepçe" gibi birçok niteleme kuşatıyor insanı.

Sözlerimizi bağlarken, gelmiş geçmiş en önemli Kürt aydınlardan Dr. Abdullah Cevdet'in, 1908 Meşrutiyet Devrimi üzerine kaleme aldığı "Hutbe"sindeki çağrısına birlikte kulak verelim:

"Hemşehrilerim! Bugün Hürriyet Bayramı'dır, haydi herkes barışın!

Umum vatandaşlar; Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Ermeni, Rum, Bulgar, Yahudi, hasılı Müslim ve Gayrımüslim bütün vatandaşlar, birbirinizi kucaklayın. İlim, hüner, sanat tahsiline, şirketler tesisine elbirliğiyle ve karşılıklı yardımlaşmayla çalışın. Birbirinizin lisanlarını öğrenin. Ecnebi lisanlarını, Fransız, Alman, İngiliz lisanlarından hiç olmazsa birini mutlaka çocuklarınıza öğretin. (Kim ki okur Farisi, gider dinin yarısı) diyen dangalaklar halt etmiş!.. (...)

Ey Türkiye'li vatandaşlar; diri diri mezera sokulan Türkiye, üzerine yatırılan ağır mermer taşlarını başıyla kırarak mezarından dışarı fırladı. Türkiye tekrar uyumak, ölmek için değil; uyanık kalmak, yaşamak ve yaşatmak içindir ki kanlı mezarından fırladı ve zorla sarıldığı kefeni zâlimlerin, hâinlerin boynuna doladı. (...) Çünkü hürriyet canımızın canı; hürriyet, hayatın hayatıdır... "(Bkz. M. Bayrak: *Kürdoloji Belgeleri-I*, Özge yay. Ank. 1994, s. 17-18)

Dökümanın isim ve içindekiler bölümünün baş sayfaları kopmuş, ancak geriye kalan bölümleri tümden duruyordu. Kimi "gizlilik" dereceli bu belgeler, o güne kadar düşündüğümüz ya da düşünemediğimiz nice olguları ete kemiğe büründürüyordu. Anlıyorduk ki, resmi politikalar, açık planda red ve inkarcı, gizli planda itirafçı ve kabulcüdür...

Daha sonraki dönemde Çankaya Zabıta Müdürü olan Ö. Türkoğlu, gerçek anlamda bir kitap ve belge kurduydu. Görüşmemizden sonra, çeşitli kitaplara imza attığı gibi, Kültür Bakanlığı adına başka bir araştırmacıyla birlikte *Arap Harfli Türkçe Eserler Bibliyoğrafyası*'nı da hazırlamıştı.

İşin ilginç yanı, bu dökümanı, görevi sırasında İçişleri Bakanlığı çöplüğünde bulmuştu. Bakanlık, 1945 yılında hazırlanan bu önemli rapor-klasörünün ikinci nüshasını SEKA'ya gönderilmek üzere kağıt çöpüne atmıştı.

Dökümanı edindikten sonra birçok yazıma ve Mesut Yeğen'in önerisiyle bir kitap çalışmasına konu olan bu planın aslının "Vilayetler İdaresi Birinci Şubesindeki dosyasında üç numaralı gömlekte mahfuz" olduğu, metnin bitiminde ifade edilmektedir. Devlete yakın kimi "sözde" araştırmacılar, biz 1993'de yayımladıktan sonra, bu planı 1946'da yayımlanmış gibi gösterseler bile, bunun gerçekle ilgisi yoktur.

www.arsivkurdi.org

ŞARK ISLAHAT ENCÜMENİ KURULUYOR 18-22/Eylül/341 (1925)

Başvekâlet
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
6/466
Zata Mahsustur Gayet Mahremdir

Dahiliye Vekili Cemil Beyefendi Hazretlerine

İrtica hadisesine mahall-i cereyan olan vilayetlerimizdeki müşahedatı tetkik ve icabeden tedabiri tezekkür ve bir Rapor tanzim etmek üzere teşkili tensip edilen Ercümen hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 8/Eylül/341 tarihli içtimaında müttehaz karar üzerine tanzim edilmiş olan Kararnamenin musaddak sureti leffen takdim olunmuştur efendim.

Keyfiyet Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine, Dahiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat ve Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik beyefendiler hazeratına yazılmıştır.

Başvekil
İsmet

Başvekâlet
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Karar No: 2536
Gayet mahremdir

KARARNAME
17/Haziran/341 tarih ve 2086 numaralı kararnameye zeyildir:

İrtica hadisesine mahall-i cereyan olan vilayetlerimizdeki müşahedatı tetkik ve icabeden tedabiri tezekkür ve bir rapor halinde tanzim eylemek üzere Dahiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat, Çankırı Mebusu Abdülhalik beyefendilerine ve Erkân-ı Umumiye Reisi'nin iştirakiyle bir Encümen teşkili havali-i mezkurede seyyahat etmiş olan Dahiliye Vekili Cemil beyefendi ile Abdülhalik beyefendi tarafından daha evvel ayrı ayrı ihzar edilecek Raporların mezkûr Encümence tevdihi ve mevzubahis encümence netayic-i müzakereyi havi olmak üzere ihzar olunacak Raporun ve derpiş edilecek tedabirin Encümenin tarih-i teşekkülünden 15 gün sonra Heyet-i Vekileye tevdi ve teklif edilmesi ***İcra Vekilleri Heyetinin 8/Eylül/341 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.***

Türkiye Reis-i Cumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Başvekil ***İsmet***	Adliye Vekili Mahmut Esat	Müdafaa-yı Milliye Vekili Recep	Bahriye Vekili ***İhsan***
Dahiliye Vekili Cemil	Hariciye Vekili V. Mahmut Esat	Maliye Vekili Hasan Hüsnü	Maarif Vekili Hamdullah Suphi
Nafıa Vekili Süleyman Sırrı (bulunamadı)	Ziraat Vekili V. Ali Cenani	Ticaret Vekili Ali Cenani	Sıhhat V. İç. M. Vekili Dr. Refik

www.kurdivakurdi.org

24 Eylül 1925'te Islahat Programını Kazırlayan Kadro:
Soldan sağa: M. Cemil (Uybadin), Mehmet Esat (Bozkurt), Kâzım (Orbay), Mustafa Halik (Renda)

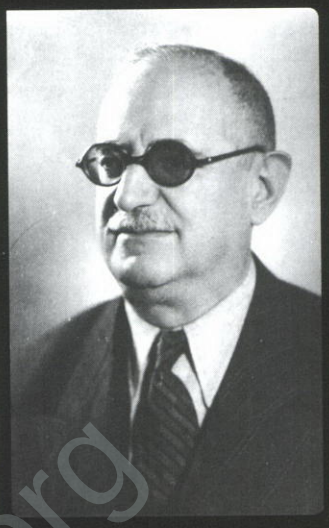

ŞARK ISLAHAT PLANI

8/Eylül/341 Tarihli Kararnameye Göre Teşkil Olunan Encümen'in Başvekâlet Vasıtasile Vekiller Heyetine Verdiği Rapor

İrtica hadisesinde mahall-i ceryan olan vilayetlerimizdeki müşahedatı tetkik ve icabeden tedabiri tezekkür ve bir Rapor halinde tanzim eylemek üzere Dahiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat, Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik beylerle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi sanisi Mirliva Kâzım Paşa'nın iştirakile bir Encümen teşkili hakkındaki 8/Eylül/341 tarih ve 2536 numaralı mahrem İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi mucibince Dahiliye Vekâletinde içtima ve netice-i müzakeratta berveçh-i âti mukarreratın arzına karar verilmiştir:

1 Şark vilâyetlerinde mevcut idare-i örfiye berveçh-i âti proğramın hitam-ı tatbikine kadar idame olunacaktır.

3 Mahakim-i nizamiye ve divan-ı harb-i örfilerde asker ve sivil yerli hakim bulunmayacaktır.

2 TÜRKİYE, 5 UMUMİ MÜFETTİŞLİK BÖLGESİNE AYIRILIR

Türkiye 5 umumi müfettişlik mıntıkasına tefrik edilmiştir. 5 inci Umumi Müfettişlik mıntıkası bervech-i âti vilâyattan terekküp eder:

"Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbekir, Mardin, Urfa, Siverek, Elâziz, Dersim, Malatya, Ergani" Bayezit vilâyeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazaları Programın tatbikine kadar muvakkaten Beşinci Müfettişlik emrinde bulunacaktır.

Müfettiş-i Umumi, Islâhat Programının aleddevam tatbikine memur olup maiyetinde her vekâletten bir müfettiş ile bir de askeri müşavir ve ayrıca maiyet heyeti vardır. Mıntıkasındaki seyyar jandarma alayları emri altındadır.

İdare-i örfiye mıntıkasının âmir-i askerisi 7. Kolordu kumandanı olup idare-i örfiye reisi sıfatile Müfettişe merbuttur.

Müfettiş-i umumilik ihdas olununcaya kadar 3. Ordu Müfettişi bu vazifeyi ifaya devam edecektir. İdare-i örfiyenin Beyazit vilayeti ile Pülümür kazasına teşmili ve ıslâhatın hitam-ı tatbikine kadar temdidi hakkında Meclis-i Aliye bir teklifte bulunmak icapeder.

www.arsivkurdi.org

5 YUGOSLAVYA'DAN GELEN TÜRK VE ARNAVUTLAR'IN DİYARBAKIR, ELAZIĞ, MUŞ VADİSİ, VAN HAVZASI VE GARZAN'DA İSKAN EDİLMESİ

Van şehri ile Midyat arasındaki hattın garbında Ermeniler'den metrûk araziye Türk muhacirleri yerleştirilecektir. Bunun için idare-i örfiye mıntıkasındaki vilâyetta bulunan Ermeni emvali maliyece satılmayacak Kürtler'e icar dahi edilmeyecektir. Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan gelecek teşkil edeceği muhacirin, evvelemirde Elâziz-Ergani-Diyarıbekir, Elâziz-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağının şark ve cenubu ve Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarıbekir-Garzan-Bitlis haylarında iskân edilecek.

Bunlardan başka Rize, Trabzon vilâyetleriyle Erzurum vilâyetinin şimali şarkı kazalarında mütekâsif olan halktan inzimam ve muvafakatlarile ve muhacirlerin iskânı için müttehaz şeraitten istifade ederek Hınıs Çayı ve Murat Vadisine ve Van Gölünün şimal mıntıkasına naklolunacaktır.

Şarka yerleştirilecek muhacirin ve yerli Türklerin iskân edilecekleri mıntıkalara kadar hükümetin vesait-i seriası ile nakilleri ve esnay-i nakilde iaşeleri ve evlerinin taraf-ı hükümetten inşası bir senelik iaşelerinin temini, hayvanat ve alât-ı ziraiyelerinin de kezâlik taraf-ı hükümetten itası lâzım gelir.

Türk muhacirinin yerleştirileceği Ermeni emvâlini vesâik-i tasarrufiye ibraz edilmeyerek ne sebeple olursa olsun işgal etmiş olan Kürtler çıkarılarak geldikleri eski yerlerine iade veya arzu ettikleri garpte hükümetin irae edeceği mahallere naklolunacaktır. Yerleştirilecek Türkler'in, Kürtler'in taarruzundan muhafazaları için tedabir-i mahsusa alınacaktır.

341 senesinde azami 50 bin nüfus sevk ve iskân edileceğine nazaran:

1.000.000 Nakil masrafı otomobil, iaşe ve saire beher nüfusa 20 lira hesabile,

2.500.000 Onbin hane inşası beheri 250 lira,

1.000.000 Bir senelik mevadd-ı iaşe, tohumluk, alât-ı ziraiye, beher haneye 1.000 lira,

2.000.000 Yirmibin çift hayvan,

500.000 İskân masrafı.

7.000.000 ki ceman yedi milyon liranın 342 (1926) iskân bütçesine ilâvesi iktiza eder. Bu masâriften bina, mevadd-ı iaşe, tohumluk, hayvanat ve âlât-ı ziraiye esmanı 20 senede ödenmek üzere muhacirine tedeyyün ettirilecektir.

Ayni veçhile 10 senede Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkas ve Azerbaycan'dan beşyüzbin nüfusun celp ve bâlâda arzedilen mıntıkaya yerleştirilmesi için 343 ten itibaren her sene bütçeye ekalli beş milyon lira tahsisat konması lâzımdır.

4

13/Şubat/341 tarihine kadar haklarında takibat-ı adli yapılıp da işleri intaç edilemeyen maznun ve mühtehimlerin hukuk-u şahsiye baki kalmak şartile davaları tecil olunacaktır. Ancak mürur-u zamana uğramamış katl-i müntiç cinayetlerle isyan-ı âhirden mukaddem isyan mahiyetindeki cinayetler tecil edilmez, buna nazaran Meclis-i âliye teklif-i kanuni yapılacaktır.

شرق ولایتلرنده تطبیق ایدیله جك اصلاحاتك اساسلری

آجیلماسی، عشیرتلرك اسكان ودره بكلك نهایت ویرلمه سی مقرردر

Dahiliye Vekili Cemil Bey "Şark vilayetlerinde uygulanacak ıslahatın esasları"nı açıklıyor. (*Vatan*, 13 Nisan 1925).

6

Bu mıntakada arazi tahrirlerine Maliye Vekâletince tercihan ve müstacelen başlanacaktır.

7 NÜFUS SAYIMI

Dahiliye Vekâleti 342 bütçesine mevzu tahsisatla evvelemirde 5. Müfettişlik mıntakasında tahrir-i nüfus yapılacaktır.

8 İSYANA KATILMAYAN KÖYLERDEN VERGİ ALMAMA

İsyana iştirak eden mıntakalardaki halka isyandan mütevellit masrafın tahmili muvafıktır. Bunun temini için Maliye Vekâletince Meclis-i aliye bir kanun teklif edilecektir. Bu mıntakada bulunup da isyana iştirak etmeyen köyler bu vergi ile mükellef tutulmayacaktır. (Bu köyler Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece tesbit edilmiş olanlardır.)

9 İSYANA KATILAN AİLELERİN BATIYA SÜRGÜN EDİLMESİ

İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akraba ve taallûkatı ve rüesadan hükümetin Şark-ta kalmalarını muvafık görmediği eşhas, aile ve taallûkatile beraber Garpte hükümetin göstereceği mahallere nakledilecektir. Terk edecekleri emval ve arazi hükümetçe satın alınarak bedeli nakten veya nakledilecekleri mahallerde ayni kıymette emlâk ve arazi tefviz olunacaktır.

İsyan harekâtı esnasında hükümete arz-ı hizmet ve sadakat edenlerden hükümetle beraber bizzat isyan aleyhinde hareket etmiş olan rüesanın nakilleri tehir olunacaktır.

10 AŞİRETLERİN 10 YIL İÇİNDE BİTİRİLMESİ

Aşiret yapısının on sene zarfında ilgasi ve halktan doğrudan doğruya hükümetle temas ve hukukunun bilâvasıta hükümetçe muhafazası ve temini hususu peyderpey mevki-i fiile konacaktır. Bunun için Şarkta hükümet kuvvet ve nüfuzunun her şube-i idareden mefkûreli ve muktedir memur gönderilmek suretile takviyesi lâzımdır.

Aynı zamanda bu mıntakadaki tali memuriyetlere dahi Kürt memur tayine olunmamalıdır.

Merkezden mansup memurin (jandarma dahil) için berveçh-i âti teklif-i kanuniye lüzum vardır:

A- İdare-i örfiye mıntakasında merkezden mansup bilumum memurin (jandarma dahil) orada bulundukları müddetçe tahsisat-ı fevkâladelerinin %75'i nisbetinde zam alırlar.

B- Bu mıntakada memurin laakal 3 sene hizmet ederler, 3 seneden sonra her mıntaka haricinde sınıfile mütenasip diğer bir hizmete nakledilirler ve yerlerine başkaları gönderilir. 3 Seneden fazla kalmak isteyenler yerlerinde ipka edilir ve 6 seneden fazla aynı mevkide kimse kalamaz.

C- Bu mıntakadaki ordu mensubinine de aile nüfus miktarına nazaran 1-5 nefer tayını nisbetinde zam verilir.

11

Mehmet Bayrak tarafından bize ulaştırılan belgede Şark Islahat Planı 10. maddeden sonra 12. maddeye atlıyor.

12 HAKKARİ VE VAN HUDUT TABURLARI İÇİN BÜTÇE TALEBİ

Hakkâri, Van vilâyetlerinde bulunan 4 hudut taburlar ile Van'da teşekkülü Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece arzu edilen 2 taburdan bir avcı livası teşkili ve bu 6 tabur ile bunlara mücavir olan diğer 3 hudut taburu mevcutlarının sekiz yüzere iblâğı için bütçeye tahsisat ilâve edilmelidir.

13 SİLAHLARIN TOPLANMASI

Silâhlar toplanacak ve silâh taşınması men edilerek ancak vesika tahtında taşınmasına müsaade edilecektir. Vesikasız silâhlar evlerde dahi olsa müsadere edilecek ve sahipleri Divan-ı Harb-i Örfilere tevdi olunacaktır.

14 TÜRK OLUP KENDİNE KÜRT DİYENLER

Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan berveçh-i âti Malatya, Elâziz, Diyarbekir. Bitlis. Van. Muş. Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek. Ovacık. Hısnımansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik, vilâyat ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilâtta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den maada lisan kullananlar evamir-i hükümete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tecziye edilirler.

15 TÜRKLEŞTİRME POLİTİKALARI

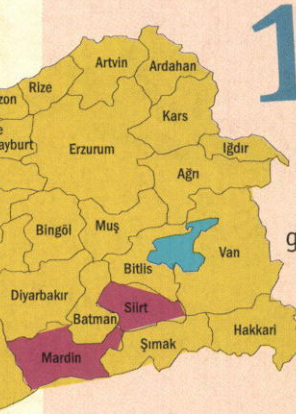

Aslen Türk olan ve fakat Kürtlüğe temessül etmek üzere bulunan mevakide ve Siirt, Mardin, Savur gibi ahalisi Arapça konuşan mahallerde Türk Ocakları ve mektep ***açılması ve bilhassa her türlü fedakârlık iktiham olunarak*** mükemmel kız mektepleri tesis ve kızların mekteplere rağbetlerinin suver-i adide ile temini lâzımdır. Hassaten Dersim, tercihan ve müstacelen leyli iptidailer açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır.

16 DERSİMLİLERİN SİVAS'A SÜRGÜN EDİLMESİ

Dersimliler'in Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas garbinde gösterilecek mıntakaya nakledilebilirler. Müfettişlik mıntakasından bu suretle Anadolu dahiline nakledilmek arzu edenlerin hükümetçe irae olunacak yerlere nakilleri de mümkündür.

"VATANDAŞ TÜRKÇE KONUŞ"

17

Fırat garbındaki vilâyetlerimizin bazı aksamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtler'in Kürtçe konuşmaları behemahal men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır.

JANDARMA, KARAKOL, ASKERİYE VE HÜKÜMET BİNALARININ İNŞAASI

18

Hükümet binaları ile jandarma karakolları ve mebani-i askeriye ve hudut karakolları cem-i ianat kanununa tevfikan süratle inşa edilecektir. Yalnız hükümet konakları inşaatına hükümet de muvazene-i umumiyeden yardım eder. Bu mebani meyanında memurin ve zabitan ikametgâhları da imkân nisbetinde nazar-ı dikkate alınmalıdır.

19 ASKERİ BİRLİKLER İÇİN YOLLARIN YAPILAMSI

Bu nuntakadaki bilûmum yolların inşaat programı Müfettiş-i Umumilik tarafından tanzim edilir. Evvelemirde idare-i umumiye ve hususiyeden olup mühim sevkülceyşi yolları inşa edilmelidir.

DEMİRYOLLARININ YAPILMASI

20 Şark şimendiferlerinin Erzincan'a, Sivas, Elâziz-Diyarıbekir, Elâziz-Çapakçur-Muş, Van Gölüne mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temine çalışmak lâzımdır.

21 KARAKOLLAR VE TELSİZ İSTASYONLARININ YAPILMASI

Bilûmum karakollar, müdafaaya müsait inşa edilmekle beraber telefon ve helyosta ile mücehhez olmalıdır. Bu mıntakada behemahal bir kaç telsiz istasyonu bulunmalıdır.

22 İSTİHBARAT, CASUSLUK VE EMNİYETE İLİŞKİN

Kaçakçılık, istihbarat, casusluk ve emniyet nokta-i nazarından hudut komiserleri esaslı vaziülceyiş tebeddülatından maada hususat için Umumi Müfettişten evâmir-i mucibe alabilirler.

23 SINIRLAR VE "KAÇAKÇILIK" ÖNLEMLERİ

Kaçakçılığa mani olmak için Maliye Vekâletince alınacak otomobillerden bir kaçının zırhlı otomobil olması ve bu otomobillerden indellûzum hudut kıtaatının dahi istifadesi muvafıktır.

POLİS VE JANDARMA 24

Şehir, kasaba ve nahiyelerde vazaif-i zabitanın kâmilen polise tevdii ve jandarmanın kıta halinde asayiş ve takibatla tavzifi muvafıktır. Bu bapta Dahiliye Vekâleti tarafından bir kanun tanzimi ve bütçelere buna nazaran nakliyat ve zammiyat icrası lâzımdır.

25 YABANCILAR GİREMEZ VE YERLEŞEMEZ

Bu mıntakaya ecnebi bir şahıs ve müessesenin hükümetin müsaadesi olmaksızın duhûl ve teessüsüne müsaade edilmeyecektir.

NÜFUS SAYIMI YAPILAN YERLERDE ASKER ALIMLARININ YAPILMASI 26

Tahrir-i nüfus yapılan mıntakalarda derhal ahzıasker teşkilâtı yapılacaktır. Dahil-i esnan olanlar bu mıntaka haricinde hizmet-i askeriyelerini ifa edeceklerdir. Bunların bir müddet için gayr-i müsellah hidematta istihdamları muvafık olur.

27 HALKIN KÜÇÜK İŞLERİNİ YAP AMA DİĞERLERİNİ REDDET

Bu mıntakada hükümet, bütün şuabat-i idarede halkın işini bilâvasıta ve bizzat görmeli ve mutavassıtları şiddetle red ve men eylemelidir.

28

Müfettişlik mıntakasındaki vilâyet taksimatının tâdil ve islâhı umumi teşkilâtın kabul ve icrasına kadar tehir olunabilir.

24/Eylül/341 (1925)
Islahat Programını Hazırlayanlar*
M. Cemil (Uybadin)
Mehmet Esat (Bozkurt)
Kâzım (Orbay)
Mustafa Halik (Renda)

*** "Not: Bu Raporun aslı Vilâyetler İdaresinin Birinci Şubesindeki dosyasında üç numaralı gömlekte mahfuzdur."**

KÜRT BÖLGESİ'NDE DEVLETİN ÜÇ TARZ-I SİYASETİ (1925-1935)[1]:

GÜVENLİK, TÜRKLEŞTİRME VE KALKINMA

1925'lerde "güvenlik idaresi" ve Şark'ı Türkleştirmeyi öngören "kültür idaresi" ve "nüfus idaresi" esas iken, 1935 yıllarıyla birlikte bu üç idare biçimine "kalkınma idaresi" dahil olmuştur. Devletin "Şark idaresini" anlamak, genel idarenin bileşenlerini teşkil eden çoklu idare biçimlerini birlikte ele almayı gerektirmektedir.

www.arsivakurd.org

CUMA ÇİÇEK

Türkiye'nin ve özellikle de Kürt bölgesinin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi hayatını kuşatan Kürt meselesinin ana boyutlarının şekillenmesinde, Cumhuriyetin ilk on yılında uygulanan politikaların dikkate değer bir etkisi olduğu görülmektedir. Bugün Kürt meselesi etrafında yürütülen tartışmalara bakıldığında, üzerinde çatışmaların, müzakerelerin sürdüğü ya da uzlaşmaların sağlandığı ana sorun alanları büyük oranda bu ilk on yıllık dönemde uygulanan politikalarla günümüze miras kalmıştır.

Bu çalışma, Cumhuriyetin ilk yıllarında, devletin "Şark" olarak tarif ettiği Kürt bölgesine yönelik algısını ve politikalarını irdelemekte, yeknesak bir "Şark" politikasından ne düzeyde bahsedilebileceğini tartışmaktadır. Çalışmada esas alınan yöntem, bu dönemde hazırlanan iki önemli belgenin karşılaştırmalı analizine dayanmaktadır. Bu belgeler, 1925 yılında hazırlanan Şark Islahat Planı (ŞIP)[2] ve 1935 yılında, dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından kaleme alınan Şark Seyahat Raporudur (ŞSR)[3].

ŞARK ISLAHAT PLANI VE ŞARK SEYAHAT RAPORU

ŞIP ve ŞSR'nin kapsam ve içeriği, hazırlanma süreçleri ve uygulanan politikalara etkileri dikkate alındığında, devletin "Şark" algısı ve bölgeye dönük politikaları konusunda yeterince veri sundukları ve temsil niteliği taşıdıkları iddia edilebilir.

ŞIP Cumhuriyetin kuruluşundan iki yıl, devleti Türk devleti olarak tanımlayan 1924 Anayasasından[4] bir yıl, Şeyh Sait İsyanının bastırılmasından hemen sonra hazırlanmıştır. Cumhuriyet rejiminin şekillenmesinde dikkate değer etkileri bulunan Şeyh Sait İsyanından[5] iki ay kadar sonra, bölgenin topyekun "ıslahı" hedeflenmiş ve Eylül 1925 tarihinde plan tamamlanmıştır[6]. Planın hazırlanma süreci ve planı hazırlayan aktörlerin vasıfları, ŞIP'ın önemini daha da artırmaktadır. Mustafa Kemal'in başkanlık ettiği, "çok gizli" mahreçli 08 Eylül 1925 tarih ve 2536 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle, İçişleri Bakanı Cemil Uybadin, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, sonradan Meclis Başkanı olacak Çankırı Milletvekili Mustafa Abdülhalik Renda ve Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım Orbay'ın katılımıyla oluşturulan Şark Islahat Encümeni tarafından hazırlanmıştır[7]. Daha önce bölgeyi dolaşarak birer rapor hazırlayan Renda ve Uybadin'in tespit ve önerilerine dayanılarak hazırlanan ŞIP, 24 Eylül 1925 tarihinde tamamlanarak Bakanlar Kuruluna sunulmuştur.

21 Ağustos 1935 tarihini taşıyan ŞSR de ŞIP gibi hem hazırlanma süreci ve aktörleri hem de hazırlanma dönemi itibariyle devletin Kürt bölgesine yönelik algısı ve politikaları konusunda önem arz etmektedir. Her şeyden önce, rapor, Mustafa Kemal'in talebi üzerine, devletin Kürt politikasını belirlemek amacıyla, dönemin Başbakanı İnönü tarafından, tüm doğu bölgesini kapsayan bir geziden sonra bizzat kaleme alınmıştır[8]. İsmet Paşa, hazırladığı raporu Reis-i Cumhur Mustafa Kemal'e ve Bakanlar Kuruluna sunmuştur. İkinci olarak, rapor, Kürt meselesine dair hem algı ve hafızaların hem de uygulanan politikaların şekillenmesinde çok önemli yerleri olan, Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki en önemli iki büyük kalkışmadan (1925 Şeyh Sait İsyanı ve 1926-1930 Ağrı Dağı İsyanı) hemen sonra devletin askeri hakimiyetinin sağlandığı ve Kürdistan hayalinin Ağrı dağına gömüldüğü[9] dönemde kaleme alınmıştır. Bununla birlikte, Kürt meselesine dair algı ve hafızaların oluşmasında söz konusu isyanlar kadar önemli bir yere sahip olan Dersim Kıyımında da, ŞSR önemli bir etkide bulunmuştur[10].

www.arsivakurd.org

DEĞİŞMEYEN DEVLET AKLI: GÜVENLİK VE TÜRKLEŞTİRME SİYASETLERİ

Belgelerin detaylı okumaları yapıldığında, devletin bölgeye yönelik algısında ve politikalarında genel olarak bir süreklilik olmakla birlikte bir farklılaşmanın da olduğu görülmektedir. Süreklilik arz eden ana politikalar şunlardır: (1) asimilasyon ve Türkleştirme; (2) nüfus müdahaleleri ve iskan politikaları; (3) devletin bölgeye ulaşabilirliğini ve gerektiğinde müdahalesini kolaylaştırmayı hedefleyen yol yapımları, (4) hudut güvenliği ve (5) son olarak bu politikaların uygulama aracı olarak bölge insanını tamamen dışlayan ve özel idari yapıları kapsayan askeri yönetim.

Asimilasyon ve Türkleştirme Politikaları

İki belgenin karşılaştırmalı bir analizi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, rejimin bölgeye yönelik ana hedefinin asimilasyon ve Türkleştirme politikalarıyla Türk hakimiyetin tesis edilmesi olduğunu göstermektedir. ŞIP'ın 13, 14 ve 16. maddeleri Türkleştirme ve asimilasyon politikalarını detaylandırmaktadır. Örneğin, 13. maddede çarşı-pazar dahil Türkçeden başka dillerin kullanımı yasaklanmaktadır[11]. Kürtçe ve Arapça gibi Türkçe dışındaki dillerin yasaklanması dışında, Türkleştirme ve asimilasyon siyaseti eğitim politikalarıyla detaylandırılmaktadır. Örneğin 14. maddede şöyle belirtilmektedir:

"Aslen Türk olan; fakat Kürtlüğe temessül etmek üzere olan bulunan mevkide ve Siirt, Mardin, Savur, gibi ahalisi Arapça konuşan mahallerde Türk Ocakları ve mektep açılması ve bilhassa her türlü fedakarlık iktiham olunarak mükemmel kız mektepleri tesis ve kızları mekteplere rağbetlerinin suver-i adide ile temini lazımdır."[12]

Plana altlık teşkil eden Uybadin ve Renda'nın raporları incelendiğinde, asimilasyon ve Türkleştirme siyaseti çok daha net görülmektedir. Renda ilk olarak bölgedeki Kürt nüfusu hakkında detaylı bilgiler ve rakamlar vermektedir. "Fırat'ın şarkında bulunan Kürtler, iktisaden ve lisanen tamamen hakim mevkidedirler"[13] diyerek, durumdan duyduğu rahatsızlığı açıkça ifade eden Renda, "şarkı kendimize mal etmek için en mühim tedbir" olarak Türkleştirme ve asimilasyon siyasetini işaret etmektedir[14]. Benzer şekilde, Uybadin raporu, planın "Kürtlük mefkuresi"ni imhayı temel hedefler arasında saymaktadır[15].

ŞSR devletin asimilasyon ve Türkleştirme politikasını 1935'lerde de sürdürdüğünü göstermektedir.

Mustafa Kemal, Kız Mektebi'nde kız öğrenciler ile birlikte.

Bölge illerini tek tek irdeleyen bu rapor, her il için detaylı politika önerileri sunmaktadır. Her il için yapılan analizlerde, illerde yaşayan yurttaşların etnik kimliklerinin incelendiği, Kürt kimliğinin bir tehdit olarak algılandığı ve Türkleştirme siyasetinin yerini koruduğu görülmektedir. Örneğin İnönü Diyarbakır için şu tespiti yapmaktadır: "Diyarbekir, kuvvetli Türklük merkezi olmak için tedbirlerimizi kolaylıkla işletebileceğimiz bir olgunluktadır"[16]. Yine, dönemin Başbakan'ının Erzincan'da maraba olarak çalışan Dersimli Kürtlerin kent üzerindeki etkisini değerlendirirken ifade ettiği sözler, bu siyaseti özetlemektedir: "Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olması ile asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir."[17] İnönü "Genel Görüşler ve Tedbirler" bölümünde kültür işleri meselesinde bu siyaseti daha açık bir dille ifade etmektedir. Kürtlere okuma yapılıp yapılmayacağını bir politika olarak mütalaa ettiklerini açıkça dile getiren İnönü, ilk öğretimi Kürtleri Türklüğe çekmek için "çok müessir" bir vasıta olarak tanımlamaktadır[18].

www.elsivalaudi.org

İskan Politikaları

Yasaklama ve eğitimden sonra, Türkleştirme ve asimilasyon siyasetinin en etkili aracı olarak nüfus müdahaleleri ve iskan politikaları öngörülmektedir. ŞIP'ın 5, 9 ve 15. maddeleri doğrudan iskan politikalarına ayrılmıştır. Planın beşinci maddesinde, iskan politikası mekânsal, teknik ve mali boyutlarıyla detaylandırılmıştır[19]. Muhacirlerin yerleşim masraflarının ve bir senelik iaşelerinin devlet tarafından karşılanmasını öngören ŞIP'ta, yılda 50.000 kişi olmak üzere "... 10 senede Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan'dan beş yüz bin nüfusun celp ve bâlâda arz edilen mıntıkaya yerleştirilmesi için 1343'ten itibaren her sene bütçeye ekalli beş milyon lira tahsisat konması lazımdır" denmektedir[20]. ŞIP ayrıca, isyanı teşvik ve idare etmiş olanların ve hükümetin şarkta kalmalarını uygun görmediği kişilerin aileleriyle birlikte, batıda hükümetin göstereceği bölgelere naklini öngörmektedir (madde 9 ve 15)[21].

ŞIP'a oranla daha uzun ve detaylı olan Renda ve Uybadin raporları, iskan politikaları konusunda da önemli bilgiler sunmaktadır. Uybadin, iskan politikalarının amacını "Türk kesafetinin temini ve Kürtçülüğün itfası" yani bölgedeki Türk nüfusunun çoğunluk haline getirilmesi ve Kürtçülüğün söndürülmesi olarak tanımlamaktadır[22]. Raporunda bölgedeki Türk nüfusunun Kürt nüfusunun beşte birinden bile daha az olduğunu belirten ve ana iskan hatlarını isim isim sıralayan Renda, iskan politikalarının amacını açık bir dille ifade etmektedir: "Elimizde kalan Türkiye arazisinde iki milletin aynı ırktan ve selâhiyetle hakim bulunması imkanını katiyen görmüyorum. Binaenaleyh bütün memlekette Türk nüfuz ve nüfusunu hakim kılmağı farz ve zaruri görüyorum."[23]

ŞSR'nin "Genel Görüşler ve Tedbirler" bölümünün üçüncü alt başlığı iskan politikalarına ayrılmıştır. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla ŞIP ile birlikte başlayan iskan politikaları başarılı olamamıştır. Öte yandan, bu başarısızlık işlerin hazırlıksız yapılmasına bağlanarak, ilk iş olarak o güne kadar yapılmış olan iskanların ıslahı öngörülmektedir. Bununla birlikte, ŞIP'ta esas alınan iskan politikasının, özellikle de diğer bölgelerden Kürt bölgesine nüfus transferinin devam ettirilmek istendiği görülmektedir. ŞSR'de konuya dair şunlar belirtilmektedir:

"1. ve 3. Genel İnspektörlükte[24] müspet ve büyük iskân işleri vardır. Van, Muş ve Erzincan Ovaları kısmen boş ve genel olarak Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan'da acele olarak ve Muş Ovası'nda tedricen ve bir de Elâziz Ovası'nda kuvvetli Türk kütleleri vücuda getirmek mecburiyetindeyiz."[25]

ŞSR yeni iskanın başlıca kaynağının Karadeniz halkı olacağını söylüyor. Seyahati sırasında geçmiş dönemde gelen muhacirlerin yoğun şikayetleri ve kötü halleriyle karşılaşan İnönü, yeni muhacirlerin memnuniyetini, "devamlı ve geniş iskan siyasası"nın başarısı için zaruri görmektedir[26]. Bu amaçla ŞIP'ta olduğu gibi, iskan siyasasının başarısı için pahalı da olsa, devletin bütçe ayırması gerektiğini ifade etmektedir[27]. İki belgenin gösterdiği üzere, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkleştirme ve asimilasyon politikalarında olduğu gibi, iskan politikalarında da bir süreklilik söz konusudur.

ŞIP'ta yer alan maddede Balkanlar'dan getirilen muhacirlerin yerleşim masraflarının ve bir senelik iaşelerinin devlet tarafından karşılanması istenir.

www.ersivanurdu.org

Yol Yapımları ya da Devletin Bölgeye Ulaşabilirliği

Devletin bölgeye ulaşabilirliğini artırmak ve bu amaçla yapılan yol yapımları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında süreklilik arz eden üçüncü ana politik eğilimdir. Hem ŞIP'ta hem de ŞSR'de bu politikanın açıkça ifade edildiği görülmektedir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, buradaki amaç, bölgenin altyapısını geliştirmekten ziyade, devletin kontrol ve hakimiyetini güçlendirmek, isyan durumlarında müdahalesini hızlandırmaktır. ŞIP'ın 18, 19 ve 20. maddeleri bu hususa ayrılmıştır[28]. Renda'nın raporu, askeri sevkiyat yollarını öncelikleyen ŞIP'ın neyi amaçladığını net olarak ortaya koymaktadır:

"Tatbik edilecek temsil (*asimilasyon*) ve iskan programının müsbet neticeler verebilmesi için şark şimendiferlerine çok ehemmiyet vermek ... elzemdir. Bir taraftan menzil hatlarındaki köylerle kasabaların tamamen Türkleştirilmesi, diğer taraftan en mühim noktaların şimendiferle merkeze ve kesif Türk mıntıkalarına raptı o mahallelerdeki aşımızı müemmen kılar."[29]

ŞSR'de de yolların önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. İnönü illeri tek tek değerlendirirken, yol durumlarını teknik bilgilerle birlikte analiz etmiş ve alınması gereken tedbirleri sıralamıştır. Ayrıca raporda yol işleri ayrı bir başlık olarak ele alınmış ve yol güzergahları detaylandırılmıştır. İnönü, Diyarbakır'a gelecek olan demiryollarını devletin "Suriye ve Irak'a karşı cenup kısımda kafi olarak yerleşmesi için bir dönüm noktası olacaktır" şeklinde değerlendirmektedir[30]. Raporun, Suriye hududunda bulunan Maraş, Antep, Urfa ve Mardin yolları ile Dersimle ilgili kısımları devlet hakimiyeti ve yol yapımları arasındaki bağın görülmesini kolaylaştırmaktadır. Örneğin, 1937 yılının ilkbaharında yapılması planlanan Dersim Harekatı, yol yapımlarının 1935 ve 1936 yılları arasında valilik tarafından tamamlanması şartına bağlanmıştır[31].

İsmet İnönü yataklı vagon işletmeciliği ile Ankara'dan Kayseri'ye oradan da Sivas'a giderken.

Hudut Güvenliği

ŞIP ve ŞSR'de süreklilik arz eden bir diğer husus hudut güvenliğidir. ŞIP'ın 11, 17, 21 ve 22. maddeleri hudut güvenliği konusuna ayrılmıştır. On birinci maddede Hakkari ve Van vilayetlerinde askeri gücün artırılması planlanmaktadır. On yedinci maddede hudut boylarında karakolların yapımı, 21. maddede kaçakçılık, istihbarat ve casusluk hususları ve 22. maddede huduttaki askeri birliklere zırhlı araç tahsisi öngörülmektedir[32].

ŞSR'de de hudut güvenliği önemli bir yer teşkil etmektedir. Kaçakçılık, karakollar ve zırhlı araç tahsisi iki belgedeki ortak noktaları oluşturmaktadır. Bununla birlikte İran ve Irak hududuna odaklanan ŞIP'tan farklı olarak, ŞSR Suriye hududuna odaklanmaktadır. İnönü, hudut güvenliğini salt güvenlik boyutlarıyla sınırlamamakta; siyasi, iktisadi, coğrafi boyutlarıyla birlikte ele almaktadır. Hudut güvenliği konusunda dikkati çeken bir diğer husus, İnönü'nün etnik siyaseti bir hudut güvenliği aracı olarak değerlendirmesidir. Uzun yıllar boyunca ülkeden kaçan ve sınır boylarına yerleşen Kürtlerin Fransızlar tarafından kullanılmasına mukabil, Arapları iyi muamele ile elde tutmayı önermektedir: "Fransızların Kürtleri kullanmak hevesine mukabil, biz Arapları iyi muamele ile elde tutabiliriz."[33]

www.arsivakurdi.org

Bölgeye Özgü İdari Yapılar ve Askeri Yönetimin Sürekliliği

Yukarıda bahsi edilen politikaların etkin bir şekilde uygulanabilmesi için hem ŞIP'ta hem de ŞSR'de bölgenin genel idari yapının dışında askeri yönetimin merkezde olduğu özel idari yapılarla yönetilmesi önerilmektedir. Toplam 27 maddeden oluşan ŞIP'ta altı maddede bölgeye özgü idari yapıların önerildiği görülmektedir. Planın birinci maddesinde mevcut askeri yönetimin, planın uygulanması süresince devam edeceği belirtilmektedir[34]. Kürt bölgesinin neredeyse tamamını tek bir idari yapı altında toplayan ŞIP'a göre, nizami ve askeri mahkemelerde asker ve sivil yerli hakim bulunmayacak (madde 3)[35], tali memuriyetlere dahi Kürt tayin edilmeyecektir (madde 10)[36]. ŞIP'a altlık teşkil eden İçişleri Bakanı Cemil Uybadin ön raporunda, bölgenin "müstemleke tarz-ı idaresi"nin (sömürge yönetimi) her yönden faydalı olacağı belirtilmekte, ancak zaman ve bütçe kısıtlarından dolayı, bu yapının kurulmasına kadar, bölgenin askeri yönetimle idaresi önerilmektedir[37]. ŞIP'ın öngördüğü bu askeri yönetimin gerekçesini Renda şu sözlerle özetlemektedir: "İskan ve temsil programı idare-i örfiye ile daha kolay tatbik olunabilir."[38]

ŞIP'tan on yıl sonra hazırlanan ŞSR'ye bakıldığında, bölgede askeri yönetimin ve bölgeye özgü idari yapıların dönem boyunca devam ettiği ve sürdürülmek istendiği görülmektedir. İdari meseleler konusunda, dönemin Başbakanı İnönü şunları önermektedir[39]:

"Genel İnspektörlük (müfettişlik) doğu illeri için esas idare şekli olacaktır. Mütemadi teftiş lüzumu, hudut meseleleri, iskân meseleleri, bir kaç vilâyeti alâkadar eden ekonomi ve muvasala programları ve yer yer özel Adliye rejimi, geniş salahiyetli, geniş teşkilâtlı Genel İnspektörlerle temin edilebilir."

Asayiş, iskan ve program hususları gerekçesine dayandırılan Genel Müfettişlik idaresinin memuriyetlerinin gelecek on yıl için askerlerden oluşturulması, askeri yönetimin bölgede uzunca bir dönem devam ettiğini göstermektedir[40]:

"Bugünkü kanunlara göre Mülkiye ve Hukuk mezunu olarak nahiye müdürü, kaymakam ve valiyi ve kâfi adette maiyet memurlarını tedarik edemiyoruz. Bunların tecrübeleri, değerleri de kâfi değildir. Şüphe yoktur ki meslekten yetişmiş tecrübeli idare âmirleri normal usuldür. ... Bu normal yoldan semere almamız on sene sürer. Normal rejime girinceye kadar intikali bir devre kabul edilebilir. İntikali devrede idare amirliklerini bulmak için ordudan çekilenlerden istifade etmek tek çaredir."

Şark Islahat Planı ile Suriye-Türkiye sınırında gerçekleştirilmek istenen "güvenlik" ağı meselesi halen güncelliğini koruyor. Sınırın Suriye tarafında bulunan Rojavalılar, Türkiye devletinin Suriye-Türkiye sınırına yapmak istediği "güvenlik duvarı"na tepki gösterirken.

Fotoğraf: Sertaç Kayar

www.arsivakurd.org

ŞARK'IN ISLAHINDA YENİ BİR ARAÇ: KALKINMA SİYASETİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında süreklilik arz eden ana politikalar olmakla birlikte, ŞIP ve ŞSR'nin karşılaştırmalı analizi dönem boyunca yeknesak bir Şark politikasının olmadığını göstermektedir. ŞIP'da Kürt bölgesinin "ıslahı", büyük oranda Türkleştirme ve güvenlik siyasetiyle öngörülürken, ŞSR'de devlet kudretinin bölgede inşası için kalkınma siyasetinin de ele alındığı anlaşılmaktadır. ŞIP'ta güvenliği sağlama amacına yönelik karayolları ve demiryolları yapımı dışında kalkınma siyaseti çerçevesinde değerlendirilebilecek tek öneri, nitelikli memurların bölgeye gidişini sağlamayı amaçlayan mecburi hizmet ve ekstra zam politikasıdır. ŞIP'ın 10. maddesinde, "aşiret yapısının on sene zarfında ilgası" ve halkın doğrudan hükümetle temasının sağlanması için tüm idari birimlerde "mefkûreli ve muktedir memur" sağlanması gerektiği ifade edilmektedir[41].

Öte yandan, ŞSR'de çok açık bir kalkınma siyasetinin olduğu görülmektedir. İnönü iller üzerine gözlemlerini ve tedbirlerini yazarken, neredeyse tüm illerin iktisadi sorunlarına değinmekte ve çözüm önerileri sunmaktadır. Örneğin Diyarbakır için İnönü şunları not etmiştir: "Diyarbekir'in büyük bir medeniyet merkezi olması için, şehri ile uğraşmanın değeri vardır. Şehrin plânını devlet işi olarak takip etmek, su ve elektriğini tanzime yardım etmek lâzımdır. Fakat Diyarbekir'de asıl mesele sıhhî mesele ve mesken meselesidir.[42]"

İnönü, illeri tek tek değerlendirdikten sonra "Genel Görüşler ve Tedbirler" başlığıyla, kalkınma siyasetinin ne derece önemli bir yer tuttuğu görülmektedir: I) İdari meseleler, II) Dersim, III) İskan, IV) Büyük Merkezler, V) Muvasala ve Su İşleri, (A- Yol İşleri, B-Demiryolu İşleri, C- Liman, D- Su İşleri, E- Mühendislik Heyetleri), VI) Transit Meselesi, VII) Finans İşleri, VIII) Yakacak ve Maden Meselesi, IX) Kültür İşleri, X) Sağlık İşleri, XI) Karadeniz İşleri ve XII) Milli Müdafaa İşleri.

kürt arşivi

İnönü, illeri tek tek değerlendirdikten sonra "Genel Görüşler ve Tedbirler" başlığıyla bölgeye dair gözlem ve önerilerini sunmaktadır. Bu bölümün ara başlıklarına bakıldığında, kalkınma siyasetinin ne derece önemli bir yer tuttuğu görülmektedir[43]: I) İdari meseleler, II) Dersim, III) İskan, IV) Büyük Merkezler, V) Muvasala ve Su İşleri, (A- Yol İşleri, B-Demiryolu İşleri, C- Liman, D- Su İşleri, E- Mühendislik Heyetleri), VI) Transit Meselesi, VII) Finans İşleri, VIII) Yakacak ve Maden Meselesi, IX) Kültür İşleri, X) Sağlık İşleri, XI) Karadeniz İşleri ve XII) Milli Müdafaa İşleri.

İnönü'nün, ekonomik meseleleri ele aldığı kadar, genel meseleleri ele alırken de iktisadi perspektife önem verdiği görülmektedir. Daha da detaylandırabilecek olan bu kalkınma siyasetini, "Genel Görüşler ve Tedbirler" bölümünün girişinde İnönü şu sözlerle özetlemektedir[44]:

"Samsun-Sivas hattını dışarda bırakırsak bu hattın doğusunda bulunan ülke düzü Türkiye'nin yarısını geçer. Bu yarıdan artık kısım bütün Türkiye nüfusunun üçte biri ile meskûndur. Bu doğu kısım bugün hazineye bütün gelirin üçte birini vermiyor. Bu kısmın masrafları ve müdafaası batı illerinin üstündedir. Doğu illeri verimli bir hale gelmedikçe bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez. Fazla olarak doğu illeri dört hududun siyasal ihtimallerine ve en mühimi Kürt meselesine de maruzdurlar. Bunun için doğu illerimize esaslı ve devamlı bir programla girerek burasını yalnız gailesiz değil, hatta *verimli bir hale getirmek lâzımdır* (vurgular yazara ait)."

Özetlemek gerekirse, Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin Kürt bölgesine yönelik politikalarında genel olarak bir süreklilik olmakla birlikte bir farklılaşmanın da olduğu görülmektedir. Bölge insanını tamamen dışlayan özel idari yapılar ve askeri yönetim; asimilasyon ve Türkleştirme politikaları; nüfus müdahaleleri ve iskan politikaları; devletin bölgeye ulaşabilirliğini ve gerektiğinde müdahalesini kolaylaştırmayı hedefleyen yol yapımları ve son olarak hudut güvenliği, on yıllık dönem boyunca devletin Kürt bölgesindeki varlığını çerçeveleyen ve süreklilik arz eden ana politikaları teşkil etmiştir. Öte yandan, ŞIP'ta Kürt bölgesinin "ıslahı" için büyük oranda güvenlik ve Türkleştirme siyaseti güdülürken, ŞSR'de devlet hakimiyetinin bölgede sağlanması için önceki siyasetlere ek olarak kalkınma siyasetine de başvurulduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın gösterdiği en önemli husus, kuşkusuz, idarenin bütünlüğü meselesidir. Şark'ın ıslahı ve devlet kudretinin inşası için farklı idare biçimlerinin birlikte ele alındığı görülmektedir. 1925'lerde "güvenlik idaresi" ve Şark'ı Türkleştirmeyi öngören "kültür idaresi" ve "nüfus idaresi" esas iken, 1935 yıllarıyla birlikte bu üç idare biçimlerine "kalkınma idaresi" dahil olmuştur. Devletin "Şark idaresini" anlamak, genel idarenin bileşenlerini teşkil eden çoklu idare biçimlerini birlikte ele almayı gerektirmektedir[45]. ●

DİPNOTLAR

1 Bu çalışmanın daha ayrıntılı hali Hrant Dink Vakfı tarafından 11-13 Kasım 2001 tarihinde Diyarbakır'da organize edilen "Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı"da sunulmuştur. Konferans tebliğleri Vakıf tarafından 2013 yılında yayınlanmıştır.

2 Bayrak, Mehmet, (2009), *Kürtler'e Vurulan Kelepçe. Şark Islahat Planı*, Özge Yayınları, Ankara; Akçura, Belma, (2009), *Devletin Kürt Filmi. 1925-2009 Kürt Raporlar*, New Age Yayınları, Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul.

3 Öztürk, Saygı, (2008), *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul. Raporun tamamı şu adresten temin edilebilir: http://www.turksolu.org/ileri/27/inonu27.htm

4 Bkz: 1924 Anayasası, Madde 2, 4, 10, 11, 12, 38, 68, 69, 70, 82, 87, 88, 92, Türkiye Büyük Millet Meclisi, (1924), *1924 Anayasası*, Ankara, URL: http://http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm

5 Tunçay, Mete, (1981), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, s. 136.

6 Akçura, Belma, (2009), Devletin Kürt Filmi. 1925-2009 Kürt Raporları, New Age Yayınları, Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul, s. 50-1.

7 Bayrak, age., s. 124.

8 Akçura, age., s. 71.

9 Ağrı Dağı İsyanının Bastırılmasından sonra, 19 Eylül 1930 tarihli Milliyet gazetesinde yayımlanan bir karikatürde bir dağ resmi ve onun üstüne de bir mezar taşı çizilmiştir. Mezar taşının üstündeki yazıda şunlar yazmaktadır: "Muhayyel Kürdistan burada meftundur!"

10 İnönü, İsmet (1935) *Şark Seyahat Raporu*, İstanbul Başvekalet Matbaası.

11 Akçura, age., s. 56.

12 Akçura, age., s. 56

13 Bayrak, age., s. 92.

14 Bayrak, age., s. 99

15 Bayrak, age., s. 110.

16 Öztürk, age., s. 20.

17 Öztürk, age., s. 90.

18 Öztürk, age., s. 62-3.

19 Akçura, age., s. 53.

20 Akçura, age., s. 54.

21 Akçura, age., s. 54, 56.

22 Bayrak, age., s. 112.

23 Bayrak, age., s. 97.

24 Aynı raporda, Diyarbakır merkezli 1. Genel İnspektörün yanı sıra Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum Vilâyetlerini kaplayacak 3. Genel İnspektörlüğün kurulması önerilmektedir.

25 Öztürk, age., s. 58.

26 Öztürk, age., s. 58.

27 Öztürk, age., s. 58.

28 Akçura, age., s. 57.

29 Bayrak, age., s. 101.

30 Öztürk, age., s. 20.

31 Öztürk, age., s. 57.

32 Akçura, age., s. 55-7.

33 Öztürk, age., s. 26-7.

34 Öztürk, age., s. 51.

35 Akçura, age., s. 52.

36 Akçura, age., s. 55.

37 Bayrak, age., s. 112-3.

38 Bayrak, age., s. 101.

39 Öztürk, age., s. 54-5.

40 Öztürk, age., s. 56.

41 Öztürk, age., s. 54-5.

42 Öztürk, age., s. 20.

43 Raporun tamamı şu adresten temin edilebilir: http://www.turksolu.org/ileri/27/inonu27.htm

44 Öztürk, İbid, s. 54.

45 Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz.: Bozçalı, V. Fırat, (2008). Türkiye'nin Kürt Sorunu: 1999-2007, *Birikim*, 225, 9-19.

www.arsivakurdi.org

CUMHURİYET VE KÜRT MATBUATI [1925–1960]

ERCAN ÇAĞLAYAN*

Bir ulus devlet olarak kurulan Kemalist Cumhuriyet, ulus inşasını Türk etnisitesi ve Türkçe üzerinden gerçekleştirdiğinden ülkedeki farklıkları kendi bekası için bir tehlike olarak gördü. Bu nedenle Kemalist Cumhuriyet, tarihi boyunca en küçük farklılıklara dahi sert ve yasakçı bir tutumla karşı koydu. Elbette, bu baskı ve yasaklar, daha ziyade Kürtler ve Kürtçenin payına düştü. Kürtlere, Kürtçe ve Kürdistan'a yönelik baskı ve yasaklar, bilhassa 1925 olayından sonra artarak devam etti. Bu yazı, 1925-1960 tarihleri arasında Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanan Kürtler, Kürtçe ve Kürdistan ile ilgili gazete, dergi, kitap, plak, nizamname, beyanname, harita, kartpostal ve plak gibi yayın türlerinin bir dökümünü kapsamaktadır. Yasaklamaların 1925 Şeyh Sait Ayaklanması'ndan hemen sonra başlatılmış olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte, eserlerin ikisi dışında, tamamının 1930 sonrasında yasaklandığını müşahede etmekteyiz. Kürtler, Kürtçe ve Kürdistan ile ilgili olarak yasaklanan eserlerin tamamı, 25 Temmuz 1931 tarihli *Matbuat Kanunu*'na isnat ediliyordu. *Matbuat Kanunu*'nun 51. maddesi şöyleydi: "Yabancı bir memlekette çıkan bir gazete veya mecmuanın Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti kararı ile men olunabilir. Dağıtılan nüshalar karardan evvel, İcra Vekilleri Heyeti'nden müstacelen karar alınmak üzere Dâhiliye Vekili'nin emriyle toplattırılabilir. Men olunmuş gazeteleri memnuiyeti bilerek Türkiye'ye sokan ve dağıttıranlardan 300 liraya kadar ağır para cezası alınır." Kürtler, Kürtçe ve Kürdistan ile ilgili olarak yasaklanan eserlerin yasaklanma nedenlerine bakıldığında, eserlerin tamamının, "zararlı yazılar/sözler" içerme, "Kürtçülük propagandası" yapma ve "Türkiye aleyhine yazılar ihtiva" etme nedenleriyle yasaklandığı görülmektedir. Yasaklanan eserler, Kürtçe, Türkçe, Arapça, Almanca, İngilizce ve Fransızca dillerinde yayınlanmış eserlerdi. Yayınların dili gibi, basım yerleri de çok çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda, yasaklanan eserlerin, İstanbul, Şam, Halep, Kahire, Bağdat, Süleymaniye, Tahran, Beyrut, Cezayir, El- Cezire, Londra, Leipzig ve Filedelfia gibi şehirlerde basıldığı görülmektedir. Bu mütevazı etüt, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kürt matbuatının maruz kaldığı durumu, özetle ortaya koymayı gaye edinmektedir.

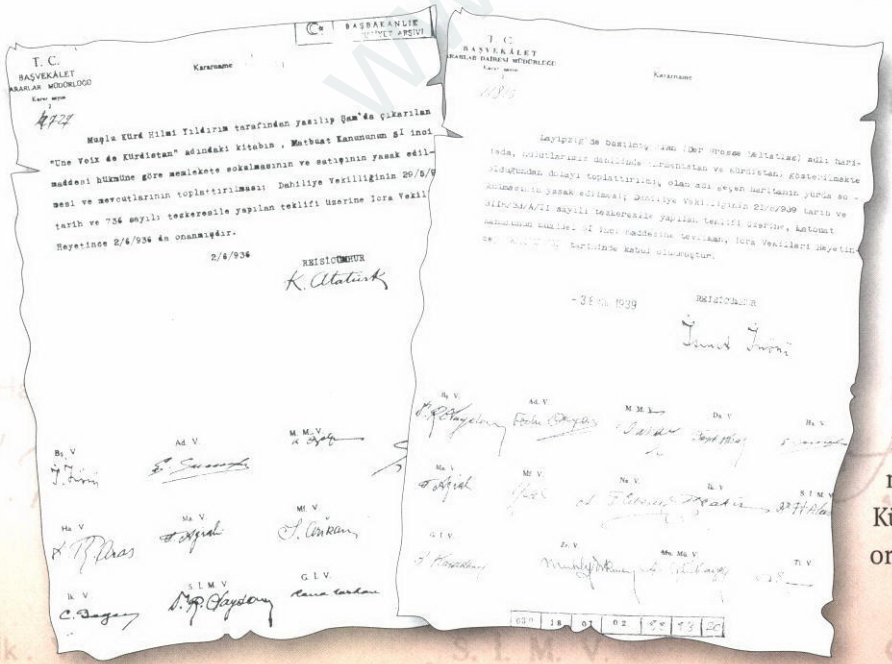
T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
4774

Muğla Kürd Hilmi Yıldırım tarafından yazılıp Şam'da çıkarılan "Une Voix de Kurdistan" adındaki kitabın, Matbuat Kanununun 51 inci maddesi hükmüne göre memlekete sokulmasının ve satışının yasak edilmesi ve mevcutlarının toplattırılması: Dahiliye Vekilliğinin 29/5/9 tarih ve 736 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekil Heyetince 2/6/934 de onanmıştır.

2/6/934

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR BAŞKANLIĞI MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
4775

Karar name

Leipzig'de Basılmış, Şam (Der Grosse Weltkrieg) adlı haritada, Kürdistanın dahilinde Urfa'dan ve Kürdistan, gösterilmekte bulunmuş olmayı toplattırılmış, olan adı geçen haritanın yurtta sokulmasının yasak edilmesi Dahiliye Vekilliğinin 21/6/939 tarih ve 3175/3/A/21 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine, Kabinet Heyetinin [illegible] tarihinde kabul olunduğunu.

-3 Eyl. 1939

REİSİCUMHUR
İsmet İnönü

www.arsivakurdi.org

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü

Bakanlar Kurulu Kararıyla Kürt, Kürtçe ve Kürdistan'a Dair Yasaklanan Eserler [1925-1960]

YASAKLANMA TARİHİ	YAZAR/YAYINCI	ESERİN ADI	BASIM YERİ	YAYIN DİLİ	TÜRÜ
24/6/1925	Latin-İslam İttihad Komitesi	*Kürtlerle Mücadele Edilmemesine Dair Beyanname*	Cezayir	Arapça	Kartpostal
5/8/1925	Es-Seyyid Hüseyin Hazeniyyü'l-Hüseyni	*Gonca-i Baharadlı*	-	Kürtçe	Kitap
16/5/1931	Xoybun Cemiyeti	*La Question Kurde*	Kahire	Fransızca	Dergi
1/8/1934	Xoybun Cemiyeti	*Kürtlerle İlgili Dört Kitap*	Suriye		Kitap
5/6/1935	Mehmet Şükrü Sekban-Refik Hilmi	*Kürt Meselesi Safahatından*	Bağdat	Türkçe	Kitap
28/1/1937	Şeyh Said	*Kürtçe Plak*	-	Kürtçe	Plak
14/3/1939	Süreyya Bedirhan	*The Case of Kurdistan Against Turkey*	Filedelfia	İngilizce	Kitap
3/9/1939	-	*Der Grosse Weltatlas*	Leipzig	Almanca	Harita
4/10/1944	-	*Barbu*	Bağdat	Kürtçe	Kitap
10/1/1946	Cegerxwin		Şam	Kürtçe	Kitap
15/7/1948	Abdulaziz Yamülki	*Kürdistan ve Kürt İhtilalleri*	Tahran	Türkçe	Kitap
18/11/1948	Arap Şemo	*Şıwane Kurd*	Beyrut	Kürtçe	Kitap
18/11/1948	-	*1. Kürt ve Hürriyet* *2. Kürdistan Hürriyet* *3.Yüksek Serdar Barzani*	-	Kürtçe	Beyanname
22/9/1949	İbrahim Ahmet	*1. Kelovij* *2. Yadigâri Levan*	Bağdat	Kürtçe	Dergi
25/11/1949	Kürt Fukara Hayır Cemiyeti	*Kürt Fukara Hayır Cemiyeti Nizamnamesi*	El-Cezire	Türkçe	Kitap
25/11/1949	Süleyman Xaço	*Modern Kürt Edebiyatından Parçalar*	Halep		Kitap
8/12/1949	Kamuran Ali Bedirxan	*Xwendina Kurdî*	Şam	Kürtçe	Kitap
13/4/1950	Ahmede Xani	*Mem û Zin*	İstanbul	Kürtçe	Kitap
16/9/1950		*1. Tarih-üd-düvel vel-emaretül Kürdiye* *2. Hulasai Tarih-ül Kürt vel-Kürdistan* *3. Min Amman İlelamadiye ve Cevle fi-Kürdistan-ul Cenubiye*	Kahire	Arapça	Kitap
9/10/1952	Baytar Nuri Dersimi	*Kürdistan Tarihinde Dersim*	Halep	Türkçe	Kitap
9/11/1960	Kürdistan Demokrat Partisi	*Xebat el-Nidal*	Bağdat	Arapça	Gazete
9/11/1960	-	*Türkiye Kürdistanı'nda Ağrı Dağı Harekâtı*	Süleymaniye	Kürtçe	Kitap
9/11/1960	Kürt Talebe Cemiyeti	*Kürdistan*	Londra	Kürtçe	Dergi

www.arsivakurdi.org

DİYARBEKİR KÜRT KULÜBÜNÜN YAYINCILIK MÜCADELESİ 1919

Kürt Kulübü, neşriyatını daha sağlam ve güvenli bir zeminde yapmak için İttihat ve Terakki Cemiyetine ait olup evvelce devlet tarafından müsadere ile satışa çıkarılan bir matbaanın hisselerini alarak ortak olmak istemiş, bu durum kısa sürede bir krize neden olmuştur. Diyarbekir Valisi, Kürt Kulübünün daha evvel devletçe müsadere edilen matbaadaki 60 küsür hisseyi satın alarak burada "Kürtçe yayına başlama" fikrinde olduğunu, bunun "cahil halk" üzerinde menfi etkiler yaratacağını söyleyerek, buna fırsat verilmemesi gerektiğini, bundan dolayı mevcut matbaa aletlerinin kimseye satılmayarak devletçe satın alınması için maliye nezaretinden istekte bulunmuştur.

SİNAN HAKAN

Kürt basın tarihi göz önüne alındığında, özellikle Mondros Mütarekesi sonrasında yeni Türkiye'nin kuruluşuna giden süreçte, Diyarbekir Kürt Kulübünün bu alandaki çalışmalarının özel bir ehemmiyete sahip olduğu görülecektir. Hem Osmanlı Hükümeti ve hem de Kuvayı Milliye hareketi tarafından varlığı "tehlike" olarak addedilen ve çift taraflı şiddetli bir kıskaca alınan Kürt Kulübünün, Paris Barış Konferansına İstanbul merkezli Kürdistan Teali Cemiyeti adına Kürdistan delegesi olanak katılmış olan Şerif Paşa'nın "Müstakil Kürdistan" temelli beyannameleriyle Avrupa basınında çıkan demeçlerini Diyarbekir'de yayınlayarak Kürt vilayetlerinde dağıtması ve bunun yanında "Kürtçe neşriyata" ilişkin planlamaları bütün okların üzerine çevrilmesine sebep olmuştur. Bununla beraber yine aynı dönemde resmi bir görevle Nusaybin üzerinden Diyarbekir'e gelip belediye misafirhanesinde[1] konuk edilen İngiliz Binbaşı Noel'in, Kürt Kulübünü de ziyaret etmesi ve özellikle Kulüp üyelerinden Cemilpaşazade Ekrem Bey ile olan yakın münasebeti her iki tarafın Kulübe olan baskısını daha da arttırmıştır.

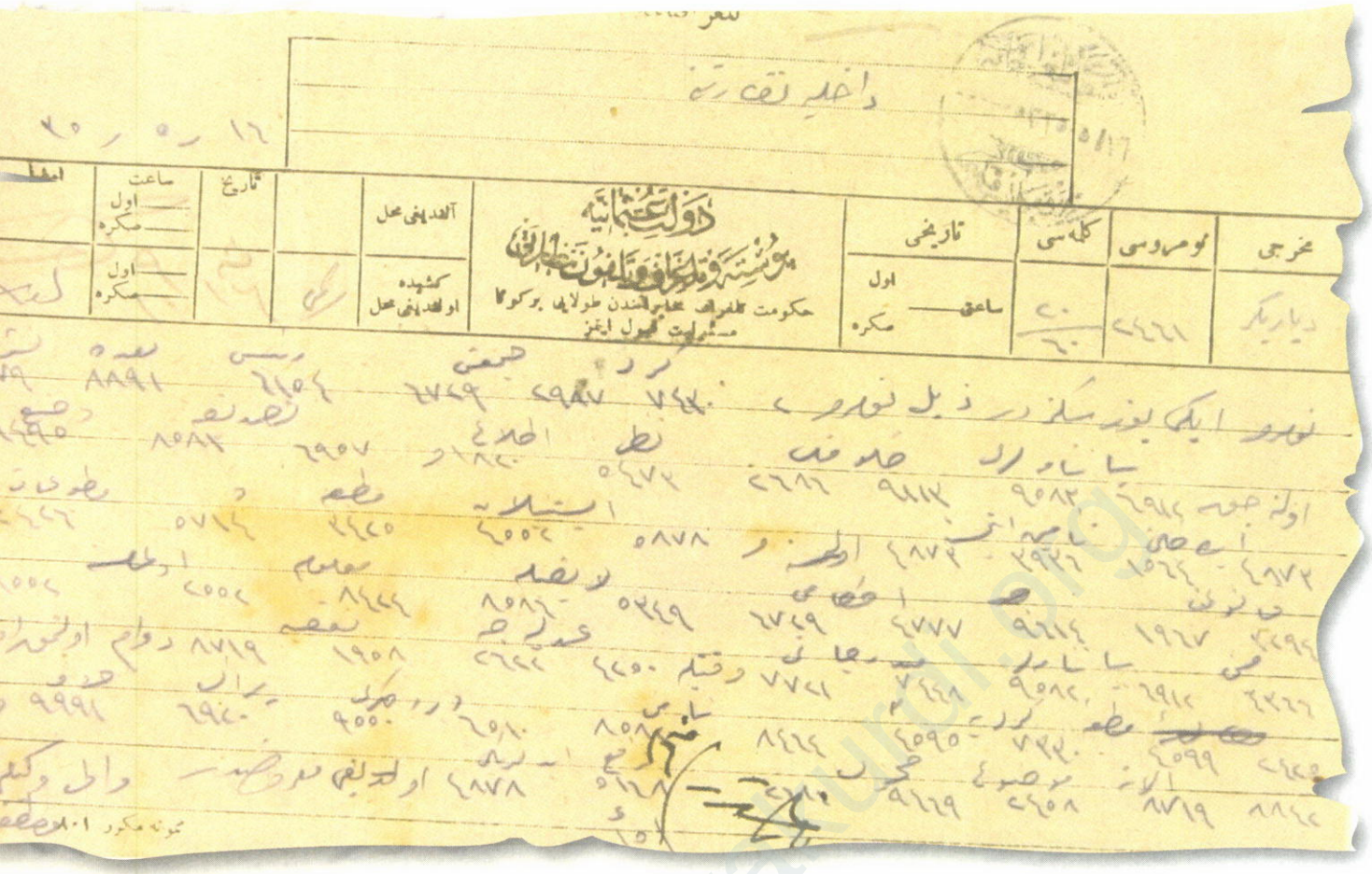

MATBAA MESELESİ ÜZERİNDEN KULÜP VE DİYARBEKİR VALİLİĞİ'NİN ÇEKİŞMESİ

Diyarbekir Kürt Kulübünün yoğun siyasi baskı ve zorluklar altında yürüttüğü en önemli çalışmalardan biri, değindiğimiz gibi basın-yayın çalışmaları olmuştur. Dönemle alakalı Osmanlı arşiv belgelerini incelediğimizde Kulübün bu yöndeki mücadelesine dair çok ilginç bazı bilgi ve belgelere rast geliyoruz. Buna göre; Kürt Kulübü, neşriyatını daha sağlam ve güvenli bir zeminde yapmak için İttihat ve Terakki Cemiyetine ait olup evvelce devlet tarafından müsadere ile satışa çıkarılan bir matbaanın hisselerini alarak ortak olmak istemiş, bu durum kısa sürede bir krize neden olmuştur. Diyarbekir Valisi, Kürt Kulübünün daha evvel devletçe müsadere edilen matbaadaki 60 küsur hisseyi satın alarak burada "Kürtçe yayına başlama" fikrinde olduğunu, bunun "cahil halk" üzerinde menfi etkiler yaratacağını söyleyerek, buna fırsat verilmemesi gerektiğini, bundan dolayı mevcut matbaa aletlerinin kimseye satılmayarak devletçe satın alınması için maliye nezaretinden istekte bulunmuştur. Diyarbekir Valisinin, özellikle Kulübün "Kürtçe Yayın" gerçekleştirme fikri üzerinde durarak bunun "menfi tesirlerine" değiniyor olması egemen devlet gücünün o dönem ve sonrasında da Kürdistan'da Kürtçe neşriyata dair klasik fikriyatına ilişkin önemli bir örnektir.

Konuyla ilgili yine Diyarbekir Vali Vekili Nadir imzasıyla Dahiliye Nezaretine Çekilen 13 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgrafa göre[2], Diyarbekir Valiliğinin ısrarı üzerine söz konusu 60 küsur hissenin Kürt Kulübünün eline geçmemesi için bu hisseler İdare-i Hususiye (özel idare) adına devletçe satın alınmıştır. Diyarbekir Valiliğinin bu hamlesi üzerine Kürt Kulübü mücadelesinden vazgeçmemiş, diğer hissedarlardan hisse kiralama yoluna gitmiştir. Bu şekilde, o dönem firarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti katibi Hakkı Efendi'nin 30 hissesi Kulüp tarafından kiralanmış, bu kiralama haberi Diyarbekir Valiliği'ni oldukça rahatsız etmiş, Kürt Kulübü yayın çalışmalarını devam ettirme ve krizi çözme adına Valilikle çeşitli temaslarda bulunmuştur.

Diyarbekir Vali Vekilinin 16 Mayıs 1919 tarihli diğer bir telgrafından anlaşıldığı üzere Kürt Ku-

Örnek Belge 1: Diyarbekir Vali Vekili Mustafa imzasıyla Dahiliye'ye çekilen 16 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgraf.

www.arsivakurdi.org

RESMİ BİR GÖREVLE NUSAYBİN ÜZERİNDEN DİYARBEKİR'E GELİP BELEDİYE MİSAFİRHANESİNDE KONUK EDİLEN İNGİLİZ BİNBAŞI NOEL'İN Kürt Kulübünü de ziyaret etmesi ve özellikle Kulüp üyelerinden Cemilpaşazade Ekrem Beyle olan yakın münasebeti her iki tarafın Kulübe olan baskısını daha da arttırmıştır. Nihayetinde Diyarbekir Valiliği, Kürt Kulübünde İngiliz Binbaşı Noel'inde katılım gösterdiği "Müstakil Kürdistan" propagandasının yapıldığı bir toplantının muhteviyatını, cemiyetler kanununun 3. maddesine göre hükümet ve Osmanlı milleti unsurlarını bölmeye yönelik bir çalışma olarak değerlendirmiş ve buna istinaden Kürt Kulübü seddedilmiş, yani çalışmaları resmen durdurulmuştur.

lübü yayınlanacak beyannamelerin "adliyece kontrolüne" devam edileceğine dair Diyarbakır Valiliğine teminatta bulunmuş, Valilik bu durumu şifreli bir telgrafla İstanbul'a, Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.[3]

Fakat buna rağmen Diyarbekir Valiliği Kulübün verdiği bu teminattan da tatmin olmamış olacak ki 20 Mayıs 1919 tarihli diğer bir telgrafta Kürt Cemiyeti'nin "cahil" aşiretleri tahrik etmekte olduğunu iddiasına devam ederek, haklarında kanuni işlem yapılması gerektiğini ısrarla dile getirmiştir.[4]

KÜRT KULÜBÜNÜN YAYINLARINA YÖNELİK ŞİKAYETLER ARTIYOR

1919 Mayısı'nda İngiliz Binbaşı Noel'in bölgeye gelişiyle ortamın daha da hareketlendiğini ve Kürt Kulübü'nün çalışmalarına ilişkin bölgedeki valilerinin İstanbul'a şikayet ve ihbarlarının daha da arttığını görmekteyiz. Kulübün bu matbaada yaptığı neşriyatı çevre illere de göndermesi, diğer valilerin de tepkisine sebep olmuştur. Örneğin, Bitlis Vali Vekili Mazhar Bey 26 Mayıs 1919 tarihli telgrafında şu ifadelere yer veriyor.;[5]

"Şerif Paşa'nın *Tan* gazetesinde yayınladığı makalesinin bir takım zehirli ilavelerle "Diyarbakır matbaasında" bastırılarak bir çok nüshaları buradaki Kürd Teali Cemiyetine dünkü gün varmış, vilayetin reis ve şeyhlerine dağıtılmıştır." dendikten sonra cemiyetin "Kürdistan'ın istiklali" için itilaf devletlerinden gelecek heyete Kürt hükümetinin teşkili talebinin tüm toplum tarafından yekaheng olarak talep edilmesine çalıştığı ifade edilmektedir. İleride İstiklal Mahkemesi başkanlarından bir olarak göreceğimiz Mazhar Müfit Bey telgrafının devamında devlet açısından, Kürd Cemiyetinin bu çalışmalarının sonlandırılmadığı taktirde varacağı "tehlikeli neticelere" dikkat çekmiştir. Yine Diyarbekir Valiliğinin 27 Mayıs 1919 tarihli raporunda;[6] Diyarbekir'deki Kürt cemiyetinin içinde Cemil Paşazadelerden Ekrem Beyin bu minvalde iki beyanname yayınladığı Dahiliye Nezaretine ihbar edilmiştir.

MUSTAFA KEMAL VE KÜRT KULÜBÜ

Hükümet ve Diyarbekir Valiliğinin yanı sıra Ordu Müfettişi olarak geniş yetkilerle bölgeye gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın da Kürt Kulübünün çalışmalarını yakından izlediğini ve bu konuda pek çok yazışmaya imza attığını görmekteyiz. Mustafa Kemal özet olarak Diyarbekir Kürt Kulübü'nün ve İstanbul merkezli Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmalarını ve bu yöndeki "yayınlarını" İngiliz siyasetine hizmet edecek "Müstakil Kürdistan" temelli olduğu kabulünden hareket ederek bunu "vatana hıyanet" olarak tanımlamış, çeşitli yazışmalarında Kürt Kulübünün yayın ve propaganda çalışmalarına son vermesi için ciddi girişimlerde bulunmuş,

www.arsivakurdi.org

Kürdistan'da Reddi İlhak ve Müdafayı Hukuk Cemiyeti şemsiyesi dışında Kürt bağımsızlığı merkezli kulüp ve cemiyet oluşumlarının ve bu yöndeki faaliyetlerin önüne geçmeye çalışmıştır.[7] Mustafa Kemal'in Diyarbekir Mebusu Kamil Beye konuya ilişkin çektiği 28 Mayıs 1919 tarihli telgrafında şöyle demektedir;[8]

"İşitilenlere göre, dış düşmanlarımıza karşı din kardeşlerinin el ele vererek sevgili topraklarımızı kurtaracağı bu tehlikeli anda Diyarbekir'de Kürt Kulübü ile Türkler arasında bazı çeşitli muhalefet varmış. Bunun her iki kardeş ırk için ne elim neticelere sebep vereceğini siz çok iyi takdir edersiniz. İdare usulü, ırkların haklarının korunması gibi arada halledilecek aile meselelerinin dış düşmanın milli haklarımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına almaya başladığı bu günlerde ortaya atılmış en büyük hıyanet olacağına, vatanın kurtarılması için milli birliğin hedef alınması bakış açısıyla, Kürt Kulübüne gerekli öğütlerde bulunulmasını memleket selameti adına rica eder, neticenin yazıyla bildirilmesini beklerim."

Mustafa Kemal'in bu meseleyle alakalı resmi makamlar haricinde bölgedeki pek çok Kürt ileri geleni ve hatta Cemilpaşazade Kasım Bey'le de yazışıp Kulüp üzerinde Kürt toplumu arasında bir baskı yaratmaya çalışmış, "Müstakil Kürdistan" meselesini bağımsız Ermenistan'a hizmet edecek bir "İngiliz oyunu" olarak tanımlayıp, Kürt Kulübünün çalışmalarının durdurulması hususunda telkinlerde bulunmuştur.

SONUÇ; DİYARBEKİR KÜRT KULÜBÜ KAPATILIYOR

Yine meseleye ilişkin yazışmalardan o dönemde Diyarbekir Kürt Kulübü hakkında "Osmanlılık aleyhindeki beyannamelerden" dolayı dava açıldığını görmekteyiz. Fakat görülen dava neticesinde ilgili heyet azası "adem-i mesuliyet" kararı vererek Kulübü cezadan kurtarmış, bu durum Diyarbekir Valiliği'nin sert tepkisine sebebiyet vermiştir. Diyarbekir Vali Vekili Mustafa Nadir Bey, Dahiliye Nezaretine çektiği 1 Haziran 1919 tarihli telgrafında[9], Kulübün Osmanlılık aleyhindeki beyannamelerine rağmen adem-i mesuliyet kararı veren heyet azasının azledil-

Mustafa Kemal'in meseleyle alakalı resmi makamlar haricinde bölgedeki pek çok Kürt ileri geleni ve hatta Cemilpaşazade Kasım Bey'le de yazışıp Kulüp üzerinde ve Kürt toplumu arasında bir baskı yaratmaya çalışmış, "Müstakil Kürdistan" meselesini bağımsız Ermenistan'a hizmet edecek bir "İngiliz oyunu" olarak tanımlayıp, Kürt Kulübünün çalışmalarının durdurulması hususunda telkinlerde bulunmuştur.

KÜRT KULÜBÜ ÇALIŞMALARI RESMEN DURDURULUR ve konuya ilişkin Dahiliye'ye bilgi verilen 4 Haziran 1919 tarihli telgrafta Cemilpaşazade Ekrem Bey'in de adliyeye sevk edildiği bilgisi yer almaktadır.

www.arsivakurdi.org

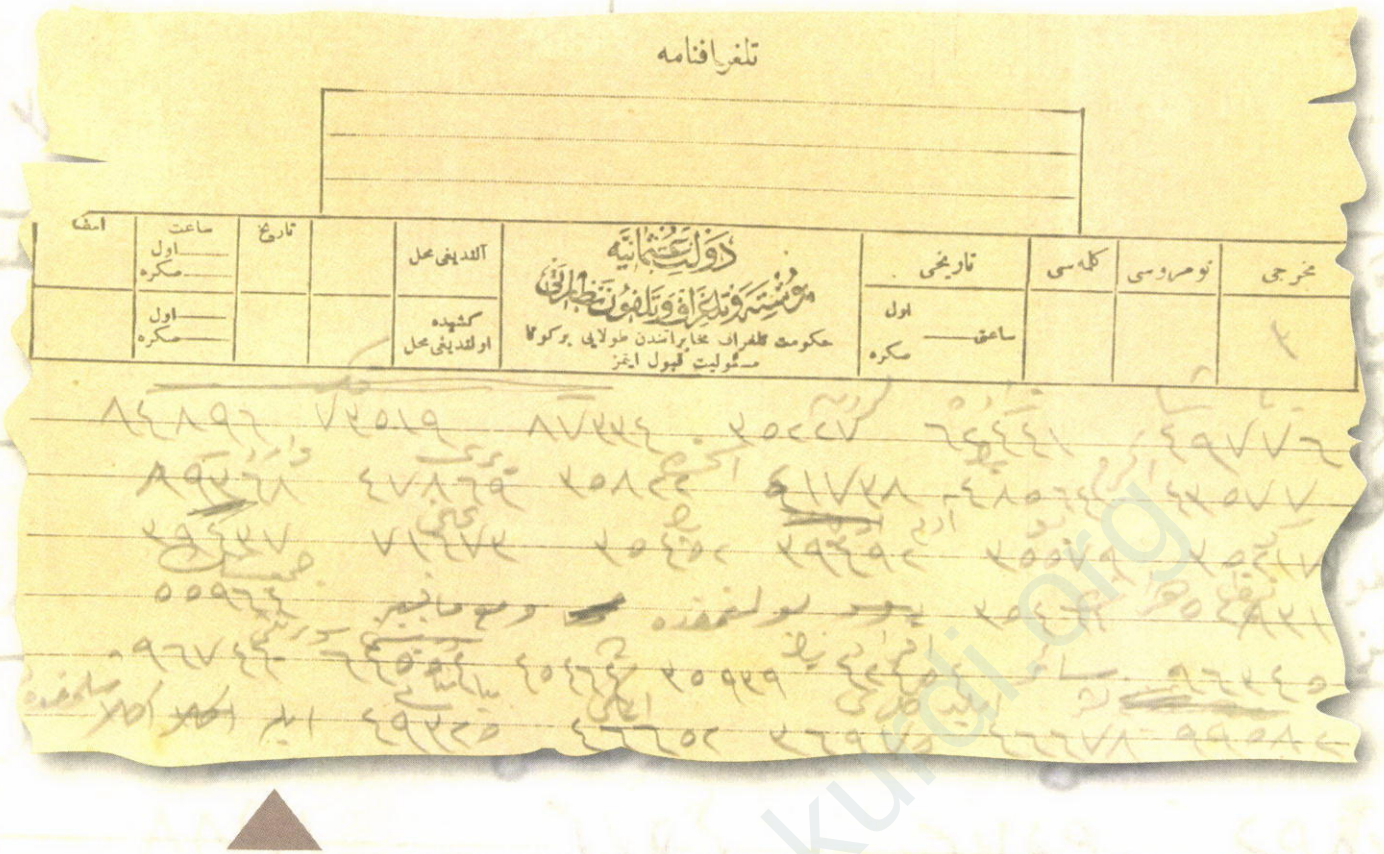
تلغرافنامه

دولت عثمانیه
مؤسسه تلغراف وتلفون نظارتی
حکومت تلغراف مخابراتندن طولایی برکونا مسئولیت قبول ایتمز

مخرجی | نومراسی | کلمه سی | تاریخی اول ساعق مکره | آلندیغی محل | تاریخ | ساعت اول مکره | امضا

کشیده اولندیغی محل

BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No: 38 Diyarbekir Vali Vekili Mustafa imzasıyla Dahiliye Nezaretine çekilen Rumi 27 Mayıs 1335 (27 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

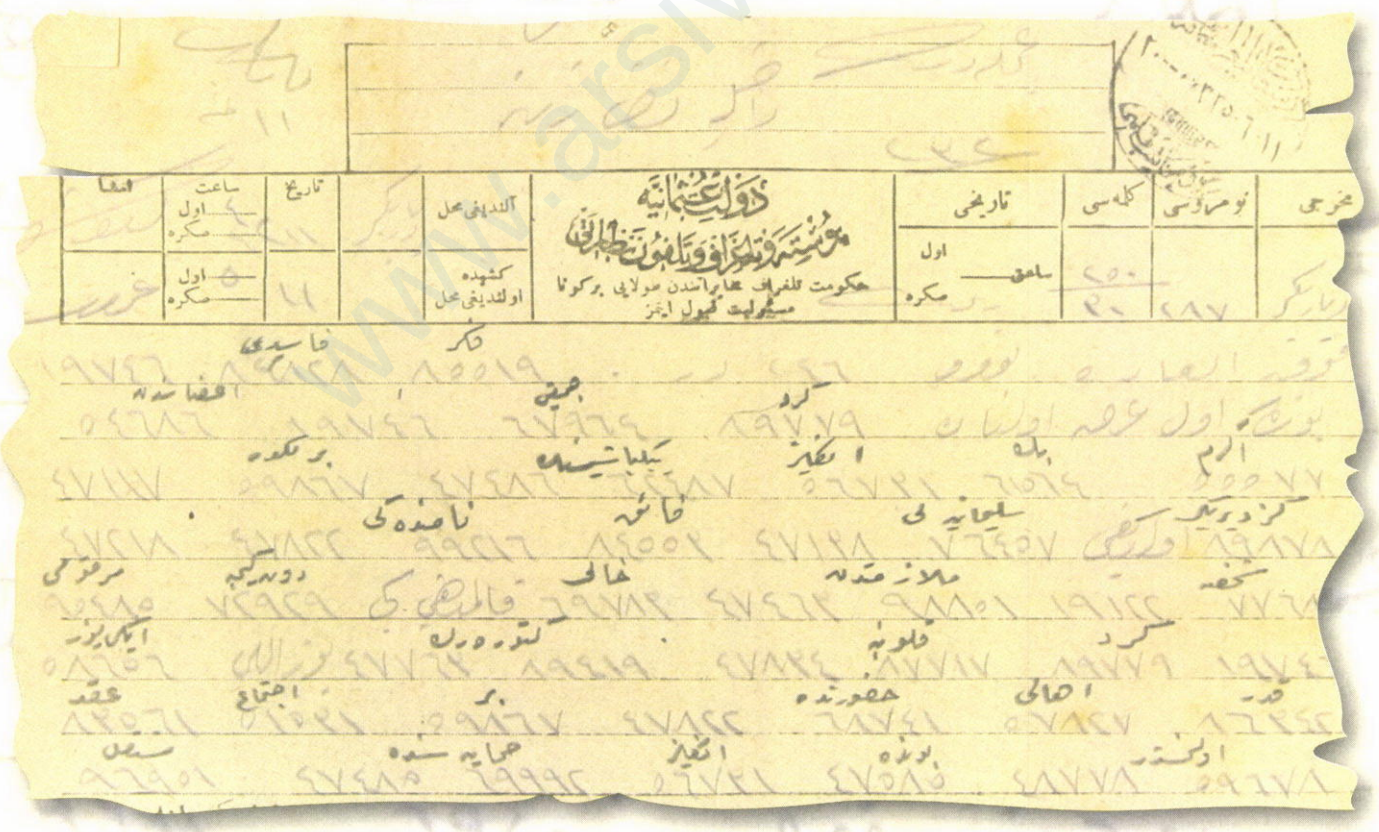
دولت عثمانیه
مؤسسه تلغراف وتلفون نظارتی
حکومت تلغراف مخابراتندن طولایی برکونا مسئولیت قبول ایتمز

مخرجی | نومراسی | کلمه سی | تاریخی اول ساعق مکره | آلندیغی محل | تاریخ | ساعت اول مکره | امضا

کشیده اولندیغی محل

BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 633 Gömlek No: 53 Rumi 4 Haziran 1335 (4 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf.

www.arsivekurdi.org

mesi açıkça isteyebilmiştir. Diyarbekir Valiliği bununla da yetinmemiş sonraki günlerde de Kürt Kulübü hakkındaki muhalif yazışmalarına peyderpey devam ederek, Kulübün kapatılması için büyük bir baskı ortamı yaratmıştır.[10]

Nihayetinde Diyarbekir Valiliği, Kürt Kulübünde İngiliz Binbaşı Noel'inde katılım gösterdiği "Müstakil Kürdistan" propagandasının yapıldığı bir toplantının muhteviyatını, cemiyetler kanununun 3. maddesine göre hükümet ve Osmanlı milleti unsurlarını bölmeye yönelik bir çalışma olarak değerlendirmiş ve buna istinaden Kürt Kulübü seddedilmiş, yani çalışmaları resmen durdurulmuştur. Konuya ilişkin Dahiliyeye bilgi verilen 4 Haziran 1919 tarihli telgrafta Cemilpaşazade Ekrem Bey'in de adliyeye sevk edildiği bilgisi yer almaktadır.[11]

Görüldüğü üzere Diyarbekir Kürt Kulübü, dönemin siyasi atmosferi içerisinde "Müstakil Kürdistan" merkezli yayın politikaları ile gerek hükümet ve gerek Kuvayı Milliye hareketi tarafından büyük zorluklara maruz kalmış ve bu zorluklar dahilinde mücadelesini sürdürerek çeşitli yayıncılık faaliyetlerinde bulunmuş ve nihayetinde bu faaliyetlerinden dolayı kapatılmıştır. Diyarbekir Kürt Kulübü'nün kapatılmasına ilişkin en ilginç değerlendirmelerden biri konuyla hararetli bir şekilde alakadar olmuş olan Mustafa Kemal'den gelmiştir. Mustafa Kemal'in Edirne'de bulunan 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beye çektiği bir telgrafta konuya ilişkin şu değerlendirmede bulunduğunu görüyoruz;[12]

"İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler ve Türkler birleşti!"

HÜKÜMET VE DİYARBEKİR VALİLİĞİNİN YANI SIRA ORDU MÜFETTİŞİ OLARAK GENİŞ YETKİLERLE BÖLGEYE GÖNDERİLEN MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN DA Kürt Kulübünün çalışmalarını yakından izlediğini ve bu konuda pek çok yazışmaya imza attığını görmekteyiz. Mustafa Kemal özet olarak Diyarbekir Kürt Kulübü'nün ve İstanbul merkezli Kürdistan Teali Cemiyetinin çalışmalarını ve bu yöndeki "yayınlarını" İngiliz siyasetine hizmet edecek "Müstakil Kürdistan" temelli olduğu kabulünden hareket ederek bunu "vatana hıyanet" olarak tanımlamış, çeşitli yazışmalarında Kürt Kulübünün yayın ve propaganda çalışmalarına son vermesi için ciddi girişimlerde bulunmuş.

Mustafa Kemal'in bu şekilde İngiliz siyasetinin taraftarları olarak lanse edip tezyif etmeye çalıştığı Diyarbekir Kürt Kulübü, kapatıldıktan sonra Kürt Teali Cemiyetinin bir şubesi olarak çalışmaya yönelik yeni bir müracaatta bulunmuşsa da bu talep devletçe kabul görmemiş, oldukça zor şartlar altında yürütülen yayıncılık faaliyetleri Kürt basın tarihindeki yerini almıştır. ●

DİPNOTLAR

1 BOA Fon Kodu:DH.ŞFR Dosya No: 633 Gömlek No:24 Diyarbekir Vali Vekili Mustafa Nadir tarafından Dahiliye Nezaretine çekilen Rumi 2 Haziran 335 (2 Haziran 1919) tarihli telgraf.

2 BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No: 629 Gömlek No:125 Diyarbekir Vilayetinden Dahiliye Nezaretine çekilen 13 Mayıs 1335 (13 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

3 BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No: 630 Gömlek No:66 Diyarbekir Vilayetinden Vali Vekili Mustafa imzasıyla Dahiliye Nezaretine çekilen 16 Mayıs 1335 (16 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

4 BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No:93 Diyarbekir Vilayeti'nden Vali Vekili Mustafa imzasıyla Dahiliye Nezaretine çekilen 20 Mayıs 1335 (20 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

5 BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No:103 Bitlis Vali Vekili Mazhar Beyden Dahiliye Nezaretine 26 Mayıs 1335 (26 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

6 BOA Fon Kodu:DH.ŞFR Dosya No: 632 Gömlek No:38 Diyarbekir Vali Vekili Mustafa imzasıyla Dahiliye Nezaretine çekilen Rumi 27 Mayıs 1335 (27 Mayıs 1919) tarihli şifreli telgraf.

7 Mustafa Kemalin konuya ilişkin çeşitli yazışmaları için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Kaynak Yayınları Cilt 2

8 Aktaran; *Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2,* s. 336.

9 BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No: 633 Gömlek No:5.

10 BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No:633 Gömlek No:40.

11 BOA Fon Kodu:DH.ŞFR Dosya No: 633 Gömlek No:53 Rumi 4 Haziran 1335 (4 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf.

12 M. Kemal'den Edirne'de bulunan 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beye Rumi 18 Haziran 335 (18 Haziran 1919) tarihli şifreli telgraf. Aktaran; Atatürkün Bütün Eserleri Kaynak Yayınları Cilt 2 s. 394.

AHMED SÜREYYA BEDİRHAN'IN SİCİLİ

SERHAT BOZKURT

Bu kısa yazının amacı önemli Kürt tarihi şahsiyetlerinden biri olan Süreyya Bedirhan'ın Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan sicilinin paylaşılmasıdır. Bilindiği gibi Mir Bedirhan'ın torunu, Emîn Ali Bedirhan'ın oğlu ve Celadet ve Kamuran Bedirhan'ların kardeşi olan Süreyya Bey, sicile göre hicri 1303, rumî 1302 ve miladî 1886/1887 yılında İstanbul'da doğmuştur. Bazı kaynaklarda Süreyya'nın İstanbul'da, bazılarının da ise Suriye-Mektele'de doğduğu belirtilmektedir. Ayrıca doğum tarihi de sicildeki kayıttan farklı olarak 1883 olarak verilmektedir.

Sicile göre, özel eğitim gören Süreyya Bey, Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)'nin son sınıfında iken Isparta'ya sürgün edilmiş ve bu okuldan diploma alamamıştır. Sicilde bu sürgünün tarihi belirtilmemişse de bunun 1906 olduğu bilinmektedir. Bu tarihte İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi üzerine olaydan sorumlu tutulan Bedirhanî ailesinden birçok kişi sürgüne gönderilmiş ve bunların içinde Süreyya Bey de bulunmaktadır.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürgünde kalan Süreyya Bey, bu tarihten sonra İstanbul'a dönmüştür. Kısa bir süreliğine İstanbul'da kaldığı anlaşılan Süreyya Bey burada *Kürdistan* adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Şimdiye kadar 2 sayısına ulaşılan bu Türkçe-Kürtçe gazetenin yayımının "31 Mart Vak'ası" ile durdurulmuş olması muhtemeldir. Dördüncü sayısı 18 Mart 1909 tarihinde yayımlanan bu gazetenin yayım hayatı burada kesilmiş olmalıdır. Çünkü 13 Nisan 1909'da "31 Mart Vak'ası" başlamış, bu olaydan dolayı Süreyya Bey tutuklanmış ve 1910'da sürgüne gönderilmiştir. Mehmet Uzun'a göre Süreyya Bey Kahire'ye gönderilir, ancak siciline göre 12 Ekim 1909'da Aydın Vilayeti Ayasmuğ nahiyesi müdüriyetine ve Aralık 1909'da Beyrut'un Ayad nahiyesi müdüriyetine tayin edilmiştir. Ayrıca sicilden anlaşıldığı gibi bu sürgün 1910'da değil, 1909'un sonlarında gerçekleşmiştir.

Sicile göre Aydın Vilâyeti'nde çalıştığı süre içerisinde görevini iyi bir şekilde yerine getirmiştir. Sicilde aldığı görevler ile ilgili daha fazla bilgi yoktur. Sicilin altına 9 Ağustos 1910 tarihi atılmış olması hasebiyle bu tarihten sonra devlet bünyesinde görev almadığını belirtmek mümkündür.

Sicilde ayrıca Süreyya Bey'in, Türkçe ve Fransızca'yı okuyup yazacak kadar, Kürtçe ve Rumcayı konuşacak kadar bildiği ve Arapça ve Farçaya da aşina olduğu belirtilmektedir. ●

www.tisvokurd.org

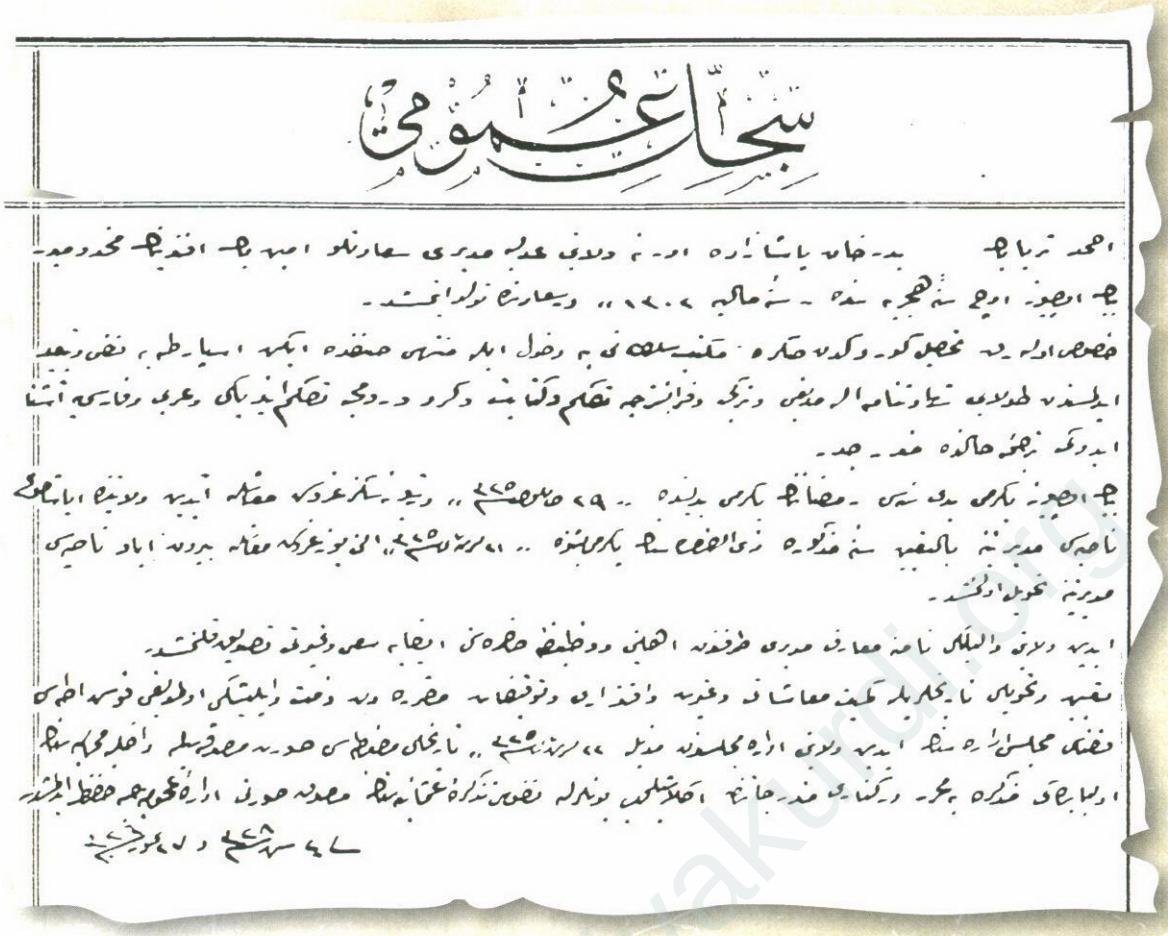

SİCİL-İ 'UMÛMÎ

Ahmed Süreyyâ Bey: Bedirhân-paşazâde Edirne Vilâyeti 'Adliyye müdîri sa'âdetlü Emîn Bey Efendinin mahdûmudur. Bin üç yüz üç sene-i hicriyyesinde "sene-i mâliyye 1302" [1886/1887] Der-sa'âdetde tevellüd etmişdir.

Husûsî olarak tahsîl gördükden sonra Mekteb-i Sultânîye dühûl eyler. Müntehî sınıfında iken Ispartaya nefy ve teb'îd edilmesinden dolayı şehâdet-nâme alamadığı ve Türkce ve Fransızca tekellüm ve kitâbet ve Kürd ve Rumca tekellüm etdiği ve 'Arabî ve Fârısîye âşinâ idüğü tercüme-i hâlinde mündericdir.

Bin üç yüz yirmi yedi senesi Ramazânının yirmi yedisinde "29 Eylül sene 325" [12 Ekim 1909] dört yüz sekiz gurûş ma'âşla Aydın Vilâyetinde Ayâsmûğ nâhiyesi müdîriyetine bi't-ta'yîn sene-i mezkûre Zilkadesinin yirmi beşinde [8 Aralık 1909] "21 Teşrîn-i sânî sene 325 [4 Aralık 1909]" altı yüz gurûş ma'âşla Beyrût Ayâd nâhiyesi müdîriyyetine tahvîl olunmuşdur.

Aydın Vilâyeti vâlîliği nâmına ma'ârif müdîri tarafından ehliyyeti ve vazîfe-i hâzırasını îfâya sa'y ve gayreti tasdîk kılınmışdır.

Ta'yîn ve tahvîli târîhlerile kemiyyet-i ma'âşâtı ve gayret ve iktidârı ve tevkifât-ı muzırradan zimmet ve ilişkisi olmadığı Kuşadası kazâsı Meclis idâresinin Aydın Vilâyeti idâre meclisinden müzeyyile 22 Teşrîn-i sânî sene 325 [5 Aralık 1909] târîhli mazbatası sûret-i musaddakasıyla Dâhiliyye Muhâsebesinin ol bâbdaki müzekkereye muharrer der-kenârı mündericâtının anlaşılüb bunlarla nüfûs tezkire-i 'Osmâniyyesinin musaddak sûreti idâre-i 'umûmiyyece hıfz edilmişdir.

Fî 4 Ş[aban] sene 328 ve 27 Temmuz sene 326 [9/8/1910]

DH. SAİD. 173/87

www.arsivakurdi.org

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

ALİŞER'İN ŞİİRLERİNDE

DERSİM VE KÜRDİSTAN

SABAHATTİN KAYHAN

Kürt halk geleneğinde Dengbêjlik büyük bir öneme sahiptir. Halk hikayeleri, kahramanlık savaşları, platonik aşklar ve kara sevdalar hep Dengbêj'in yanık sesindeki nağmelerle kulaktan kulağa dolaşır. Dengbêjlerin bu anlatıları, ya anonim olarak yazıya dökülmüş ya da ilgili bireylerce çok kısıtlı imkanlar dahilinde yazıya geçirilmiş ya da ses kaydı haline dönüştürülerek muhafaza edilmiştir.

Bilindiği gibi, Alîşêr, bir halk lideri olmasının yanı sıra, aynı zamanda Kürtçe ve Türkçe şiir yazan önemli bir halk şairidir. Onun şiirlerinde "azınlık içinde azınlık" statüsündeki Kızılbaş Kürtlerin duygu ve düşüncelerini tüm çarpıcılığıyla görmek mümkündür. Daha, 1930'lu yıllarda İstanbul Konservatuarı'nın türkü derlemeleri sırasında onun üç türküsü de taş plak haline getirilmiştir. Öte yandan, Nazmi Sevgen, onun Dersim'e ilişkin manzum bir destan yazdığını da bildirir[1].

SEYİD RIZA'NIN YANINDA

Alîşêr, Koçgiri halk hareketi önderlerindendir. Daha sonra Dersim Ayaklanmasında önder kadro içerisinde yer almıştır. Bilge kişiliği, şairliği ve siyasi alandaki yol göstericiliğiyle tanınmıştır. Alîşêr Efendi ve eşi Zarife Hanım 1937'de işbirlikçi, hain ve muhbir Rehber ve adamları tarafından Tujik Dağı eteklerinde bir mağarada kurşunlanarak öldürülmüş, başları kesilerek Abdullah Paşa'ya götürülmüştür[2].

Nuri Dersim'i Alîşêr'in Dersim ve Koçgiri'de oynadığı rolü şu şekilde ifade etmektedir, "Alîşêr Efendi daimi olarak Ovacık aşiretleri arasında sazı sözü ile propagandasına devam ediyordu. Tabiatıyle bu hengame arasında Dersim'e iltihak eden Koçgiri fedaileri Dersim kuvvetleri ile işbirliği yaparak Erzincan, Erzurum, Trabzon, Sivas kollarından Türk merkezlerine baskın yaparak Türk hükümetini rahatsız etmekten de asla vazgeçmiyorlardı".[3]

Alîşêr ve Zarife Hanım.

Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti Ordusu, Dersim'e askeri harekat yapmadan evvel, özellikle Mustafa Kemal'in kontrolünde, Dersim ve Kürdistan'ın diğer bölgelerine dair bir takım raporların hazırlanmasını istemiştir. Devletin niyeti Ağrı İsyanından sonra geriye kontrolü sağlanmamış tek Kürdistan bölgesi olan Dersim bölgesini kontrol etmek idi. Bu vesileyle, bölgede gelişen en ufak bir olay, gerek devletin memurları gerekse devletle işbirliği içinde olan kişiler aracılığıyla ilgili makamlara bildiriliyordu. Yine bilindiği üzere Alîşêr, Seyid Rıza gibi Dersim Katliamı'na karşı direnenler arasındaydı. Alîşêr sadece savaşmakla kalmamış aynı zamanda şiir ve türküler yazmıştır. Alîşêr'in geleneksel olarak dilden dile aktarılarak muhafaza edilerek günümüze kadar gelebilen birçok söz, şiir ve deyişi bulunmaktadır. Dönemin koşulları göz önüne alındığında yazmak eylemi hayli zor

www.alsvakurd.org

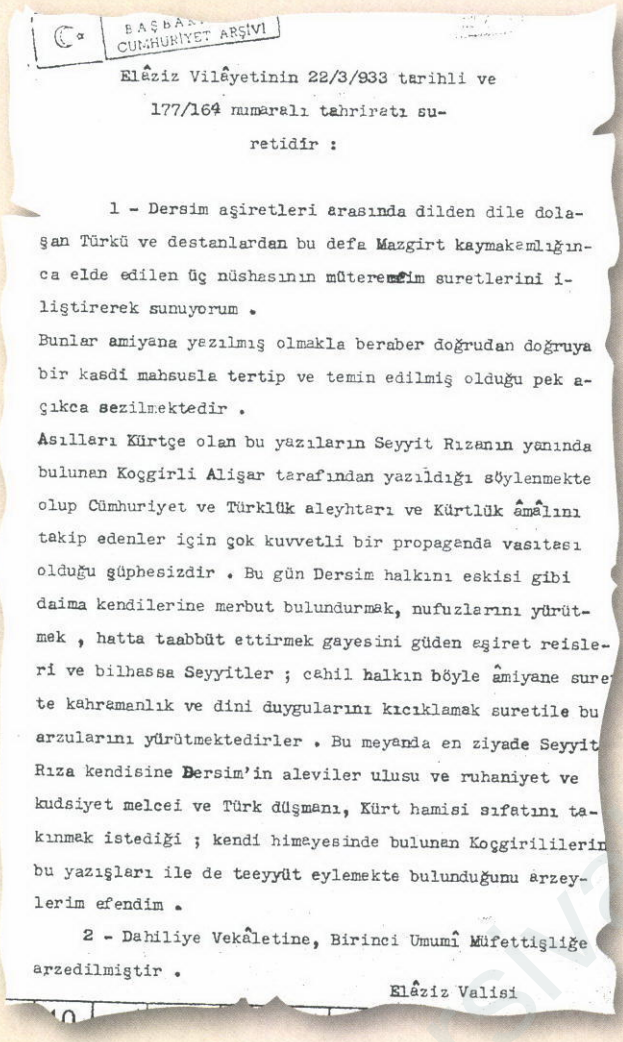

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Elâziz Vilâyetinin 22/3/933 tarihli ve
177/164 numaralı tahriratı su-
retidir :

1 - Dersim aşiretleri arasında dilden dile dola-
şan Türkü ve destanlardan bu defa Mazgirt kaymakamlığın-
ca elde edilen üç nüshasının müteremmim suretlerini i-
liştirerek sunuyorum .
Bunlar amiyane yazılmış olmakla beraber doğrudan doğruya
bir kasdi mahsusla tertip ve temin edilmiş olduğu pek a-
çıkca sezilmektedir .
Asılları Kürtçe olan bu yazıların Seyyit Rızanın yanında
bulunan Koçgirli Alişar tarafından yazıldığı söylenmekte
olup Cümhuriyet ve Türklük aleyhtarı ve Kürtlük âmâlını
takip edenler için çok kuvvetli bir propaganda vasıtası
olduğu şüphesizdir . Bu gün Dersim halkını eskisi gibi
daima kendilerine merbut bulundurmak, nufuzlarını yürüt-
mek , hatta taabbüt ettirmek gayesini güden aşiret reisle-
ri ve bilhassa Seyyitler ; cahil halkın böyle âmiyane sure
te kahramanlık ve dini duygularını kıcıklamak suretile bu
arzularını yürütmektedirler . Bu meyanda en ziyade Seyyit
Rıza kendisine Dersim'in aleviler ulusu ve ruhaniyet ve
kudsiyet melcei ve Türk düşmanı, Kürt hamisi sıfatını ta-
kınmak istediği ; kendi himayesinde bulunan Koçgirililerin
bu yazışları ile de teeyyüt eylemekte bulunduğunu arzey-
lerim efendim .

2 - Dahiliye Vekâletine, Birinci Umumî Müfettişliğe
arzedilmiştir .

Elâziz Valisi

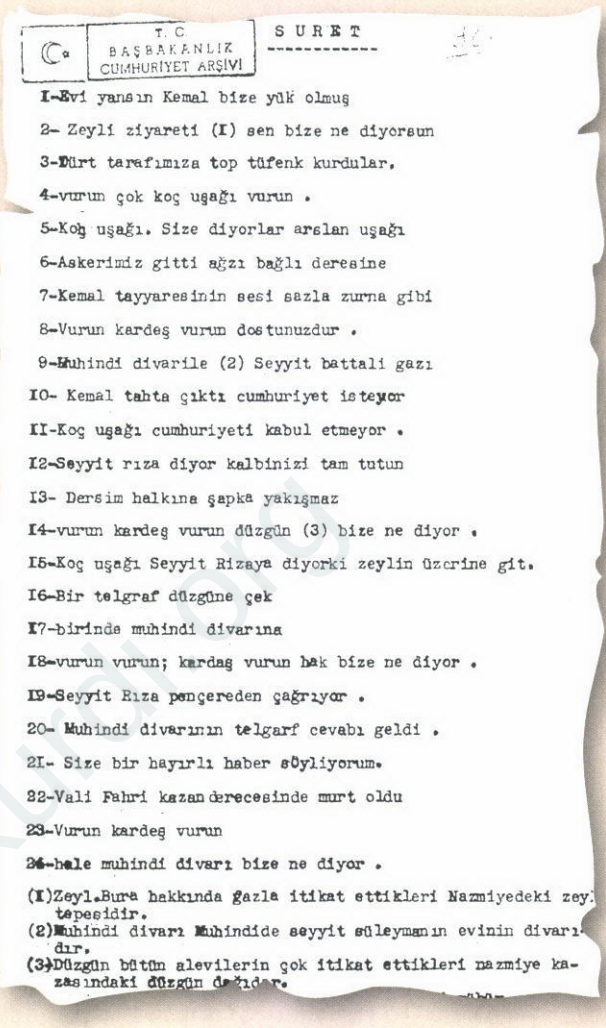

T.C BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

SURET

1-Evi yansın Kemal bize yük olmuş
2- Zeyli ziyareti (1) sen bize ne diyorsun
3-Dört tarafımıza top tüfenk kurdular.
4-vurun çok koç uşağı vurun .
5-Koç uşağı. Size diyorlar arslan uşağı
6-Askerimiz gitti ağzı bağlı deresine
7-Kemal tayyaresinin sesi sazla zurna gibi
8-Vurun kardeş vurun dostunuzdur .
9-Muhindi divarile (2) Seyyit battali gazı
10- Kemal tahta çıktı cumhuriyet isteyor
11-Koç uşağı cumhuriyeti kabul etmeyor .
12-Seyyit rıza diyor kalbinizi tam tutun
13- Dersim halkına şapka yakışmaz
14-vurun kardeş vurun düzgün (3) bize ne diyor .
15-Koç uşağı Seyyit Rızaya diyorki zeylin üzerine git.
16-Bir telgraf düzgüne çek
17-birinde muhindi divarına
18-vurun vurun; kardaş vurun bak bize ne diyor .
19-Seyyit Rıza pençereden çağırıyor .
20- Muhindi divarının telgarf cevabı geldi .
21- Size bir hayırlı haber söyliyorum.
22-Vali Fahri kazan derecesinde murt oldu
23-Vurun kardeş vurun
24-hele muhindi divarı bize ne diyor .
(1)Zeyl.Bura hakkında gazla itikat ettikleri Nazmiyedeki zeyl
tepesidir.
(2)Muhindi divarı Muhindide seyyit süleymanın evinin divarı-
dır.
(3)Düzgün bütün alevilerin çok itikat ettikleri nazmiye ka-
zasındaki düzgün dağıdır.

030_10_00_00_110_741_9_24 numaralı olanında Elaziz (Elazığ) Valisinin Alîşêr'le ilgili kaygıları görülmektedir. Alîşêr'in Kürtçülük yaptığı, halkı isyana teşvik ettiği, kendi dini kimliğini kullanarak hem dini hemde ulusal bir kahramanlığa soyunduğunu Valinin kendi sözlerinden okunabilmektedir.

Alîşêr yukarıdaki şiirinde Mustafa Kemal'e açıkca meydan okuduğu görülmektedir.

olsa gerek ya da yazma kültüründen uzak olmaktan da ileri gelebilir ki, bu eserlerin bazıları yazıya aktarılamayıp korunamamıştır.

Fakat Devletin istihbarat kurumlarınca kayda geçirilen ve bu makalenin yazılmasına vesile belgeler sayesinde Alîşêr'in Kürtçe olmasa da Türkçe yazılmış şiirlerine ulaşma şansını yakalıyoruz. Sözkonusu belgelerden 030_10_00_00_110_741_9_2[4] numaralı olanında Elaziz (Elazığ) Valisinin Alîşêr'le ilgili kaygıları görülmektedir. Alîşêr'in Kürtçülük yaptığı, halkı isyana teşvik ettiği, kendi dini kimliğini kullanarak hem dini hemde ulusal bir kahramanlığa soyunduğunu Valinin kendi sözlerinden okunabilmektedir.

ARŞİV BELGELERİ

Orjinal belge Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030_10_00_00_110_741_9_1[5] belge numaralı dosyada bulunmaktadır. Elazığ valiliğince 22 Mart 1933 tarihinde Dahiliye Vekaletine gönderilmiş olup, 2 Nisan 1933 tarihli Dahiliye Vekaleti tarafından yazılmış belgede Alîşêr'in yukarıda değindiğimiz belgelerin Kürtçe yazılmış olduğunu ve Kürtçülük propagandası yaptığı ileri sürülen bu üç destanın Türkçeye çevrilmiş örnekleriyle birlikte Yüksek vekaletine, Reis-i Cumhur'a, Cumhuriyet Halk Fırkasına gönderilmiştir.

www.dersimkurdi.org

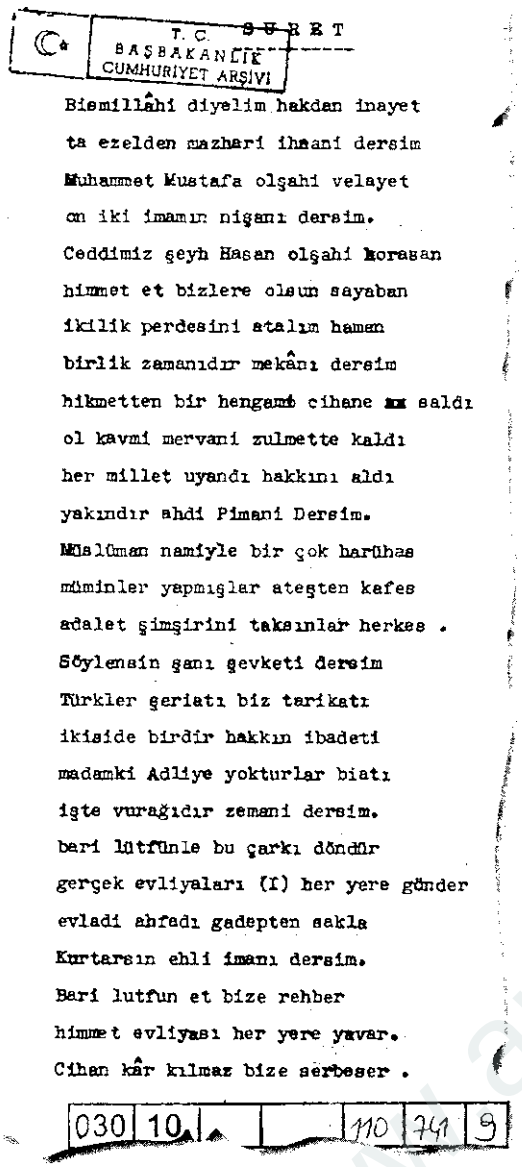

T. C. SURET
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bismillâhi diyelim hakdan inayet
ta ezelden mazhari ihsani dersim
Muhammet Mustafa olşahi velayet
on iki imamın nişanı dersim.
Ceddimiz şeyh Hasan olşahi Horasan
himmet et bizlere olsun sayaban
ikilik perdesini atalım hemen
birlik zamanıdır mekânı dersim
hikmetten bir hengamê cihane sa saldı
ol kavmi mervani zulmette kaldı
her millet uyandı hakkını aldı
yakındır ahdi Pimani Dersim.
Müslüman namiyle bir çok harûhas
müminler yapmışlar ateşten kafes
adalet şimşirini taksınlar herkes .
Söylemsin şanı şevketi dersim
Türkler şeriatı biz tarikatı
ikiside birdir hakkın ibadeti
madamki Adliye yokturlar biatı
işte vuragıdır zemani dersim.
bari lütfünle bu çarkı döndür
gerçek evliyaları (I) her yere gönder
evladi ahfadı gadepten sakla
Kurtarsın ehli imanı dersim.
Bari lutfun et bize rehber
himmet evliyası her yere yavar.
Cihan kâr kılmaz bize serbeser .

030 10 110 74 9

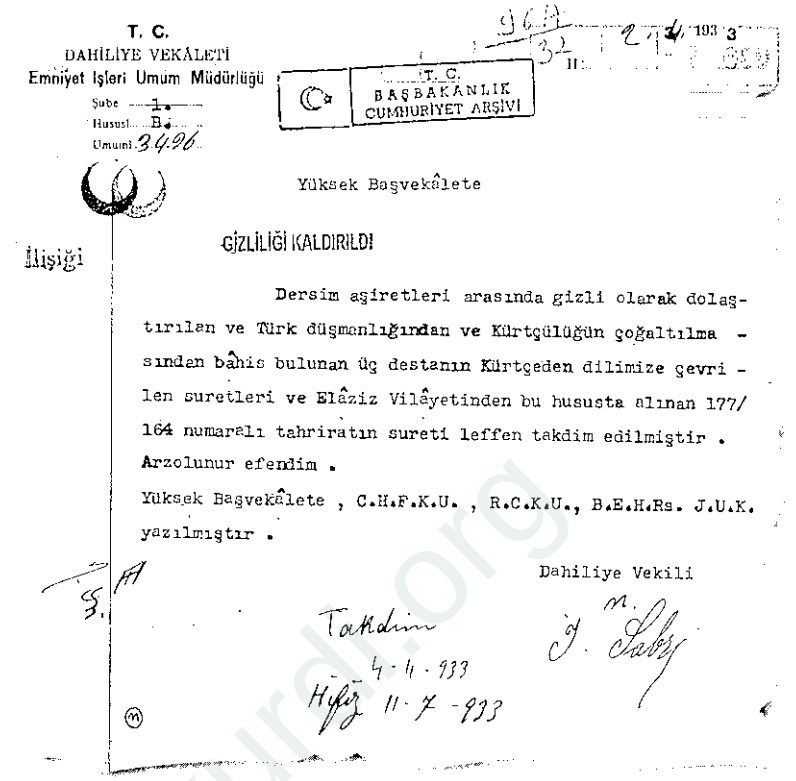

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şube 1.
Hususi B.
Umumi 3496

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başvekâlete

İlişiği

GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Dersim aşiretleri arasında gizli olarak dolaştırılan ve Türk düşmanlığından ve Kürtçülüğün çoğaltılmasından bâhis bulunan üç destanın Kürtçeden dilimize çevrilen suretleri ve Elâziz Vilâyetinden bu hususta alınan 177/164 numaralı tahriratın sureti leffen takdim edilmiştir .
Arzolunur efendim .
Yüksek Başvekâlete , C.H.F.K.U. , R.C.K.U., B.E.H.Rs. J.U.K. yazılmıştır .

Dahiliye Vekili

Takdim 4-4-933
Hıfz 11-4-933

Orjinal belge Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030_10_00_00_110_741_9_15 belge numaralı dosyada bulunmaktadır. Elazığ valiliğince 22 Mart 1933 tarihinde Dahiliye Vekaletine gönderilmiş olup, 2 Nisan 1933 tarihli Dahiliye Vekaleti tarafından yazılmış belgede Alîşêr'in yukarıda değindiğimiz belgelerin Kürtçe yazılmış olduğunu ve Kürtçülük propagandası yaptığı ileri sürülen bu üç destanın Türkçeye çevrilmiş örnekleriyle birlikte Yüksek vekaletine, Reis-i Cumhur'a, Cumhuriyet Halk Fırkasına gönderilmiştir.

RESMİ YAZIŞMA METNİNİN ANALİZİ

Söz konusu resmi yazışma çerçevesinde, iki sayfanın satırbaşlarından görüldüğü üzere, devlet yetkilileri Kürt ve Kürtçülük adına en ufak bir hareketten bile rahatsız olmaktadırlar. Koçgirili Alîşêr tarafından yazılan şiirler, Devlet yetkilileri tarafından, Cumhuriyet ve Türklük aleyhtarı, Kürtçülük ve Kürdistan davasının propagandasını yaptığı gerekçesiyle tehlikeli bulunmaktadır. Dahası, aynı yetkililer tarafından Alîşêr'in, şiirlerinde kahramanlık ve dini öğeleri kullanarak (vurgulanmak istenen Alevilik, Seyitlik ve Kürtlük olgusudur) halkı kendi emelleri için kullandığı belirtilmektedir. Belgelerde göze çarpan bir diğer önemli husus ise şudur: Bazı tarihçiler her ne kadar Dersim İsyanlarını ulusçuluktan uzak, yerel bir direniş olarak göstermeye çalışmış olsalar da, Alîşêr'in şiirlerinde Dersim'den, *Alevi Ulusu'ndan ve Kürdistan'dan* doğrudan söz etmesi bu tezi çürütmektedir. Bu kapsamda ele alındığında, Seyid Rıza ve Alîşêr'in ulusal bir gaye etrafında birleştiklerini ifade etmek gerekmektedir.

ALÎŞÊR'İN ŞİİRLERİNİN VE DESTANLARININ ANALİZİ

Alîşêr'in Kürtçe söylediği ve Mazgirt kaymakamlığı tarafından Elazığ Valiliği'ne bildirilmesi akabinde Dahiliye Vekaletine gelen şiirlerin satır aralarında açıkça görülmektedir ki, şiirlerin tamamında devletin zulmüne karşı Kürt Alevile-

www.arsivakurdi.org

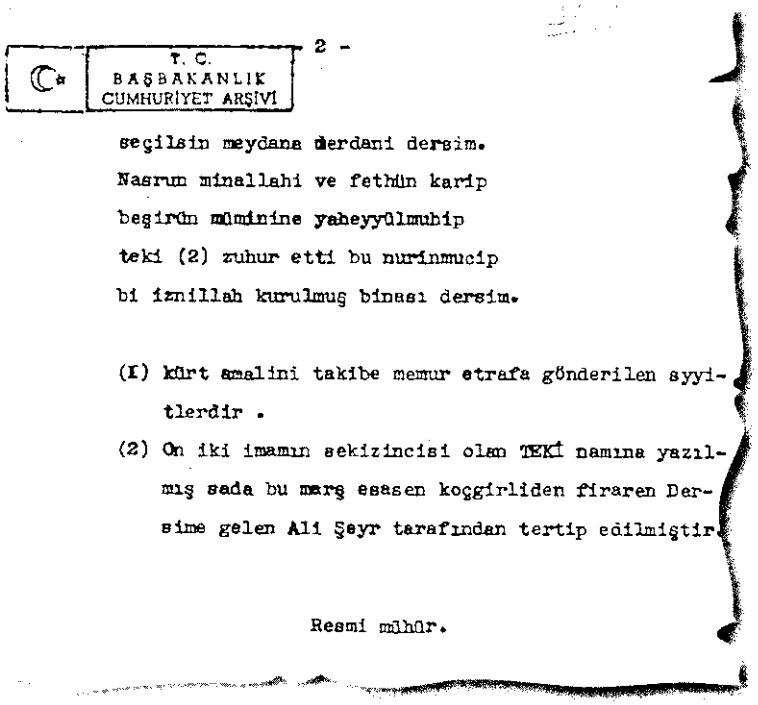

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 2 -

seçilsin meydana derdani dersim.
Nasrun minallahi ve fethin karip
beşirdin müminine yaheyyülmubip
teki (2) zuhur etti bu nurinmucip
bi iznillah kurulmuş binası dersim.

(1) kürt amalini takibe memur etrafa gönderilen ayyıtlerdir .

(2) On iki imamın sekizincisi olan TEKİ namına yazılmış sada bu marş esasen koçgirliden firaren Dersime gelen Ali Şeyr tarafından tertip edilmiştir.

Resmi mühür.

rinin devlete karşı direnişi veya isyanı konu edilmiştir. Bu şiirler aslında halka zorla dayatılmak istenilen kurallar ve baskı yoluyla uygulanmak istenilen kararlara bir direniş manifestosudur.

KÜRDİSTAN VE DERSİM

Alîşêr'in, söz konusu belgelerde, diğer ulusların kendi haklarını aldığını ve sırada Dersim Ulusu'nun olduğunu dile getirdikten sonra devamla Alîşêr, "Sağa sola fermanlar yollansın Kürdistan'nın, madem adalet yoktur şimdi direnme zamanıdır Kürdistanın gözü Dersim.." şeklinde ifade etmektedir.

MUSTAFA KEMAL'E SERZENİŞ

Alîşêr'in, söz konusu belgelerde yer alan ve Mustafa Kemal'e ithafen yazılmış beyitlerinde, Mustafa Kemal'e açıkca meydan okuduğu görülmektedir: "Evi yana Kemal bize yük olmuş, her tarafta tüfek kurmuş, Kemal'in teyyareleri sazla zurnadır". Alîşêr'in, Türk Ordusu'nun gücünden çekinmediği söz konusu alıntıdan kolaylıkla anlaşılmaktadır.

SEYİD RIZA'YA BAĞLILIK

Alîşêr'in Seyid Rıza için söylediği beyitler ise O'na bağlılığını gösterir niteliktedir, "Seyid Rıza diyorki kalbinizi tam tutun, şapka bize yakışmaz" (Burada Mustafa Kemal'in şapka kanununa karşı bir tepki olduğu da açıktır).

"Vurun Dersim uşağı vurun".

Diğer bir beyitte ise, "Seyid Rıza pencereden çağırıyor Vali Fahri vuruldu haberini iletiyor ve halkı direnişe teşvik ediyor" demektedir.

ALÎŞÊR'İN BEYİTLERİNDE DERSİM

Dersim'in hem Dersimlilerin hemde Kürdistan'ın diğer yerlerinde yaşayan halk için ayrı bir önemi mazhar olması, onun direniş ve isyanla özdeşleşmesinden kaynaklanmaktadır. Alîşêr başka bir beyitinde Dersim'i şöyle betimlemektedir: "Seyran edin Sultan Bağını ne hoş çiçekleri gülü Dersim. Aslanlar yurdudur Dersim, tilkiler giremez. Evliyalar gülüdür, zalımlar giremez". Alişêr'in söz konusu beyitinde hem Dersim halkını yücelttiğini hem de Alevilikte var olan "Yoldan Düşme ya da Düşkün" kavramlarından da yola çıkarak ehli cem olmayanların Dersim'e giremeyeceğini ifade etmeye çalıştığı görülmektedir.

SON SÖZ OLARAK

Bir çok halk kahramanın sonu "trajiktir". Birçoğu cephede vuruşurken ya da pusuya düşürülürken hayata gözlerini kapamıştır. Alîşêr ise daha başka bir çok Kürdistan hikayesinde karşımıza çıktığı üzere, ihanet sonucu yakalanıp vahşice katledilmiştir. Bu durum ise hem Alîşêr'in hem de onun nezdinde Kürdistan tarihinin "trajik" kısmına işaret etmektedir: Alîşêr ve karısı Zarîfe, 9 Temmuz 1937 Cuma günü, Kafat köyü yakınlarında barındıkları bir mağarada, Zeynel, Rehber ve Efendi adlı ihanetçiler tarafından öldürülür. Alişêr'in başı, Zeynel tarafından kesilerek Albay Nazmi Sevgen'e teslim edilir. ●

DİPNOTLAR

1 Dersimi Vet. Dr. Nuri, *Dersime ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*, Özge Yayınları, Ankara, 1992. (bu kısım özellikle Mehmet Bayrak'ın M.Nuri Dersimi'nin 'Hatirati, kitabının genişletilmiş kısmında yer alıyor) s. 231.

2 Bayrak, Mehmet. *Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri*, (Ankara: Baran Ofset, 1986) s. 485.

3 Dersimi Vet. Dr. Nuri, *Dersime ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*, s. 179.

4 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara, Belge Numarası: 030_10_00_00_110_741_9_2

5 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara, Belge Numarası 030_10_00_00_110_741_9_1 (Toplam belge sayısı altı olup, Vali'nin ve Alîşêr'in şiirlerini içermektedir).

KÜRDİSTAN'IN "SIRADAN" İSYANCILARI: ESME, ALİ VE RESUL

Kürtlerin ve Kürdistan'ın tarihi, seçkin-merkezli olagelmiştir. Emirler, beyler, aşiret liderleri, Kürt sol ve milliyetçi hareketlerinin liderleri tarihsel anlatının hep merkezinde yer almaktadır. Bununla ilgili olarak da siyasi tarih ve fikir tarihçiliği, Kürt tarih yazıcılığında en yaygın tarih yazma biçimleridir. Kürtlerin ve Kürdistan'ın tarihi denildiğinde aklımıza öncelikle Kürt isyanları, milliyetçi Kürt seçkinlerinin politik, ideolojik ve kültürel faaliyetleri, devletle olan ilişkileri, Kürt dernekleri ve basını gibi konular gelir. Dolayısıyla, Kürdistan'ın "sıradan" ahalisi, tarihsel anlatılarda kendisine nadiren yer bulur. Oysa, Kürdistan'ın sıradan ahalisini, yani, üretici sınıfları, köylüleri, işçileri, zanaatkarları ve elbette kadınları, E.P. Thompson'ın dediği gibi, "gelecek kuşakların küçümsemesinden" kurtarıp, tarih sahnesine geri getirmenin ve seslerini duyurmanın vakti çoktan geldi. Şimdiye kadar sadece devletin baskısına maruz kalmaları ve Kürt isyanlarındaki destekleri veya karşıtlıkları dışında genel olarak anonim kalan sıradan ahalinin sesini duyurmak her ne kadar zor olsa da imkânsız değil. Devlet arşivlerinde yapılacak araştırmalarda bile, seçkin-olmayanların tarihini yazmamıza olanak verecek belgeler ziyadesiyle mevcut. Daha önce bu köşede, Meryem Hatun'un dilekçesini tanıtmış ve dilekçelerin, siyasi ve entelektüel tarihin ötesine gidip, Kürdistan'ın sosyal tarihini yazmak için çok kıymetli belgeler olduğunu belirtmiştik. Kürdistan'ın sıradan ahalisinin izini dilekçelerde sürmeye bu sayıda da devam edelim ve Tercan'dan Esme'nin ve Derik'ten Ali ile Resul'ün dilekçesiyle sıradan ahaliyi tarihte anonim özneler olmaktan kurtarma adına bir adım daha atalım.

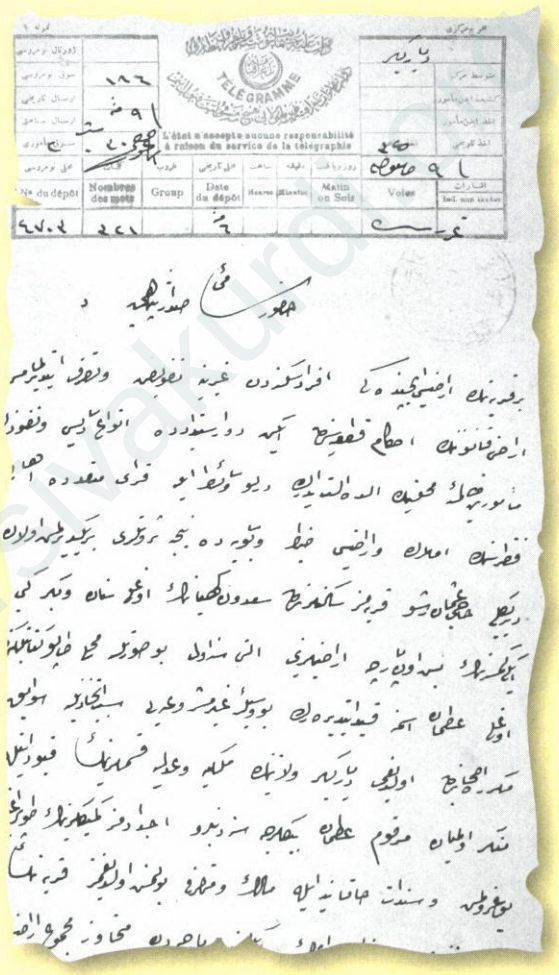

Ali ve Resul ile ilgili belge.

ESME'NİN ZAPT EDİLEN ARAZİSİ

Osmanlı Devleti'nde dilekçe yazımı kadim ve oturmuş bir gelenekti. Ahali istek, talep ve şikayetlerini Sultan'a dilekçeler kanalıyla aktarır, dertlerine çözüm beklerlerdi. Kürdistan ahalisi de dilekçe yazımına imparatorluğun diğer halkları gibi sıklıkla başvurmuştur. Şeyhköy'den Hüseyin'in kızı Esme'nin Aralık 1911 tarihinde Tercan'dan Sadaret'e gönderdiği dilekçe, Kürt illerinden Bâb-ı Ali'ye gönderilen sayısız dilek-

www.arsivakuro.org

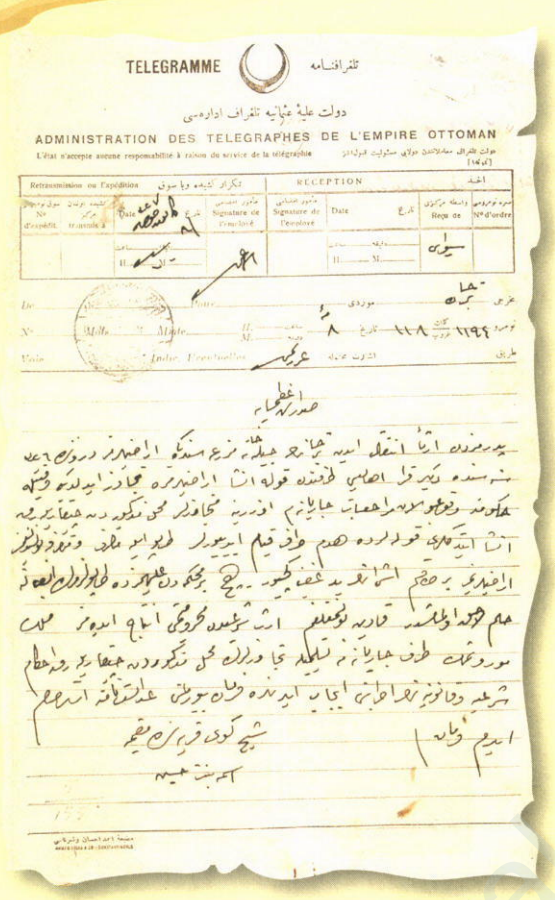

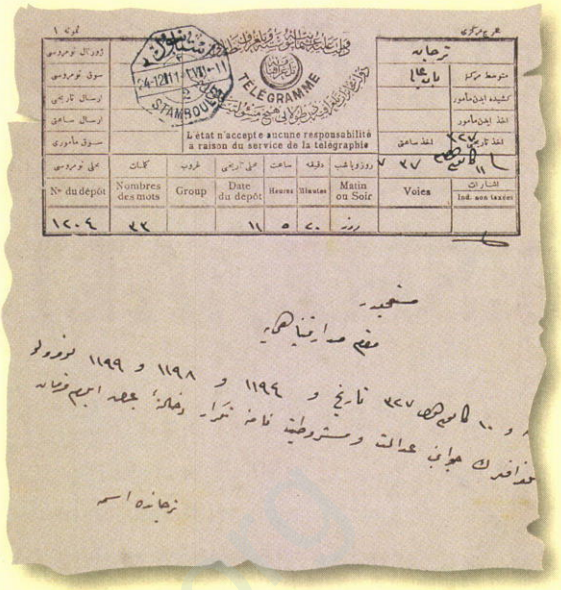

Esme ile ilgili belgeler.

çeden sadece bir tanesidir.[1] Esme'yi, Devlet-i Osmani'den yardım istemeye sevk eden şey, bölgede o dönemde sıklıkla vuku bulan arazi anlaşmazlıklarından biridir. Esme'nin dilekçesine göre komşu köy, arazilerine tecavüz etmiştir. Öyle görünüyor ki Esme bu konuda daha önce bir müracaatta bulunmuş ve bunun üzerine topraklarını işgal edenler buradan çıkartılmışlardır. Ancak öyle görünüyor ki sorun tam olarak çözülememiştir ve Esme birtakım eşrafın haksız yere arazilerini gasp ettiğinden şikayet eder dilekçesinde. Ellerinde geçerli tapular olduğunu belirten Esme, kadın olmasının yasal miras hakkından mahrum bırakılmasını haklı göstermeyeceğini de özellikle ifade eder.

Esme'nin dilekçesi çeşitli bakımlardan ilginçtir. Birincisi, küçük ölçekteki bir anlaşmazlığa, Bâb-ı Ali'nin müdahalesini çağırması ve bunun için de dilekçe yazması, yerel kanallardan tatminkâr bir netice almamış olmasına işaret etmektedir. Dilekçe yazan ahali sıklıkla taleplerini dile getirmede kademeli bir yöntem izler. Şöyle ki öncelikle yerel idarecilere dilekçe yazıp, sonuç alınmaması durumunda konu Dersaadet'e intikal ettirilir. Esme'nin dilekçesinden de anlaşıldığı üzere, kendisi daha önce de bu konuda şikayetlerde bulunmuştur. İkincisi, Esme bu arazi ihtilafında bir kadın olarak kendi başına mücadele etmektedir. Arazilerinin bir takım eşrafın eline geçtiği için hakkını arayan Esme, dilekçesinde kadın olduğu için yasal miras hakkından mahrum edilemeyeceğinin altını özellikle çizmektedir. Bu da Esme'nin tek yasal mirasçı ve de kadın olması itibariyle eşraf tarafından mülküne saldırıda bulunulması ihtimalini güçlendirmektedir. Esme bunu belirttikten sonra gasp edilen toprakların kendisine teslim edilmesini talep etmektedir. Bu vak'ada üzerinde durulması gereken üçüncü bir nokta da Esme'nin ısrarcı bir şekilde dilekçesine yanıt araması ve bunu sağlamak için de Bâb-ı Ali'ye üst üste birkaç dilekçe daha göndermesidir. İki aydan beri kahvehane köşelerinde sefil perişan olduğunu ifade eden Esme, muhtemelen dilekçelerini yazdıracak birini bulmak için kahvehanelere gitmesinden bahsetmektedir. Bir kadın olarak erkek toplumsallığının mekanı olan kahvehanelerde sıkıntı çektiğini belirtmesi dikkat çekicidir. Burada vurgulanması gereken nokta, dilekçe yazmak suretiyle adalet arayışı, Esme için bir kerelik, tesadüfî bir olay değil, sistemli ve ısrarlı bir çabanın sonucudur.

ALİ İLE RESUL, HACI OSMAN REŞO'YA KARŞI

Osmanlı Kürdistanı'ndan yazılan dilekçelerde, özellikle de ondokuzuncu yüzyıl ve yirminci

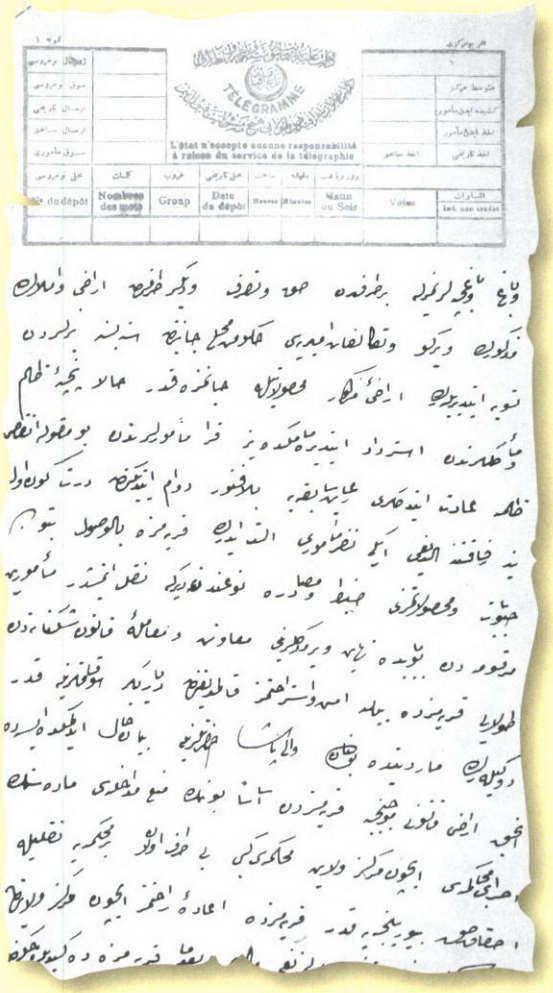

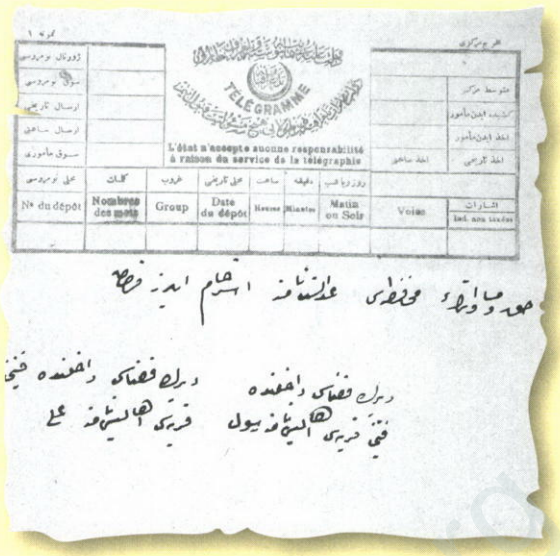

Ali ve Resul ile ilgili belgeler.

yüzyıl başlarında, arazi anlaşmazlıkları ve köylülerin mülksüzleşmesi, en yaygın sorunlardan biriydi. Ali ve Resul'un 13 Eylül 1909 tarihinde Diyarbekir'den Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri dilekçe de bu sorunu örnekler niteliktedir.[2] Derik'in Fetini köyü ahalisinden Ali ve Resul, köylerinin arazisini zapt eden Hacı Osman Reşo'dan şikayet için kaleme alırlar dilekçelerini. Buna göre, Hacı Osman Reşo, "Devr-i İstibdatda" yani II. Abdülhamid döneminde, nüfuzunu kullanarak ve "envai' desais" ile, yani türlü hilelerle, çeşitli köylerin fukara ahalisinin arazilerini gasp etmiş ve bu sayede servet biriktirmiştir. Fetini köyü sakinlerinden Sadun Kahya'nın oğlu Settan ve Bekir'in de beş-on parça arazilerini altı sene evvel oğlu Osman'ın üzerine geçirmiştir. Öyle görünüyor ki Hacı Osman Reşo bu şekilde otuz hanelik Fetini köyünün 200 parça arazisinin büyük bir kısmını zapt etmiştir. Ali ve Resul, "binlerce seneden beri ecdadımızın kemiklerinin toprağıyla yoğrulmuş" diye betimledikleri bu toprakları geri almak için Bâb-ı Ali'den yardım istemektedirler. Zira, Hacı Osman Reşo, topraklarını zapt etmekle kalmamış, adamlarıyla köye gelerek ahalinin bütün hububat ve mahsulatına da el koymuştur. Dolayısıyla, Ali ve Resul, köylerinde de emniyetleri olmadığı için oraya dönmelerinin mümkün olmadığını ifade ederek merkez vilayetten kendilerine takviye güç gönderilmesini de istemektedirler.

Esme gibi Ali ve Resul de arazilerinin zapt edilmesi karşısında merkezi Osmanlı Devleti'nin müdahalesini talep etmişler ve bunu dilekçe kanalıyla Dersaadet'e iletmişlerdir. Her iki dilekçede de dikkat çeken şey, dilekçe sahiplerinin sürecin takipçisi olmaları ve merkezî idareyi harekete geçirme konusunda ısrarcı davranmalarıdır. Her iki dilekçe de elbette arzuhalciler veyahut okuryazar herhangi başka bir kişi tarafından kaleme alınmıştır. Ama önemli olan şey bu dilekçelerin yerel iktidar çatışmalarının ve ezme-ezilme ilişkilerinin toprak mülkiyeti ve arazi anlaşmazlıkları üzerinden nasıl şekillendiğini berrak bir şekilde gösteriyor olmalarıdır. Bu anlamda, bu dilekçeler, mikro-iktidar ilişkilerine ışık tutma, siyaseti "sıradanlaştırma" ve Kürdistan ahalisinden Esme, Ali ve Resul'ü "gelecek kuşakların küçümsemesinden" kurtarıp, seçkin-merkezli tarihçiliğe alternatif bir tarih yazımı geleneğinin oluşmasında son derece kıymetli tarihsel kaynaklardır. ●

DİPNOTLAR

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi DH.H 5/42, 8 Kanunuevvel 1327 (21 Aralık 1911).

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.MUI 14-1/59, 11 Ramazan 1327 (26 Eylül 1909).

www.arsivakurdi.org

"TÜRKİYE KURULURKEN KÜRTLER"

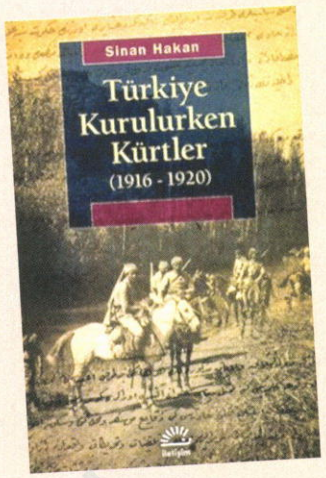

- SİNAN HAKAN, *TÜRKİYE KURULURKEN KÜRTLER (1916-1920)*
- İLETİŞİM YAYINLARI
- İSTANBUL
- 2013

VECDİ DEMİR

Kürtler 1. Dünya Savaşı'ndan sonra şartlar son derece elverişli olduğu halde, ne Kuzeyde (Türkiye Kürdistanı) ne de Güneyde (Irak Kürdistanı) bağımsız veya otonom bir yönetim kurabildiler. Kuşkusuz birçok neden ileri sürülebilir: Bunların başında, feodal parçalanmışlık, karizmatik bir liderden yoksunluk, güneydeki (İngilizlerin) ve kuzeydeki (Kemalistlerin) manipülasyon vb. birçok neden konuşulabilir. Fakat bu nedenlerin hangi yapısal formülasyonlara sahip olduğu konusunda çok az belge incelenmiştir. Görünen o ki, Kürt meselesi, oryantalist bir marjinallikten kurtarılabilirse, yani her bilgi objesi gibi ciddiyetle ele alınırsa, bahsettiğimiz formülasyonun karakteri hakkında net bir fotoğrafa sahip olabileceğiz.

Robert Olson'ın son derece dikkatli ve değerli bir araştırması önümüzde durmaktadır. İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetlerinin (RAF) arşivindeki yüzlerce dosyayı inceleyerek yazdığı *Kürt Milliyetçiliği-1925* başlıklı makalesi,[1] Güney Kürdistan'daki süreci anlamak bakımından benzersiz önemdedir. RAF[2] arşivindeki 4 klasör üzerinde gerçekleştirdiği titiz çalışmasında, Güney Kürtlerin kaderinin Faysal Hanedanı'nın menfaatleri uğruna berhava edildiğini görüyoruz.

PEKİ KUZEY'DE DURUM NASILDI?

Bu sorunun cevabı için Sinan Hakan'ın *Türkiye Kurulurken Kürtler* kitabına bakmak lazım. Ağırlıkla Başbakanlık Osmanlı Arşivlerini (BOA) kullanan Sinan Hakan, buradaki şifreli telgraflar, raporlar, mektuplar gibi kaynakları, kılı kırk yaran bir ustalıkla değerlendirmiş ve Kürt tarihçiliği için, abartısız yüz akı bir eser ortaya koymuştur. Fakat Sinan Hakan'ın kitabını sadece Kuzey Kürtlerine münhasır görmemek lazım. Hakan'ın kalemindeki bir projeksiyon Kuzey'i tarıyorsa, diğeri Güney'i tarayıp, paralel bir okuma zenginliği sağlıyor. Post-Mondros sürecinde, Kemalistlerin Kürt güçlerini, Ermeni tehdidiyle manipüle ettiklerini, Vilayât-ı Sitte'nin ateşkes metninde Altı Ermeni Vilayeti[3] adı altında geçen ibareyi, Kürtlerin tepesinde demoklesin kılıcı gibi maharetle kullandıklarını öğreniyoruz. Bu manipülasyon elbette, Kürt taleplerini başarılı bir biçimde 'marjinal'leştirmiştir: *"Vilayat-ı Sitte'nin mütareke metninde "altı ermeni vilayeti" biçiminde yer alması, Ermenilerin Kürtlerce kuzey Kürdistan olarak kabul edilen bölgeyle ilgili taleplerinin uluslararası alanda güçlü bir mesnede dayandırılması anlamına gelmiştir. Mütareke sonrası dönemde, özellikle 1919 sürecinde Kürtlerin temel hareket noktası, bölgenin*

www.arsivekurdi.org

Sivas Kongresi Temsilciler Heyeti, Eylül 1919.

Ermenistan'a terk edilmesine karşı gelişen tepki üzerinde şekillenecek, bu husus ayrıca hem Kuvayı Milliye hareketinin hem de Osmanlı hükümetinin Kürtleri elde tutma politikasının temel propaganda malzemesi olacaktır" (s. 80)

Şu açık ki, Kürtlerin Kemalistlere yakınlaşmasında, gerçekliği kuşku götürmez Halifelik bağının yanında, bölgenin Ermenistan'a terk edileceği korkusu da yatmaktadır. Bu dönemde Kürdistan'da 15. Kolordu komutanı olan Kazım Karabekir'e göre, Kürdistan Teali Cemiyeti ve Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, Şark'ın Ermenistan'a terk edileceği korkusu üstüne kurulmuştur. Bu gerçeği bilen Karabekir, tasarladığı stratejiyi Erzurum Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Rauf Hoca'ya aktardığı şu öneri üstünden kuruyor: "*Ben mıntıkamızdaki aşiretleri nizama koyup ve beylerini bizzat tarafıma çekerek onları tutabilirim. Kürdistan'ın Ermenistan olacağını anlatmakla mesele hallolur*" (s.124)

Mustafa Kemal'in Kürtleri Kuva-yı Milliye hareketi içerisinde tutmak için uyguladığı taktiksel faaliyetler, Kazım Karabekir'in fikirleriyle paraleldir (Sinan Hakan'ın kitabında, Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki misyonu hakkında ezber bozucu veriler bulunmaktadır). Bu amaçla, hem Kürt Kulüplerini ve Kürdistan Teali Cemiyeti'ni ilga etmek, hem de Paris Barış Konferansı'nda Kürt Delegasyonu Başkanı Şerif Paşa'nın[4] çalışmalarını sekteye uğratmak için epey mesai harcamıştır. Sinan Hakan'ın önemle vurguladığı gibi, Mustafa Kemal, Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri'ni öne çıkarmaya çalışmış, Kürdistan'da yegâne örgütsel güç olmaları için çaba sarf etmiştir. (s.149)

Ermeni tehdidi, Kemalistlere aradıkları fırsatı altın tepside sunmuştur. Taner Akçam'ın öne sürdüğü İtilaf Devletlerinin 'Türklerin cezalandırması' amacıyla Osmanlı topraklarında bir Ermenistan'ın teşkili politikası, Kürt aşiretlerini kolaylıkla Kemalistlerin kucağına itmiştir. Hem Mustafa Kemal hem de Kazım Karabekir, Kürdistan stratejilerini bu propaganda üstüne kurmuştur. Ve bilindiği gibi Kemalistlerin ilk askeri zaferi bölgede Kürt güçleri sayesinde olmuştur. Hakan'ın yine hatırlattığı gibi Mondros Ateşkesi sürecinde, Osmanlı orduları yalnızca Şark cephesinde kazanımlara imza atmışlardır. (s.73)

Tuhaf olan şudur ki, Şerif Paşa'nın Ermenistan'ın emellerine hizmet ettiğine dair Kemalist propagandanın tersine, Paşa'nın kendisi Paris Barış Konferansı'na sunduğu memorandumda, Kürdistan'ın Ermenilere bırakılmasının doğuracağı kargaşaya atıf vardır. Şerif Paşa, Ermenileri bu konuda emperyalist davranmakla suçlayarak, özgürlüklerine düşkün savaşçı Kürtlerin, bu yönde bir yapılanmaya gerilla savaşlarıyla karşı koyacaklarını savunmuştur.

Son zamanlarda, sıklıkla dile getirilen bir temaya, Mustafa Kemal'in başlarda Kürtlere muhtariyet vermeyi

www.arsivakurdi.org

taahhüt ettiği, fakat ilerleyen süreçte bu fikrinden vazgeçtiği iddiasına yönelik birtakım ilginç noktaları da *Türkiye Kurulurken Kürtler*'de bulmak mümkün. Mustafa

Kemal'in söyleminde, Kürt ileri gelenlerine yeni idarenin iki asli unsur üzerinden, Kürtler ve Türkler üzerinden kurulacağına dair yığınla örnek görüyoruz. Ermeni tehlikesi bertaraf edildikten sonra, ırk sorunlarının 'kardeşlik' hukuku içerisinde rahatlıkla çözüleceği teminatını veren Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti Bahriye Nazırı Salih Paşa ile imzaladıkları Amasya Protokolleri'nin 1.maddesinde vatan sınırlarının nasıl tarif edildiğini hatırlayalım: "*Beyanname'nin birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin tasavvur ve kabul edilen sınırı Türk ve Kürtlerle meskûn araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu sınırın en asgari bir talep olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumu müştereken kabul edildi*" (s. 282)

Vatan sınırlarını bile Kürt ve Türk topraklarıyla tanımlayan Mustafa Kemal'in, neden sonra 180 derecelik bir manevrayla Kürtleri kapı dışına ittiğini anlamak isteyen (veya istemeyen) kafası karışıklara Sinan Hakan'ın alıntıladığı bir mektupla cevap vermek yerinde olacaktır. Mustafa Kemal, 29 Şubat 1920'de, Talat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, Türk Kurtuluş hareketinin amaç ve esaslarını şöyle planlamaktadır: "*Halbuki, bağımsızlığımız saklı kalmak şartıyla bir barış imzalandıktan sonra yalnız dâhili hasımlarımızla karşı karşıya bulunacağız ki, bugünkü genel ve yaygın kuvvet ve nüfuzumuzu iyi muhafaza ettiğimiz takdirde, bu zavallılara layık oldukları muameleyi tatbikte hiçbir müşkülat tasavvur etmiyorum.*" (s.363)

1916-1920 momentinde Kürt-Türk yakınlaşmasının arka planını, Kürtlerdeki Ermeni fobisini, Kürt sorunun temelini oluşturan 'bu zavallıları layık oldukları muamele'yi inşa eden zihniyetin evveliyatını öğrenmek bağlamında Sinan Hakan'ın kitabı, gerçekten Kürt tarihçiliği büyük bir şanstır. ●

www.arsivakurdi.org

DİPNOTLAR

1 Vilamidir Minorsky, Thomas Bois, *Kürt Milliyetçiliği*, (Çev: E.Karahan, H.Akkuş, N.Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul-1008, s.323-567.

2 İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri, Güneydeki Kürt isyanları için 'bununla havadan uğraşmak, yerde uğraşmaktan çok daha kolaydır' misyonuyla hareket etmiş ve Kürt köylerini acımasızca bombalamıştı. Kürtlerin denek kabul edildiği bu 'misyon' sonradan Susan Sontag'ın Başkalarının Acısına Bakmak (Agora Kitaplığı, Çev: Osman Akınhay) adlı meşhur kitabına esin kaynağı olacaktır.

3 Taner Akçam'ın 'Sevr ve Lozan'ın Başka Tarihi' (*İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, Der: Erik Jan Zurcher, İletişim Yayınları, İstanbul-2011, 6.Baskı) başlıklı yazısında, İtilaf Kuvvetlerinin Kürdistan'da bir Ermeni devleti kurulması planının arkasında, Türklerin cezalandırması isteğinin yattığını belirtir. Bir İngiliz Yüksek Komiserinin Paris Barış Konferansına gönderdiği mektupta cezalandırmanın biçimi hakkında bazı ipuçları yakalamak mümkün: "Ermeni vahşetinden suçlu olan bütün kişileri cezalandırmak Türklerin toptan cezalandırılmasını gerektirir. Bu nedenle cezanın, ulusal olarak, son Türk imparatorluğunun parçalanması biçiminde ve kişisel olarak, bendeki listede yer alan yüksek görevlilerin akıbetleri örnek oluşturacak şekilde yargılanmaları biçiminde verilmesini öneriyorum".

4 Şerif Paşa'nın Barış Konferansında Ermeni Delegasyonu Başkanı Boğos Nubar Paşa'yla yaptığı anlaşmanın Kemalistlerce, ne denli kriminilaze edildiği dair bkz. Vecdi Demir, 'Liberal Bir Kürt Generali: Şerif Paşa, *Kürt Tarihi* dergisi, S.9. Kemalistlerin, Kürt aşiretlerine Şerif Paşa'yı protesto için Paris'e telgraf çektirme operasyonu hakkında Sinan Hakan'ın kitabında ilginç bir belgeyi anmak önemlidir. Misak-ı Milli'nin kabulünden sonraki aşamada, Dahiliye Nezareti'nin Mamüretülaziz, Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Sivas ve Van Vilayetleri ile Urfa, Erzincan Mutasarrıflıklarına gönderdiği şifreli telgraftan ilgili bölümü buraya almak faydalı olacaktır: "Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmak fikrinde olmadıklarına dair gerçi Kürt ahali ve aşiretleri tarafından Bâb-ı Âliye pek çok telgrafname ulaşmış ise de "Türkiye" meselesinin mevzubahis ve müzakere olduğu şu sırada umum Kürtlere isnat etmek suretiyle Konferans nezdinde vuku bulunacak teşebbüsler ve matbuattan doğabilecek her türlü yanlış kanı suizan ve tefehhümleri bertaraf etmiş olmak için Şerif Paşa'ın hiçbir sıfat ve niteliğe haiz bulunmadığına ve özel emellerle yapılan fuzuli girişimin Kürt milletinin gönül arzusunu katiyen yansıtmayacağına nazaran bu konuda Kürt aşiret ve ahali ileri gelenleri tarafından Paris Sulh Konferansı ile İtilaf Devletleri temsilcilerine çekecekleri tabii olan telgrafnamelerin sair hususu takdimen tehir edilmeksizin gönderilmesi için telgraf memurlarına gizli tebligatta bulunulması tavsiye olunur (s. 332-334).

Kürt Çalışmaları Ağı'ndan *Kurdish Studies Journal* dergisi

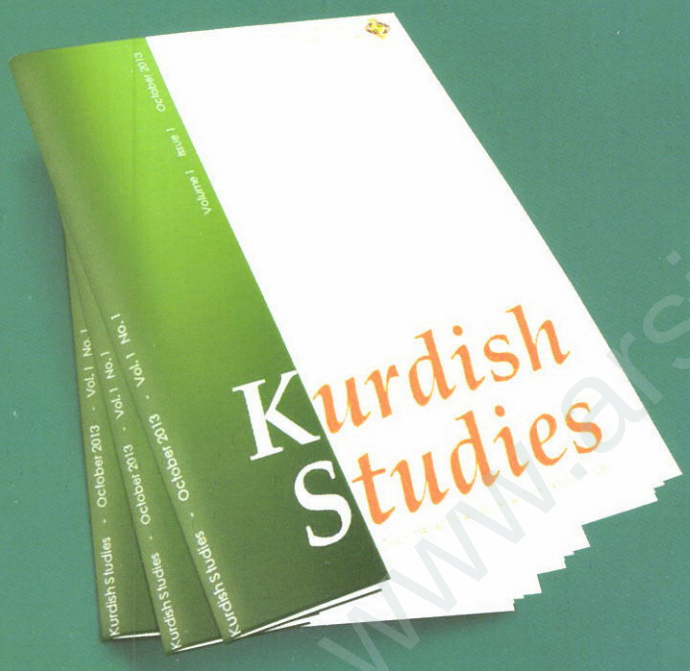

KURDISH STUDIES

editor@kurdishstudies
http://www.kurdishstudies.net/

Ajanda

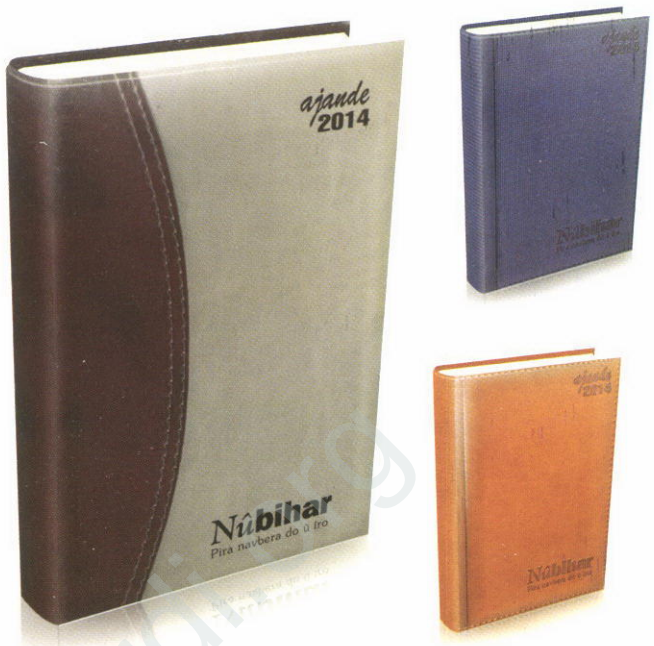

Salname

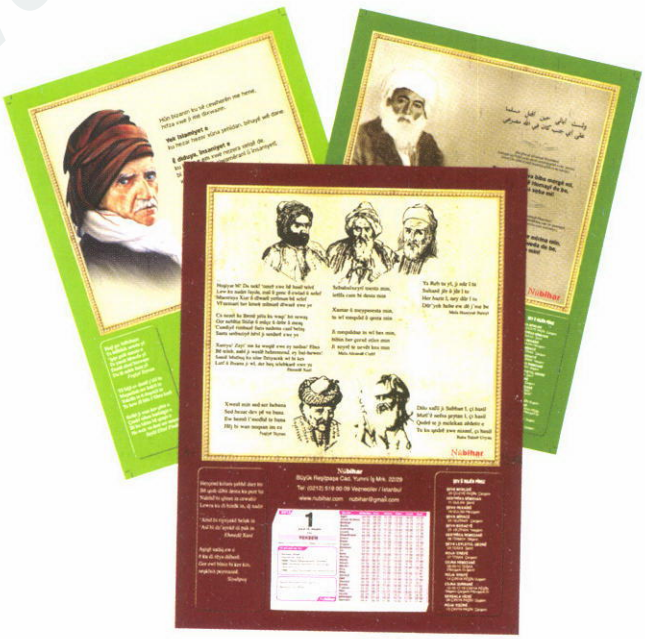

Nûbihar

Tel&Faks: 0212 519 00 09
www.nubihar.com | email: nubihar@gmail.com

www.arsivakurdi.org

ji weşanên peywendê...

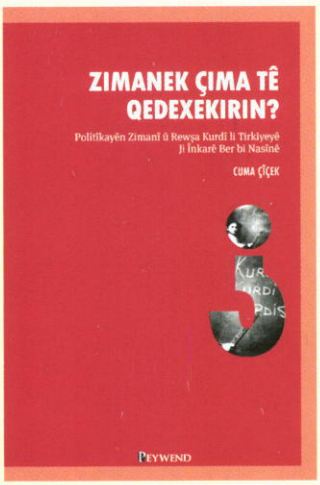

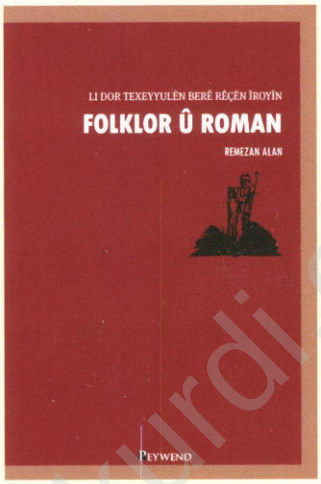

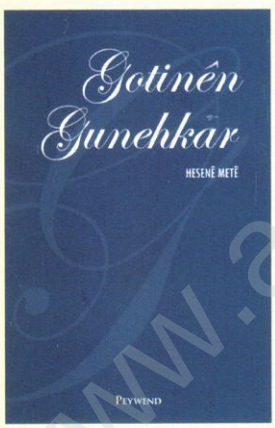

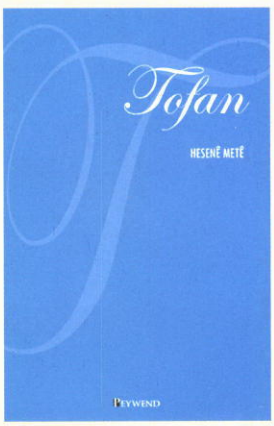

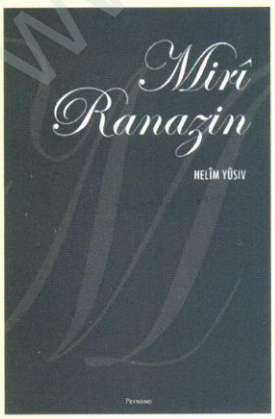

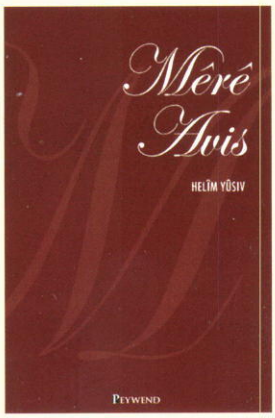

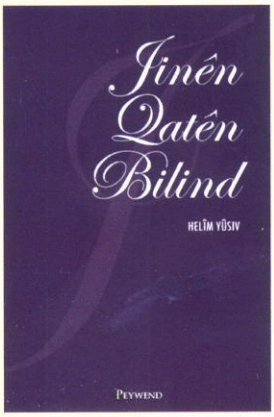

www.arsivakurdi.org

PEYWEND
Tel: 0532 176 93 64
E-mail: peywend-@hotmail.com